

Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

Yrd. Doç. Dr. Hasan AKYOL

İÇİNDEKİLER

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ	5
I. KÜLLİYENİN GENEL VAZİYETİ	11
1. Külliyenin Arazisi	15
2. Külliyenin Mimarı	22
3. Külliye Personeli	25
II. ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİNİN BİRİMLERİ	31
1. Külliye Kapıları ve Avluları	35
2. Külliyenin Dinî Yapıları	56
a. Câmi'	56
aa. Mihrap, Minber ve Vaaz Kürsüsü	87
ab. Müezzin Mahfili	97
ac. Pencereler ve Aydınlatma Sistemleri	101
ad. Taçkapı, Son Cemaat Yeri ve Minare	123
b. Türbe	166
c. Tekke-Hankâh	187
3. Külliyenin Eğitim Birimleri	196
a. Medrese	196
b. Kütüphane	220
4. Sosyal Hizmet Birimleri	234
a. Tabhâne	234
b. Kervansaray	246
c. Paşa Odaları / Misafirhane	257
d. İmaret	266
e. Hamam ve Su Dolabı	292
KAYNAKÇA	299

GİRİŞ

GEBZE
ÇOBAN MUSTAFA
PAŞA KÜLLİYESİ

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Gebze Kent Meydanı ve Külliye'nin Genel Görünümü

Antik Çağdan Günümüze Ulaşan Tabula Peutingeriana Haritasına Göre GEBZE'NİN KONUMU

Osmalı Devleti'nin son başkenti olan İstanbul, daha önce Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olduğundan, başkentle diğer bölgeleri birbirine bağlayan yollar ve bu yollar üzerindeki yerleşimler, Roma İmparatorluğu'ndan Osmalı Devleti'ne tevârüs etmiştir. Başkent İstanbul'dan doğuya giden anayol üzerinde bulunan Gebze'nin, ilk menzil olduğu bilinmektedir.¹

Gebze'nin, ilkçağ ve ortaçağ seyahatnamelerinde güzergâh üzerinde anılan Dakibyza veya Libyssa yerleşimleri üzerine kurulmuş olabileceği, hem isim benzerliği hem de seyahatnamelerde verilen mesafeler dikkate alındığında düşünülmektedir.²

Geç antik çağdan günümüze ulaşan ve literatüre *Tabula Peutingeriana*/ Peutinger haritası olarak geçen Roma haritasında yollar, yerleşimler ve yerleşimler arasındaki mesafeler belirtilmiştir. Bu haritanın önemli bir özelliği de yerleşimlerin fonksiyonlarına göre şekillerle kategorize edilmiş olmasıdır. *Tabula Peutingeriana* incelendiğinde şehirlerin üç kategoriye işlendiği görülür.

Birinci kategoride imparator ve taht ile süslenen Roma, Constantinopolis ve Antiochia; ikinci kategoride kuleler ve surlarla çevrili olarak resmedilen Ankara, Nicaea (İznik),

¹ Neşri, *Kitâb-i Cihan-nûmâ*, C. II, 843; Ahmed Nezih Galitekin, *Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Defter ve Dosyalarında Kocaeli, İzmit-Gebze*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 105-107.

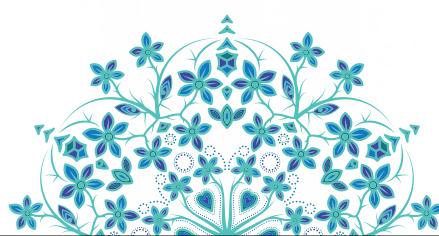
² Dakibyza ve Libyssa'nın ilk ve ortaçağ seyahatnamelerindeki anılışı için bkz. Hasan Akyol, "İlkçağ ve Ortaçağ Seyahatnamelerinde Gebze ve Çevresi", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, Kocaeli, 2016 (basılmamış tebliğ).

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Nikomedia (İzmit), Thessalonica (Selanik), Ravenna ve Aquila (L'Aquila); üçüncü kategoride ise genellikle iki kuleyle gösterilen Gangaris (Çankırı), Amaseia (Amasya), Pompeiopolis (Taşköprü), Smyrna (İzmir), Ephesum (Efes), Miletum (Milet), Sinope (Sinop), Trapesunte (Trabzon), Amurio (Amorium/Emirdağ), Calcedonia (Kadıköy), Antandros (Altınoluk), Pergamo (Bergama), Philadelfia (Alaşehir), Pesinunte (Pessinus/Ballıhisar), Tavio (Tavium/Büyüknefes)...v.b. gibi birçok şehir işaretlenmiştir.³

Tabula Peutingeriana'da Gebze veya yakın çevresinde konumlandırılan Livissa yerleşiminde bulunan "Han" figürü

³ Akyol, *Roma-Bizans Döneminde Ankara (Siyasi, Fiziki, İdari, Sosyo-Ekonominik ve Dinî Yapı)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Manisa, 2014, s. xiii.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Tabula Peutingeriana'da Kadıköy ile Kocaeli arasında Livissa adlı bir yerleşim işaretlenmiş olup yerleşim, bir kamu binası şeklinde tasvir edilmiştir. Bu durum bir konaklama merkezi olduğunu diğer itinerariumlardan bildiğimiz Livissa'da bir han, konaklama yerinin bulunduğu şeklinde yorumlanabilir.

Haritada Kadıköy ile Livissa arası 37 mil, Livissa ile Kocaeli arası 23 mil olarak kaydedilmiştir.⁴ Livissa yerleşimi, mil hesabıyla Gebze veya biraz daha doğusuna tekabül etmektedir.

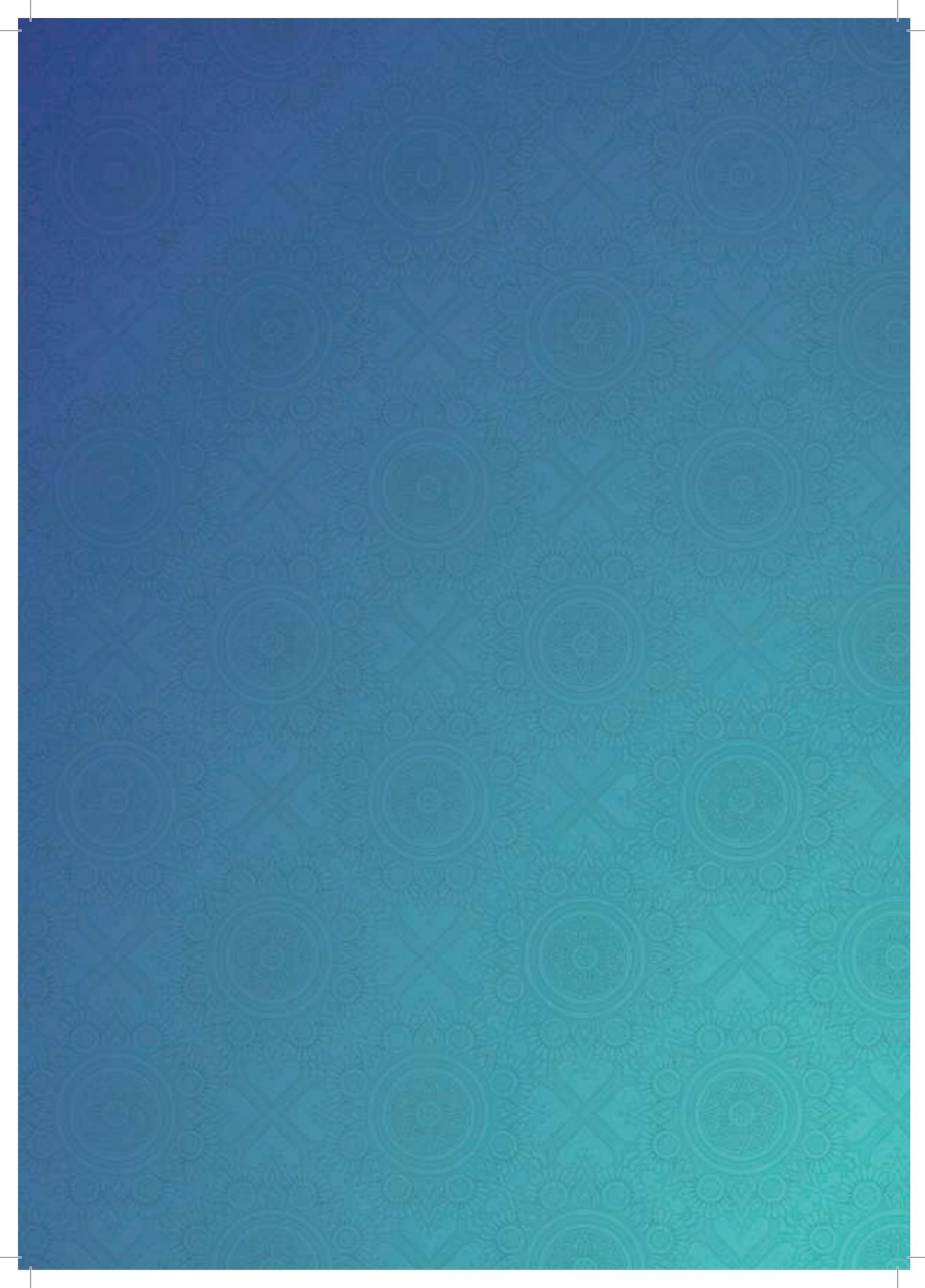
Gebze ve yakın çevresi, bir han/konaklama yapısıyla Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nden önce de bölgenin seyyahlar için bir uğrak yeri olduğunu göstermektedir. Ancak Dakibyza veya Libyssa olarak adlandırılan yerleşimlerin sahile daha yakın yerlerde bulunduğu da bilinmektedir.

Gebze'nin, Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin inşasından önce, sahile yakın bir yerde bulunduğu; Külliyenin inşasından sonra Gebze'de yerleşimin Külliye etrafında yoğunlaştiği ve Külliye'nin zamanla Gebze yerleşiminin çekirdeği haline geldiği bilinmektedir.

Kâtip Çelebi, 17. yüzyılın ortalarında yazdığı *Cihannümâ* adlı eserinde Gebze'den deniz kıyısına iki fersah uzaklıkta bir yerleşim olarak bahisle, Gebze hakkında başka bir bilgi vermemesizin "...Vüzerâ-i Sultan Süleyman Han'dan Mustafa Paşa anda bir azîm camî' ve medrese ve müteaddid hanlar ve hamam ve bir imaret etmişlerdir..."⁵ şeklinde bilgi aktarmaktadır. Bu durum, yerleşimin bu dönemde külliye etrafına kaymış olduğunu ve yerleşimin en göze çarpan yapısının külliye binaları olduğunu söyleyebiliriz.

⁴ *Tabula Peutingeriana*, Ed. Conradi Milleri, Bibliotheca Augustana ca. 250, 1887/88.

⁵ Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, (Tıpkıbasım) Boyut Yayıncılık, 2008, s. 662.

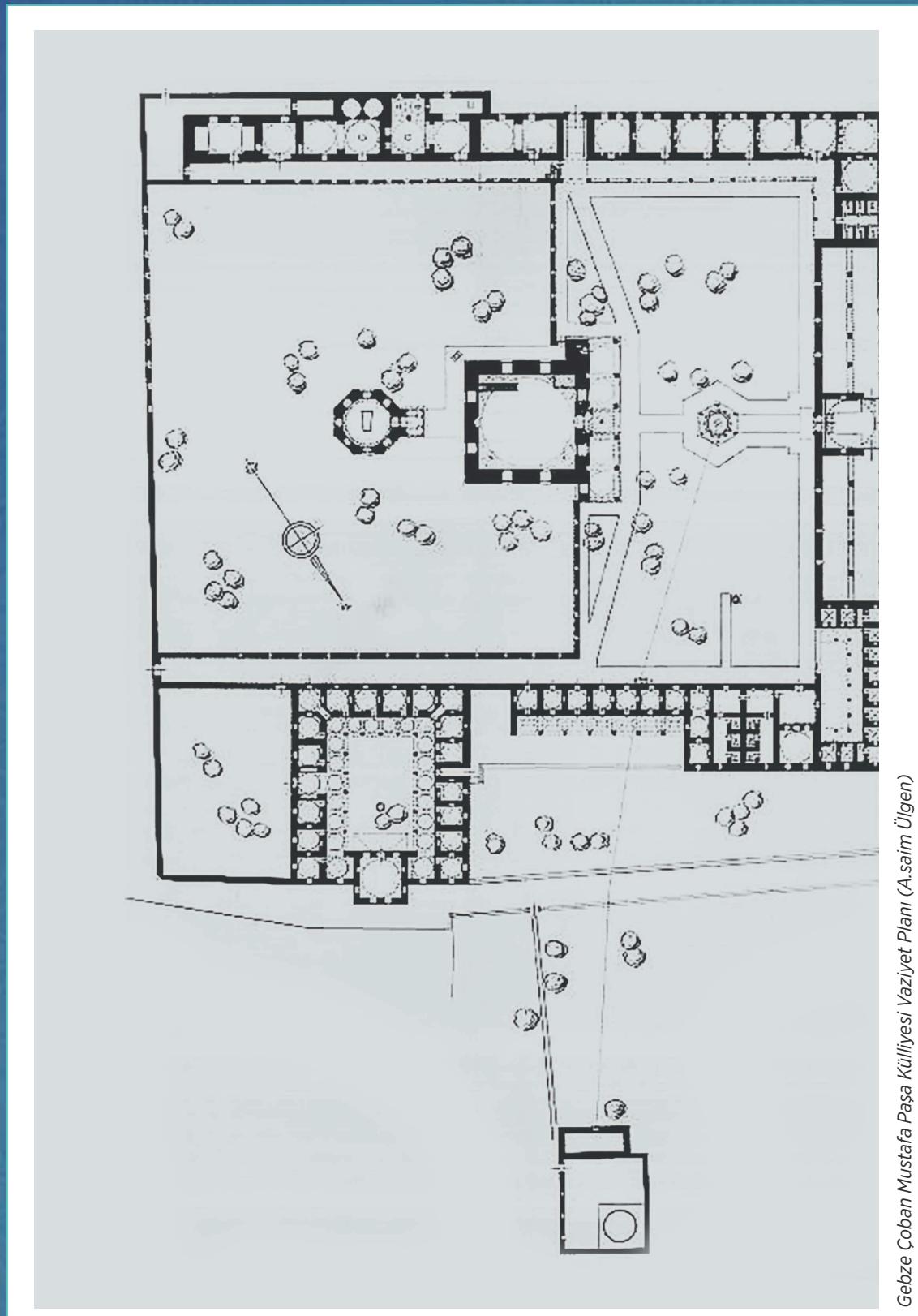
I. BÖLÜM

KÜLLİYENİN GENEL VAZİYETİ

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Vaziyet Planı (A.saim Ülgen)

I. KÜLLİYENİN GENEL VAZİYETİ

Osmanlı Devleti'nin klasik dönem yapı topluluğu olarak tanımlanabilecek külliye, merkezde bir cami olmak üzere türbe, medrese, darüşşifa, imaret (aşevi), tabhane (misafirhanе), han (kervansaray), arasta, hamam, sıbyan mektebi, kütüphane, sebil, çeşme, muvakkithane... gibi yapıların bir plan dahilinde inşasıyla ortaya çıkmaktadır. Külliyelerin bazıları, anılan yapıların tamamını bünyesinde barındırırken bazıları da sadece birkaç yapıdan oluşmaktadır.⁶

Osmanlı Devleti'nde külliyeler; şehir külliyeleri ve menzil külliyeleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Anadolu'nun kadîm bir ticaret merkezi olduğu dikkate alınırsa, Anadolu'da birçok ticârî yapının tarih içinde inşa edilmiş olmasının kaçınılmaz olduğu görülür. Anadolu'da kadîm zamanlardan itibaren sürekli ticârî yapılar inşa edilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde tekâmül eden bu yapılar, Türk-İslâm hâkimiyetindeki Anadolu'da şenlendirilmiş mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı döneminde külliye inşası, hem sayı ve büyülüklük hem de mimarî açıdan seleflerinin üzerinde bir seyir izlemiştir.

Gebze ve çevresinde Roma-Bizans döneminde mevcudiyetini bildiğimiz bir konaklama merkezinin, Osmanlı Devleti'ndeki devamı da Çoban Mustafa Paşa Külliyesi olarak ortaya çıkmaktadır.

⁶ Gönül Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 1.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Külliyenin eski bir fotoğrafı

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Anadolu'ya ve İran'a giden kervanların, doğu yönüne yapılan seferlerde ordunun, batıdan yola çıkan hacı adaylarının buradan geçmesi, ihtiyacı karşılayacak büyülüklükte bir külliye yapılmasını gereklî kılmıştır.

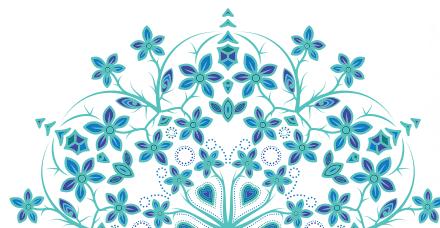
Eski Gebze'nin kuzeybatısında hâkim bir tepe üzerine inşa edilen külliye, mimari özelilikleri ve birçok farklı işlevi aynı anda yürüten yapılarıyla menzil külliyelerinin en başarılı örneklerinden birisi olarak kabul edilmektedir.

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, aynı dönemde inşa edilen diğer külliylere oranla zengin bir yapı topluluğu ve mimari düzeni ile dikkat çekmektedir.⁷ Kurulduğu yere göre bir şehir külliyesinden çok menzil külliyesi olarak adlandırılan Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, menzil külliyesi olarak inşa edilmesine rağmen, çevresinde bir yerleşim alanı oluşturmuş ve zamanla bir şehir külliyesine dönüşmüştür.

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, yapıların yerleşim planı açısından Süleymaniye ve Fatih külliyelerine benzetilmektedir.⁸

1. Külliyenin Arazisi

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi günümüzde, Kocaeli İli'nin Gebze İlçesi, Mustafa Paşa Mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Külliye, kuzeyde Yeni Bağdat Caddesi, batıda Atatürk Caddesi, doğuda Zübeyde Hanım Caddesi, güneyde ise Şehit Numan Dede Caddesi ile çevrilidir. Daha önceden, külliyenin doğusunda Gölcük Önü Meydanı, batısında Bağdat Caddesi ile Küçük Yazı Sokağı, kuzeyinde Şeftali Kısığı, güneyinde Çömlekçi Bayırı ile Odunlu Kapı Sokağı'nın bulunduğu bildirilmektedir.⁹

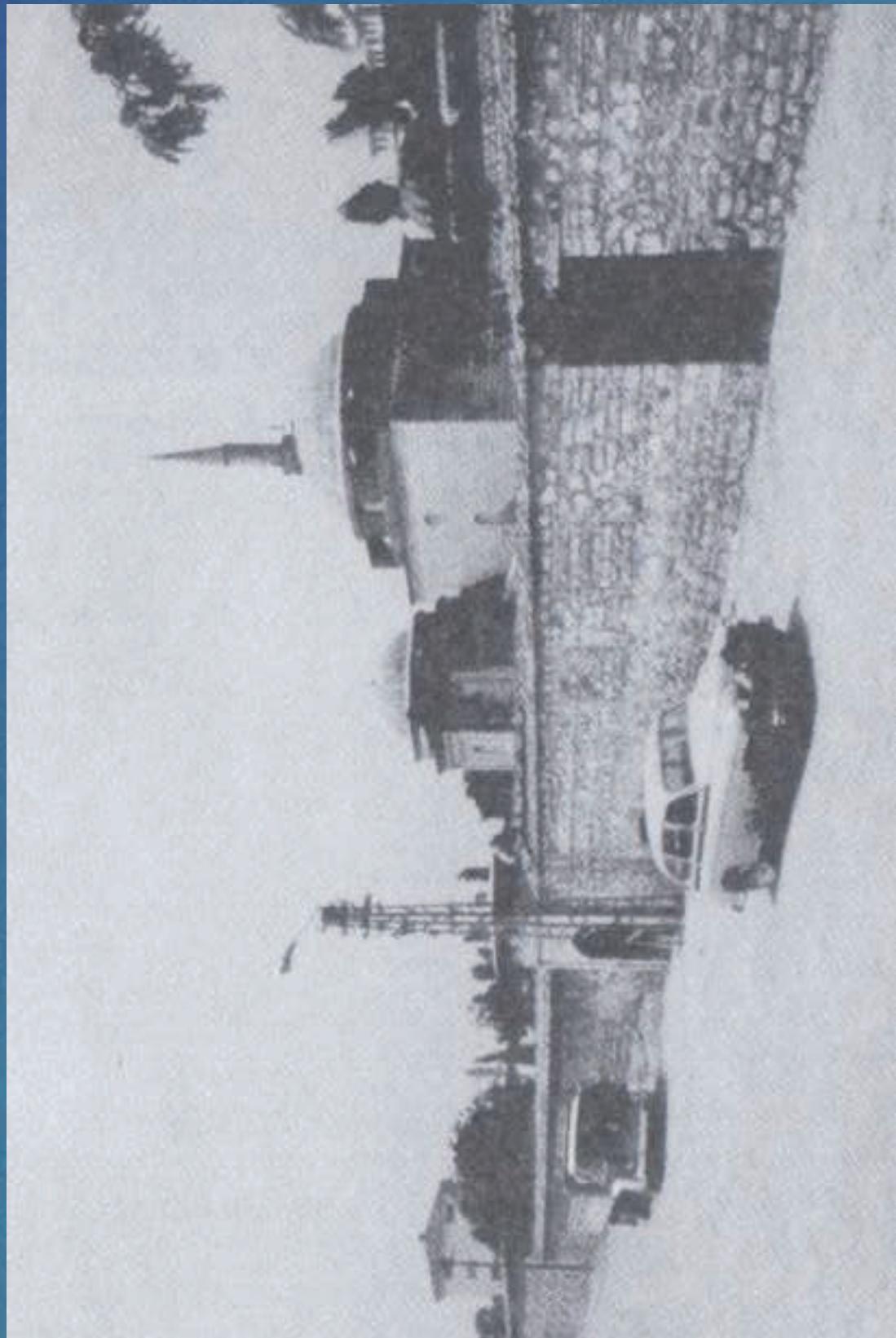

⁷ Müderrisoğlu, *a.g.m.*, s. 71; Köksal Seyhan, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C. 8, s. 352; Bayram, *a.g.e.*, s. 18.

⁸ Demet Binan, "Dünya Mirası ve Mimar Sinan", *Mimar Sinan'ın İstanbul'u*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 2016, s. 361.

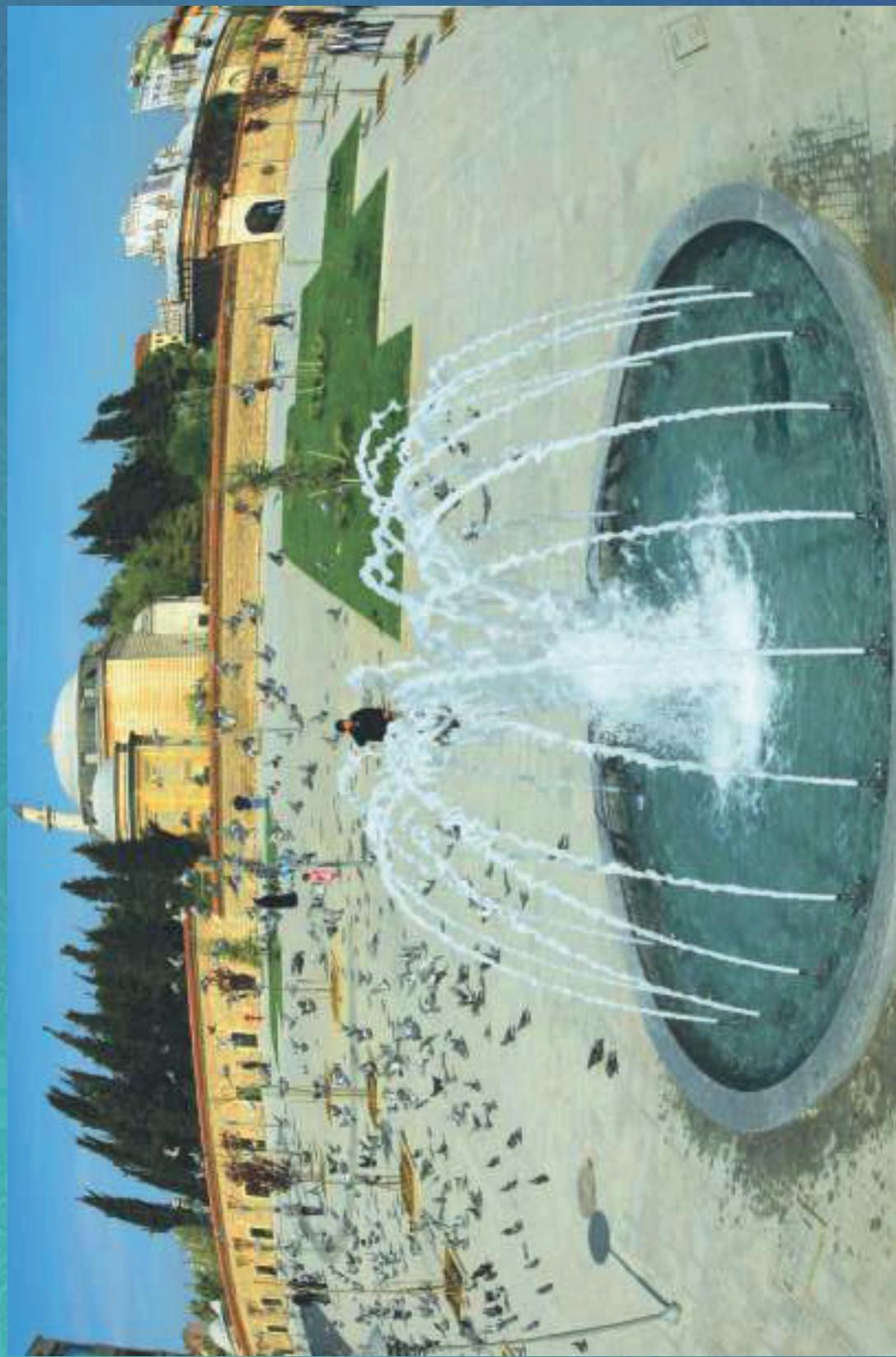
⁹ Aktuğ, *a.g.e.*, s. 1; Ayşen Nuran Aldoğan, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, 1977, s. 13; Bayram, *a.g.e.*, s. 18.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Gölçüören Meydanı'ndan Külliye (1960'lar) (C. Tamer)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Gölcükü'nden Külliye (2017)

Ç O B A N M U S T A F A P A Ş A K Ü L L İ Y E S İ - I I

Topkapı Sarayı Müzesi Saray Arşivi'nde D. 7003 numara ile kayıtlı ve h. 932 (m. 1525/6) tarihli olan Çoban Mustafa Paşa Vakfiyesi'nde, külliyeyi oluşturan yapılar sıralandıktan sonra, Külliye'nin sınırları şu şekilde belirtilmektedir: "...*Bu yapıların hepsi geniş bir alan ve açık bir konumda yer alıyorlardı. Bunların sınırı söyle tespit edilmişti. Buranın batı tarafı, tarik-i âmm boyunca uzanan Gümüşkuyusu'ndan yolundan ancak arabayla gidilen Benâre Köyü sınırına ve kuzey tarafı ise, oradan Balıklı Büket Nehri'ne, buradan ise Sola-Bikâri'ye kadardı. Doğu tarafına gelince, Kırkkılıç diye isimlendirilen yerden tarik-i âmm'daki Emir Nureddin kaynak çeşmesinden yukarıda adı geçen Gümüşkuyusu'na kadar uzanındı ki, başlangıç ve bitiş sınırları burasıydı...*"¹⁰

Külliye'nin belirtilen sınırlar içerisindeki arazisi padişahça temlik olarak verilmiş olup bu husus, vakfiyede şöyle anılmaktadır: "... *bâniye, kuyûd-ı hakanî belgesinin bahsettiği üzere temlik-i sultanî ile üzerine mülk verilmiştir...*"¹¹

Vakfiye defterinde sınırları detaylı olarak belirtilen külliye arazisinin, 733 numaralı Kocaeli Livası Tahrir Defteri'nde Eski Gebüveyze (Gebze) mahallindeki Elmacık timarına bağlı Sancak Beyi Çiftliği ile Alaca Kilise denen meranın padişah tarafından Çoban Mustafa Paşa'ya verilmiş olduğunu öğrenmekteyiz.¹² Yine Başbakanlık Arşivi 722 numaralı İl Yazıcı Defterinde (vr. 274b) de külliye arazisinin padişah tarafından temlik olarak verildiği kaydedilmektedir.¹³

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, kaynaklarda belirtilen arazi üzerine birçok yapıyı içine alacak şekilde büyük (117 x 106m.)¹⁴ bir külliye halinde inşa edilmiştir. Defterlere göre külliye, cami, on altı hücreli bir medrese, on üç hücreli bir hânkâh, on iki softa hûresi, yolların ve misafirlerin istirahatları için yedi tabhane, iki ahır, kiler, mutfak, yemek salonu, fırın, odun ambarı, ve iki odaklı bir kütüphane ve bir türbeden oluşmaktadır.¹⁵

¹⁰ TSMA, 7003, vr. 7a, 11. satır – 7b, 5. satır.

¹¹ TSMA, 7003, vr. 7b, 6-7. satır.

¹² İ. Hakkı Konyalı, "Gebze", *Tarih Hazinesi*, S. 12, Temmuz 1951, s. 593, 594; Aktuğ, a.g.e., s. 2.

¹³ Konyalı, a.g.m., s. 594; Aktuğ, a.g.e., s. 2.

¹⁴ Seyhan, a.g.m., s. 352.

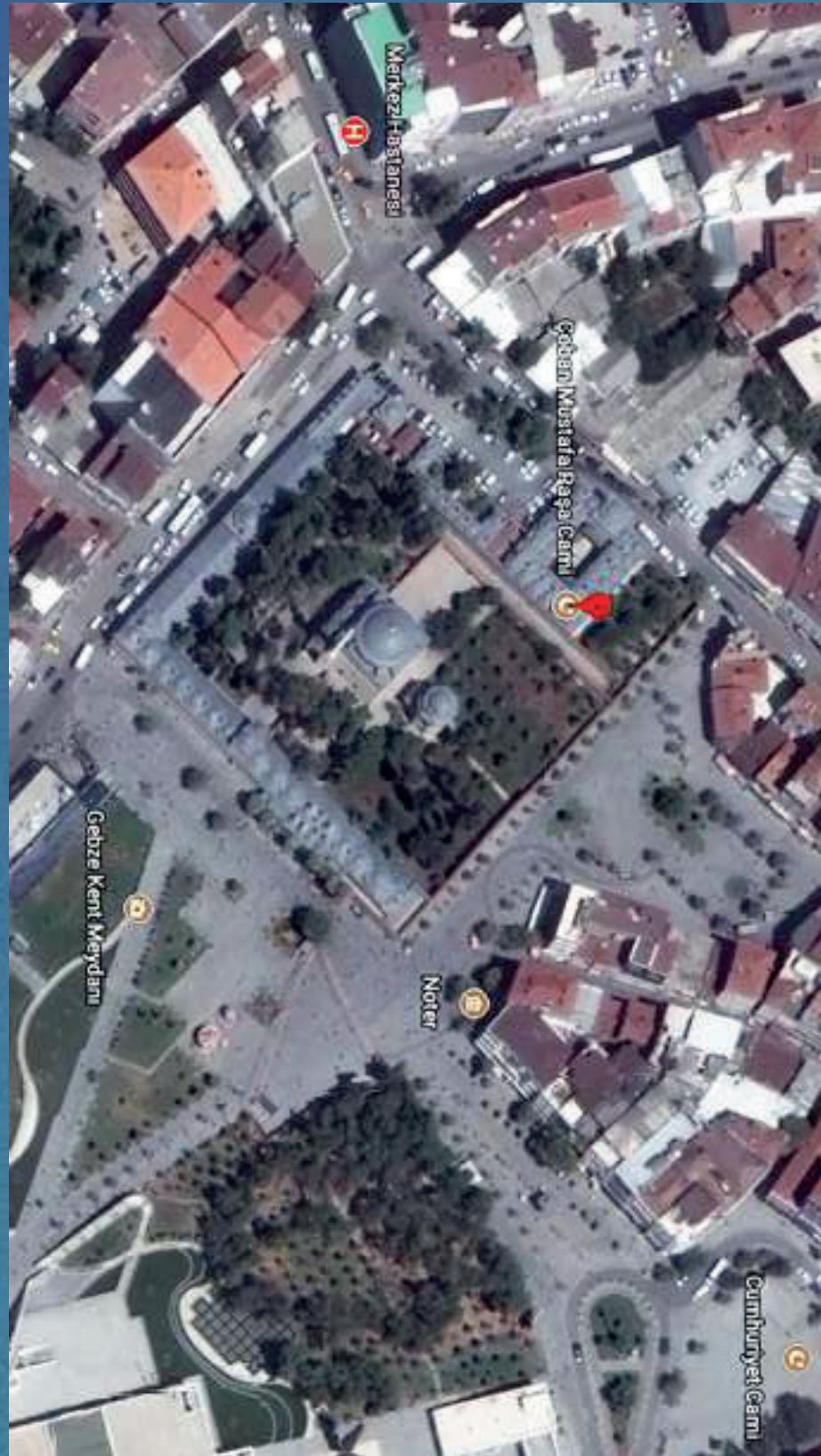
¹⁵ Konyalı, a.g.m., s. 594; Aktuğ, a.g.e., s. 2.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

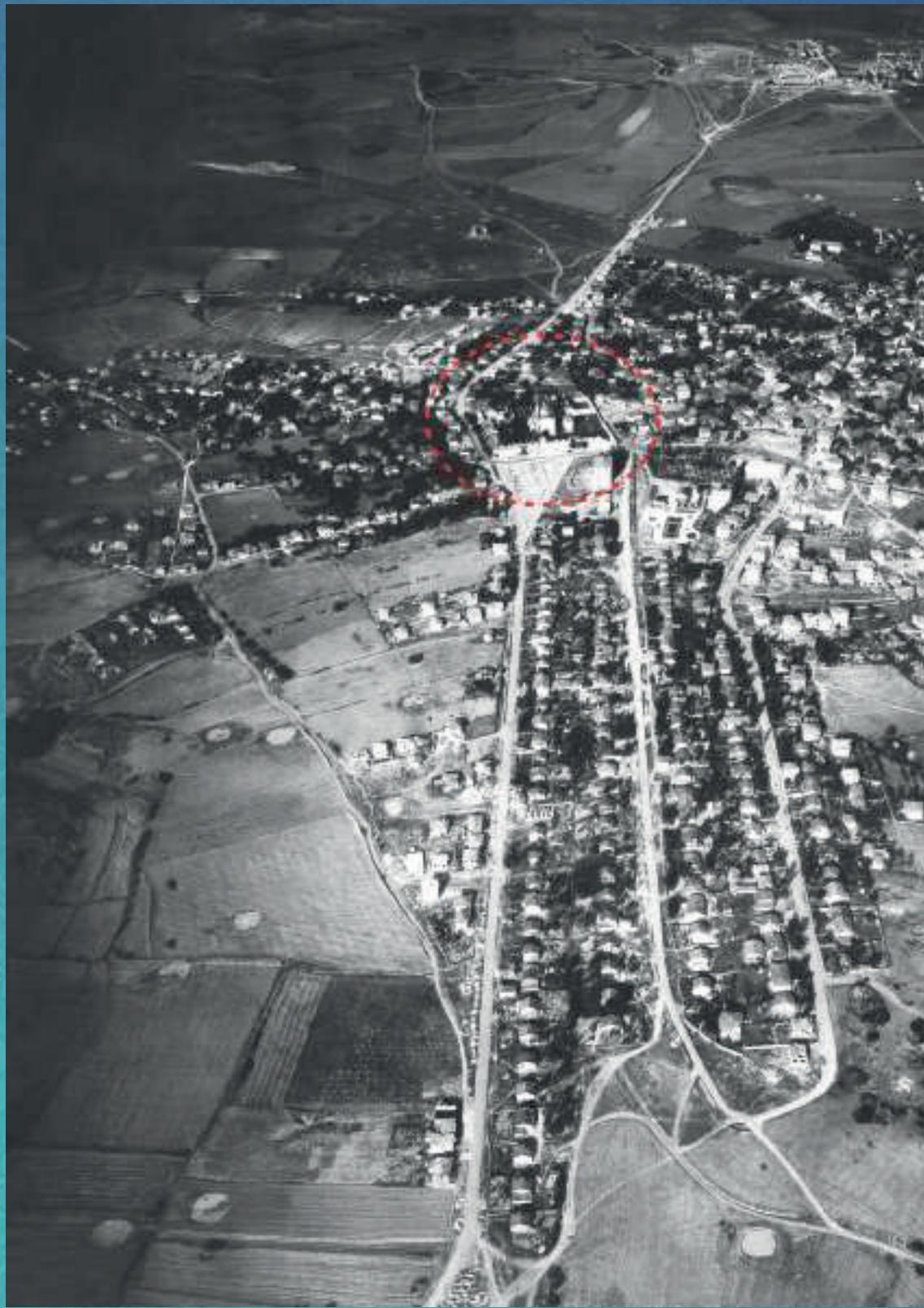
Külliyenin Doğu'dan Görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin Konumu

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Külliyenin Gebze yerleşiminin merkezi konumunda olduğunu gösteren bir hava fotoğrafı (1950'ler)

2. Külliyenin Mimari

Osmanlı Devleti’nde külliyeler genellikle bânilerinin adlarıyla (Fatih Külliyesi, Süleymaniye Külliyesi...v.b.) anılmışlardır. Gebze’de bulunan külliye de bânisinin adıyla anılan bir külliyedir. Külliye, biyografisini çalışmamızda sunduğumuz Vezir Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Külliye yapılarının inşa kitabelerinden külliyenin inşasının, Mimar Sinan’ın mimarbaşılık dönemi (1538-1588) öncesinde gerçekleştiği görülmektedir. S. Ünver, Mustafa Paşa’nın külliye inşa ettirmesinin nedenini şöyle izah etmektedir: “... *Gebze'nin en ziyade ihyasına saik olan zât Yavuz ve Kanunî devirleri ricalinden Mustafa Paşa'dır. Gebze'yi lâyemut eserlerle bir menzil şehri haline sokmuşdur. İhtimal Paşa gençliğinde yolculuk halinde çok sıkıntı çekdi ve refaha erersem su işi tanzim edeyim diye ahd etdi. Eğer böyle bir hâtitraya müsteniden Gebze'yi ihya etdi ise çok büyük bir iş görmüştür...*¹⁶

Kitabelerde ebced hesabıyla yapıların inşa tarihi verilmiştir. Cami taçkapısı üzerinde bulunan kitabeye göre camii inşası için 930 (1523-24) yılı, camiin kapı kanatlarında bulunan kitabeye göre 929 (1522-23) yılı kaydedilmektedir. Medrese binasının taçkapısı üzerinde bulunan inşa kitabesinde 930 (1523-24) yılı kayıtlıdır. Bu durumda Külliye’nin inşasının Mimar Sinan’dan önce başmimar bulunan Acem Ali döneminde tamamlandığı görülmektedir. Ayrıca külliyenin inşası sırasında Mimar Sinan’ın Belgrad ve Rodos’un fethine de katıldığı,¹⁷ dolayısıyla bu zaman diliminde Gebze’deki inşaatın başında bulunmuş olmasının muhtemel olmadığı görülmemektedir. Külliye’nin inşası, zaman olarak Acem Ali dönemine rastlamasına ve Mimar Sinan’ın külliyenin inşası sırasında önemli seferlerle meşgul olmasına rağmen Mimar Sinan’ın yaptığı yapıların listelendiği eserlerde, külliye yapılarının da bulunması, Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ile Mimar Sinan arasında bir ilişkinin varlığı ihtimalini düşündürmektedir.

Mimar Sinan’ın hayatını ve yapılarını anlatan eserlerde, külliye yapılarından bazıları şu şekilde geçmektedir:

Tuhfetü'l-Mi'mârin

- Cami-i Şerîf-i Mustafa Paşa mir-i miram Mîsr der Gegbüze ve Îmaret ve Medrese ve Türbe.

¹⁶ Galitekin, a.g.e., s. 115.

¹⁷ Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı, Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, Haz. Hayati Develi, K Kitaplığı, İstanbul, 2003, *Tezkiretü'l-Bünyân*, 3a, s. 42.

- Gegbüzede Mustafa Paşa Medresesi.
- Gegbüzede Mısır'dan gelen Mustafa Paşa İmareti.

Tezkiretü'l-Ebniye

- Gegbüzede Merhum Mustafa Paşa Camii.
- Gegbüzede Mısırlı Mustafa Paşa Medresesi.
- Gegbüzede Mustafa Paşa İmareti.

Tezkiretü'l-Bünyân

- Merhum Mustafa Paşa Camii Gegbüzede.
- Mısırlı Mustafa Paşa Medresesi Gegbüzede.
- Gebze nam kasabada Mustafa Paşa İmareti.¹⁸

Mimar Sinan'ın eserlerinde Külliye yapılarının da anılması, Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin mimarının Mimar Sinan olduğu şeklinde yorumlanmıştır.¹⁹ S. Ünver'in külliyenin mimarı hususundaki kayıtları şu şekildedir: "...*Gebze ma'müresinin sebebi Mustafa Paşa ise bunun da mebde'i Mimar Koca Sinan'dır. Zira Evliya Çelebi'nin dediği gibi (Bu kadar şirin-kâr binâlar hep Koca Mimar Sinan'ın çiredestidir.) Gebze'deki eserlerin projelerini Sinan hazırlamış, bu inşaata da başhalifesi Hüsam Kalfa nezaret etmişdir. Hüsam Kalfa (kemâl-i maharet ve ustadlık ile ... şirinkârlık, hordegirlik fenlerinde yed-i tûlâsını ayân etmişdir.) Koca Sinan Tezkiretü'l-Bünyân'ında Gebze'ye aid eserlerini söyle sayar:*

- 42 – *Merhum Mustafa Paşa câmi'i Gebze'de*
23 – *Mısırlı Mustafa Paşa medresesi Gebze'de*
13 – *Gebze nâm kasabada Mustafa Paşa imareti*

Sinan'ın Gebze'de eseri bu kadar zannolunmasın. Zira Sinan Tezkiretü'l-Bünyân'ı ölümünden birkaç sene evvel çok ihtiyar iken yapmışdır. Ufak tefek binaları hiç zikretmemiştir. Zira cami'in harîminden olan müştemilâtı başka bir kimsenin yapmasına imkân yokdur. Zira bunlar bir vücdün uzuvları gibidir. Anın için Sinan burada birkaç eser değil, koca bir menzil şehrini başdan aşağı, ihtimal sokak kaldırımlarına varincaya kadar kendi yapmışdır. Sinan bu câmi'i

¹⁸ Aktuğ, a.g.e., s. 31, 32.

¹⁹ Abdülkadir Özcan, "Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri-I, Ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, s. 137.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

ve müstemilâti 1523 M. 930 hicrî tarihinde yapmışdır. O zaman kendisi 33 yaşında idi. Sık sık buraya uğramış ve inşaata nezaret etmişdir...²⁰

XVII. yüzyılın önemli seyyahı Evliya Çelebi, Külliye caminin mimarı hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: "...Süleymaniye Camii'ni yapan Koca Mimar Sinan'ın baş halifi (*kal-fası*) Mimar Hüsam yapmıştır. Var mimarı kuvvetini sarfedip öyle şirin işler, öyle incelikler ve ustalıklar göstermiştir ki sanki elinin ustalığını göstermiştir..."²¹ Evliya Çelebi'nin kaydından da külliyenin mimarının Mimar Hüsam olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Külliye mimarının kimliği konusunda kaynaklarda bir ihtilaf mevcuttur. Bu ihtilaf, kaynaklara göre külliyenin mimarını tespit etmeye çalışan araştırmacıların da ihtilafa düşmelerine yol açmıştır.

Mimar Sinan yapılarını listeleyen eserlerde Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin de anılması, Mimar Sinan için erken sayılabilen bir dönemde inşasının gerçekleştiği bilinen külliye ile Mimar Sinan'ın ilişkisi, birçok sanat tarihçisi tarafından tartışılmıştır. Külliyenin inşasının Acem Ali döneminde gerçekleşmesi dolayısıyla, mimarının Acem Ali (Alaeddin Ali Bey) olduğu söylenebilir.²² Bu hususu Apdullah Kur'an, şöyle ifade etmektedir: "... Çoban takma adı ile tanınan Mısır Beylerbeyi Damat Mustafa Paşa'nın Gebze'deki camiinin de gerek kapı kitabesiyle kesin olan yapım tarihi gerekse süsleme Memluk tarzındaki bezemesi yönünden Sinan'ın özgün yapılarından birisi olmadığı bellidir. Sonradan yenilenen minaresi dışında bu camiin kitabesinde açıklandığı şekilde 1523-4 (H.930) yılına tarihlenmeyeceğini gösteren bir husus yoktur. Bu yüzden, Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'ni de 16. yüzyılın ilk çeyreğinde, büyük ihtimalle Mimarbaşı Acem Alisi tarafından yapılan ve daha sonra Sinan'ın onardığı bir başka cami olarak değerlendirilmek doğru olur..."²³

Mimar Sinan'ın külliye katkısı ise, külliyenin bazı yapılarını tamamlaması veya 1538-1588 yılları arasında külliye yapılarının onarımını yapmış olması şeklinde açıklanmak-

²⁰ Galitekin, a.g.e., s. 121.

²¹ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, 2. Cilt 1. Kitap, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 197.

²² Özkan Ertuğrul, "Acem Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, C. I, s. 322; Doğan Kuban, *Ottoman Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul, 2007, s. 234.

²³ Aptullah Kur'an, "Mimar Sinan'ın Camileri", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri-I*, Ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, s. 179.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

tadır.²⁴ Külliyenin geometrik yerleşim düzeni ve türbe, cami, şadirvan ile kervansaray kubbelerinin aynı eksene gelecek şekilde planlanmış olması, Mimar Sinan'ın üslubuyla ilişkilendirilmekte ve bu sebeple külliyenin tasarımda Mimar Sinan'ın katkısının olduğu düşünülmektedir.²⁵ Ancak Mimar Sinan'ın Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin tasarımından etkilenip külliyenin mimarı yerleşim tarzını daha sonraki yapılara uygulamış olması da ihtimal dahilindedir.²⁶

Külliyede ahşap ve Memlûk tarzı süslemeleri yapan ustaların kimliğine dair iki kitabe bulunmaktadır. Camiin ahşap işçiliğinin, Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde bulunan Kur'an-ı Kerîm mahfazasındaki kitabeden öğrendiğimize göre Ahmed isimli bir usta tarafından yapıldığını söyleyebiliriz.

Çoban Mustafa Paşa Camiinde yoğun olarak uygulanan Memlûk tarzı taş bezemenin ustasının da Son Cemaat yerindeki usta imzasından yola çıkılarak Kâzım isimli bir usta olduğu söylenebilir.

3. Külliye Personeli

Birçok işlevi aynı anda yerine getirecek olan farklı yapıları bünyesinde barındıran külliyenin işlevini yerine getirmesi ve sürdürmesi için külliyede birçok memur istihdam edilmiştir. Bu memurların görevleri, ücretleri ve özellikleri vakfiyede açıklanmaktadır. Külliye personelinin taşıması gereklili olan özellikler, görevleri ve görevleri karşılığında günlük-dırhem cinsinden alacakları ücretler aşağıda düzenlenen tabloda görülmektedir.

²⁴ Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 18; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 192; Aktuğ, "Sinan Yapıları Olarak Bilinen Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Üzerine Düşünceler", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Haz. Azize Aktaş Yasa, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s. 22; Suphi Saatçi, İmparatorluğun Mimari Dehası Sinan Atlası, Haz. Mustafa Aksay, İstanbul, 2015, s. 134.

²⁵ Bayram, a.g.e., s. 20; Orta eksenin cami kubbesi, şadirvan ve diğer kubbelerle bir dizi halinde düzenlenmesi uygulanması, 1564 Lüleburgaz, 1572 İstanbul Kadırga Sokullu Külliyesi ile, 1583 İstanbul Üsküdar Topbaşı Atik Valide Camii Külliyesinde, geniş arka avlu şemasının ise 1579 İzmit Pertev Paşa Külliyesinde görüldüğü belirtilmektedir. (Aslanapa, a.g.e., s. 192)

²⁶ Aktuğ, a.g.e., s. 31-33; Ertuğrul, a.g.m., s. 322; Bayram, a.g.e., s. 20, 21; Külliyenin mimarı olarak önerilen bir mîmar da, Yavuz Sultan Selim'in 1517'de İstanbul'a getirdiği Misrlı Mimar Şahabeddin Ahmed'dir. Camiin içinde ve son cemaat yerinde bulunan Memlûk üslûbunda renkli mermer süslemeler, bu görüşü desteklemektedir. (Bkz. Godfrey Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, Thames and Hundson, London, 1971, s. 190; Bayram, a.g.e., s. 22)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

**ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİNDE BULUNAN BİRİMLERDE
GÖREV YAPAN PERSONEL LİSTESİ²⁷**

Külliye İdarî Personelinin Sayı, Görev, Özellik ve Ücretleri

Personelin Ünvanı	Personelin Sayısı	Personelin Görevi/ Taşıması Gereken Evsaf	Her bir Görevliye Ödenecek Günlük Dirhem ²⁸
Mütevelli ²⁹	1	Vakıf İdarecisi	33
Nâzır ³⁰	1	Mütevelliyi ve vakıf işlerini denetleme /Rumeli'de kazaasker olması şartıyla imâretin nazâretyile ilgilenen kimse.	5
Kâtib ³¹	1	Umûmen bütün evkâfin kâtibine ve hususen Gekbuze'deki imâretin ahvâlini yazan görevli.	8
Câbi (tahsildar) ³²	8	Mütevelli ve Nâzırın gerekli yerlerde mahsuller toplaması ve mevkûfatin olduğu yerlerde cibâyet görevini yapması için nasb ve vazettiği görevliler.	5
	2	Mora'da tahsildâr olarak görevlendirilen ve oradaki mahsulatın vergisini toplayan dokuzuncu câbi ile Filibe-i mahrusaya atanın onuncu câbi.	4
Sirâcî ³³	1	Siracî vakkad (Lambaları-mumları yakan görevli)	3
Kayyım ³⁴	2	Eskişehir ve Gekbuze'de ikişer kayyım bulunuyor.	3

²⁷ Personel tablosu, Çoban Mustafa Paşa Vakfiyesi'ne göre düzenlenmiştir.

²⁸ Ücretler sütunundaki değerler, ayrı ayrı her bir personele ödenen dirhemi ifade etmektedir.

²⁹ TSMA, vr. 53b, 8-10. satır; Müderrisoğlu'nda mütevelli sayısı 3 olarak verilmiştir. (bkz. Müderrisoğlu, a.g.m., s. 73)

³⁰ TSMA, vr. 53b, 10, 11. satırda Nâzır'a ödenecek ücret 5 dirhem olarak kayıtlıyken, vr. 48b, 5, 6. satırlarda ise İmaret nâzırına ödenecek ücret 10 dirhem olarak kaydedilmiştir; Nâzır'a ödenecek ücret Müderrisoğlu'nda 10 dirhem olarak verilmiştir. (bkz. Müderrisoğlu, a.g.m., s. 73)

³¹ TSMA, vr. 53b, 11. satır – 54a, 1. satır.

³² TSMA, vr. 54a, 1-9. satır.

³³ TSMA, vr. 48a, 2. satır.

³⁴ TSMA, vr. 48a, 2. satır. Kayyım kavramı için Pakalın'ın verdiği izahat şu şekildedir: "... Kayyım, mütevelli yerinde kullanılır bir tabirdir. Camiin temizlik işlerini yapan hademesine de bu ad verilir... Bazı fukahaya göre kayyım, hifz ve cem' ve tefrik kendisine tefvîz olunan kimsedir ki bu manaca kayyım mütevellinin taht-ı nezaret ve emrinde bulunur." (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, C. II, s. 223)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Onarımcı (Meremmetçi) ³⁵	2	Su akarlarındaki ve diğer gayri menkullerdeki delikleri onarma işiyle uğraşan bir müremmim(onarımcı) ve dolap işlerini bilen ve harab olmaya yüz tutmadan evvel bazı yerleri tamir eden Gekbuze'deki imarette fazladan bir diğer onarımcı bulunmalıdır.	2
Noktacı ³⁶	1	Bu görevli, vazife sahiplerinin ahvalini kontrol etmek ve hizmetini yerine getirmeyenleri bildirmek ya da beyan etmek ve şahısların günlük olarak vazifelerini yapıp yapmadığını kontrol ederek mütevelli tarafından önlem alınmasını sağlamak amacıyla mütevelliye bildirmekle görevli, dosdoğru, adil, güvenilir, asla hak ve adalet dairesinden çıkmayan biri olması gereklidir.	1
Kennâs ³⁷	1	Süpürgeci, temizlikçi	2
Cami Personeli'nin Sayı, Görev, Özellik ve Ücretleri			
Hatib ³⁸	1	Hutbe okumakla görevli personel	10
İmam ³⁹	1	Namaz kıldırmakla görevli personel	10
Müezzin ⁴⁰	4	Münavebeli dört müezzin	5
Baş Hafız	1	Mahfildeki hafızların reisi, Kur'ân-ı Kerîm'i ezbere okuyan görevli	5
Hafız ⁴¹	4	Kur'ân-ı Kerîm'i ezbere okuyan görevliler	3
Hoşhân ⁴²	1	Okuyuşu güzel kârı'	2
Muarrif ⁴³	1	Camilerde hayır sahiplerinin adlarını hayır ile anan görevli ⁴⁴	3
Muvaşşah Okuyucu ⁴⁵	1	Meclislerde Sofiyyun için muveşşah okuyan kimse ⁴⁶	2

³⁵ TSMA, vr. 48b, 5. satır.

³⁶ TSMA, vr. 44a, 5-8. satır; Noktacılar, personelin devam-devamsızlık çizelgesini tutar ve durumu mütevelliye bildirir, mütevelli de görevini yapmayanların ücretlerini keserdi. (bkz. Akyol, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim-Öğretim", *Türk Eğitim Tarihi*, Otorite Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 126)

³⁷ TSMA, vr. 48b, 5. satır.

³⁸ TSMA, vr. 47b, 11. satır.

³⁹ TSMA, vr. 48a, 1. satır.

⁴⁰ TSMA, vr. 48a, 1, 2. satır.

⁴¹ TSMA, vr. 48a, 3, 4. satır. Hafızlara ödenecek ücret, Müderrisoğlu'nda 4'er dirhem olarak kayıtlıdır. (bkz. Müderrisoğlu, a.g.m., s. 74)

⁴² TSMA, vr. 48a, 4. satır.

⁴³ TSMA, vr. 48a, 4, 5. satır.

⁴⁴ Pakalın, a.g.e., C. II, s. 552

⁴⁵ TSMA, vr. 48a, 5. satır.

⁴⁶ Muveşşah, Misra'larının birinci harfleri sırasıyla alınıp yazılıncı bir kelime veya bir isim meydana gelen şiirler hakkında kullanılır bir tabirdir. Bkz. Pakalın, a.g.e., C. II, s. 588.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Cüzhan ⁴⁷		Namazlardan önce Kur'an'dan birer cüz okumak vazifesiyle mükellef olan cami hizmetlileri (Belirli cüzlerden her bir cüzü okuyana)	1
Salavatçı ⁴⁸		Tesbih çeken ve Hazreti Nebi Aleyhisselam'a salavat okuyanlar	1
İhlashân ⁴⁹		İhlas suresini kıraat eyleyenler	1
Ayete'l-Kürsî Okuyucu ⁵⁰		Ayete'l-Kürsî okuyan her bir kişiye	1
İmaret Personeli'nin Sayı, Görev, Özellik ve Ücretler			
Şeyh ⁵²	1		10
Harcama Vekili ⁵³	1	Gerekli malların alımını ve satımını gerçekleştiren görevli	5
Kılârî/Kilerci ⁵⁴	1	Yenilip içilmesi için gerekli olan malzemenin muhafazasından sorumlu görevli	4
Aşçilarbaşı/ Reisü't-tabbahîn	1	İmaretin yemeğini hazırlayan görevliler	5
Aşçı/tabbah ⁵⁵	2		4
Ekmekçi/ Habbaz ⁵⁶	2	İmaretin ekmeğini pişirmekle görevli personel	3
Ferraş ⁵⁷	2	Temizlikçi	3
Nâkib ⁵⁸	2	Ekmekçinin ve yemekçinin yardımcıları	2
Bevvâb ⁵⁹	1	Mutfak ve yiyeceklerin bekçisi	2
Gassâl/ Bulaşıkçı ⁶⁰	1	Kazanları ve diğer kap-kacakları yıkayan görevli	2
Munakki'l-erz/ Pırınç Ayıklayıcısı ⁶¹	1		2
Buğday dövücü/ Dakkâku'l-Hîntâ ⁶²	1	Buğdayı dövüp un haline getiren görevli	1,5
Hammâlü'l-Lahm ⁶³	1	Et taşıyan hammâl	1

⁴⁷ TSMA, vr. 48a, 5, 6. satır.

⁴⁸ TSMA, vr. 48a, 7. satır.

⁴⁹ TSMA, vr. 48a, 8. satır

⁵⁰ TSMA, vr. 48a, 8, 9. satır.

⁵¹ İmaret Personelinin aldıkları ücretler, S. Ünver tarafından da nakledilmektedir (bkz. Galitekin, a.g.e., s. 177).

⁵² TSMA, vr. 48a, 9. satır.

⁵³ TSMA, vr. 48a, 9. satır.

⁵⁴ TSMA, vr. 48a, 10. satır.

⁵⁵ TSMA, vr. 48a, 11. satır.

⁵⁶ TSMA, vr. 48a, 11. satır.

⁵⁷ TSMA, vr. 48b, 1. satır.

⁵⁸ TSMA, vr. 48b, 1, 2. satır.

⁵⁹ TSMA, vr. 48b, 2. satır.

⁶⁰ TSMA, vr. 48b, 2, 3. satır.

⁶¹ TSMA, vr. 48b, 3. satır.

⁶² TSMA, vr. 48b, 3. satır.

⁶³ TSMA, vr. 48b, 4. satır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Hâzinü'l-Hatab/ Odun toplayıcı ⁶⁴	1		1
Medrese Personeli'nin Sayı, Görev, Özellik ve Ücretleri			
Müderris ⁶⁵	1	Medresenin en üst öğretim elemanı	50 ⁶⁶
Talebe ⁶⁷	16		2
Bevvâb ⁶⁸	1	Kapıcı-Bekçi	2
Ferrâş ⁶⁹	1	Temizlikçi	2
Kütüphane Personeli'nin Sayı, Görev, Özellik ve Ücretleri			
Hâfizu'l-Kütüb ⁷⁰	1	Mustafa Paşa'nın vakfettiği kitapların muhafazasından ve Kütüphaneden sorumlu Kütüphane Memuru	3
Sibyan Mektebi Personeli'nin Sayı, Görev, Özellik ve Ücretleri			
Muallim ⁷¹	1	Öğrencilerin eğitim-öğretiminden sorumlu, âlim, sâlih, nâsih, mü'min öğretmen (Gebze ve diğer yerlerde bulunan Mekteplerin her birinde birer muallim ve halife vardır)	15
Halife ⁷²	1	Muallimle aynı özellikleri taşıyacak olması gereklidir	1
Han Personeli'nin Sayı, Görev, Özellik ve Ücretleri			
Ahirci/ İstablı ⁷³	1	Ahırların bakımından sorumlu görevli	2
Hânikâh Personeli'nin Sayı, Görev, Özellik ve Ücretleri			
Şeyh ⁷⁴	1	Hankâhtan sorumlu en yetkili görevli	20

Tablodan da anlaşılacağı üzere Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nde birçok personel istihdam edilmiş olup personel için ayrılan gider, günlük en az (bazı görevlilerin sayısı vakfiye-de zikredilmediğinden görevli sayısı bir olarak hesaplanmıştır) 362,5 dirhemdir. Bu nakdî gider ve Külliyenin diğer ihtiyaçları için Mustafa Paşa, farklı bölgelerdeki mülklerinin akarlarını buraya vakfetmiştir.⁷⁵

⁶⁴ TSMA, vr. 48b, 4, 5. satır.

⁶⁵ TSMA, vr. 47b, 8, 9. satır.

⁶⁶ Müderrise verilen yevmiye, Medrese'nin derecesini belirlemektedir. Bu doğrultuda Çoban Mustafa Paşa Medresesi, Ellili Medreseler içinde değerlendirilmektedir.

⁶⁷ TSMA, vr. 47b, 9, 10. satır.

⁶⁸ TSMA, vr. 47b, 10. satır.

⁶⁹ TSMA, vr. 47b, 10, 11. satır.

⁷⁰ TSMA, vr. 47b, 11. satır.

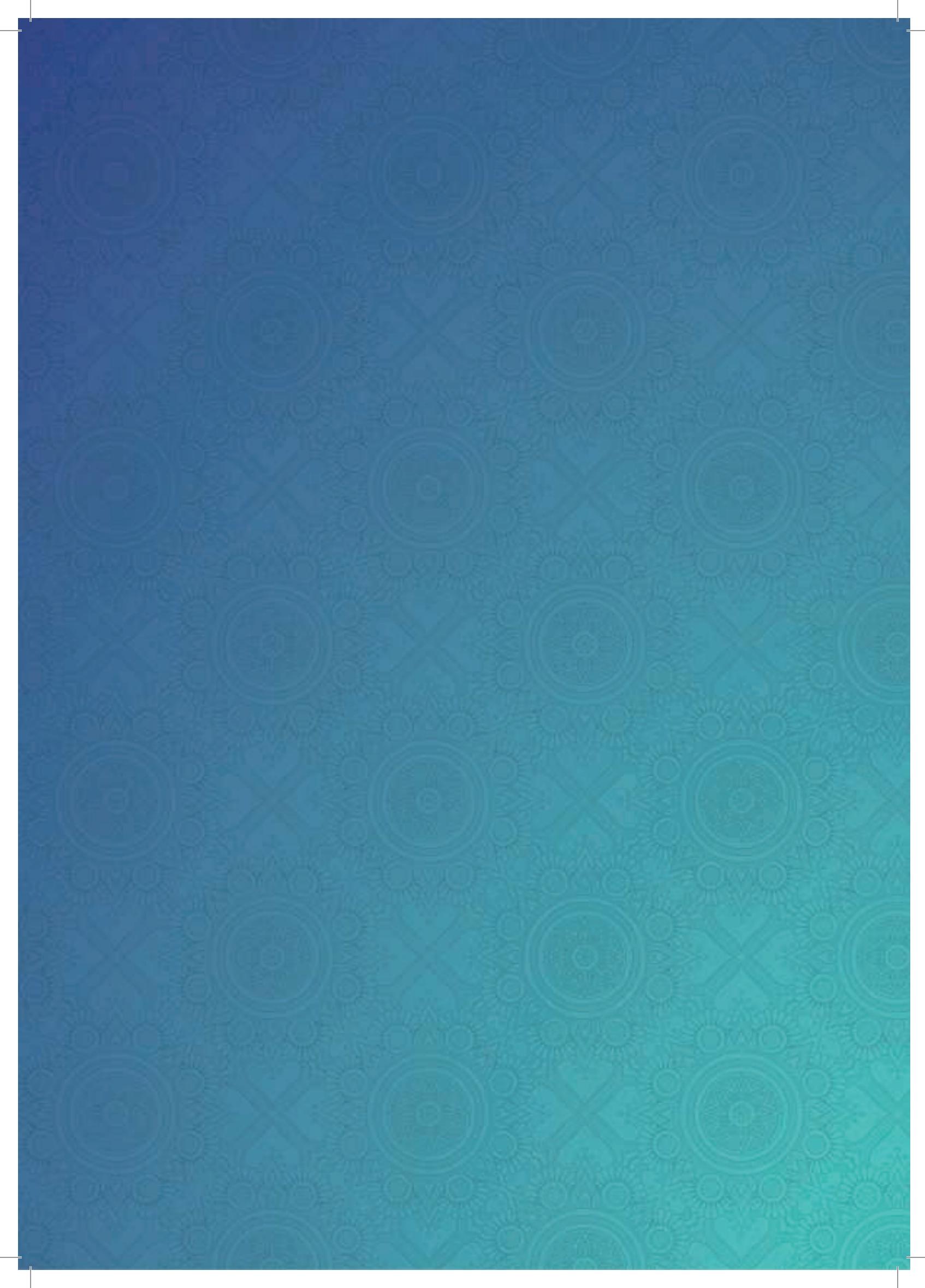
⁷¹ TSMA, vr. 44a, 8, 9. satır.

⁷² TSMA, vr. 47b, 11. satır.

⁷³ TSMA, vr. 48b, 4. satır.

⁷⁴ TSMA, vr. 48a, 6, 7. satır.

⁷⁵ Daha sonraki yüzyıllarda vakfin gelir-gider durumu için bkz. Gülfettin Çelik, *16-19. Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonominik Bir İnceleme)*, Gebze Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2003, s. 55vd.

II. BÖLÜM

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİNİN BİRİMLERİ

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Külliye birimlerinin üst örtülerinin değiştirilmesi 2015 yılına ait Külliyenin kuzeyden bir görünümü

II. ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİNİN BİRİMLERİ

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, kaynaklarda belirtilen arazi üzerine birçok yapıyı içine alacak şekilde büyük (117 x 106m.)⁷⁶ bir külliye halinde inşa edilmiştir. Defterlere göre külliye, cami, on altı hücreli bir medrese, on üç hücreli bir hânkâh, on iki softa hûresi, yolcuların ve misafirlerin istirahatları için yedi tabhane, iki ahır, kiler, mutfak, yemek salonu, fırın, odun ambarı, ve iki odalı bir kütüphane ve bir türbeden oluşmaktadır.⁷⁷

Bu yapıların hayatıyetini sürdürmelerini sağlamak amacıyla Mustafa Paşa, birçok emlâk ve akarı külliyeye vakfetmiştir. Bahsettiğimiz tahrir defterinde, Mustafa Paşa'nın Gebze'deki altmış sekiz dükkan ile birer başhane, bozahane ve aşçı dükkanıyla, Domuzluca Köyü gelirlerini külliyeeye; Eskihisar'daki beş fırının gelirini ise imarete bıraktığı kayıtlıdır. Ayrıca aylığı iyi yüz akçeden kiraladığı Eskihisar civarındaki Ali Bey Çiftliği'ne kölelerini, aileleriyle birlikte ortakçı olarak yerleştirdiği belirtilmektedir.⁷⁸ Fonksiyonel yapılarıyla Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, bir külliyenin hangi unsurlardan olduğunu gösteren önemli bir örnek olarak sunulmaktadır.⁷⁹

Mustafa Paşa Vakfiyesi'nde Gebze'deki külliye yapılarıyla ilgili kayıtlar şu şekildedir:

“... Gekibûyze (گچنے) ⁸⁰ kasabasında – bu kasabanın izzeti, izzetli kasabalar arasında hâlâ dâimdir – saf, temiz, derli-toplu, gerçek, yeterli derecede işlevsel olan sîrf Allah Teâlâ'nın rızasına matuf samimi bir hissiyatla ve onun güzel sevabına

⁷⁶ Seyhan, a.g.m., s. 352.

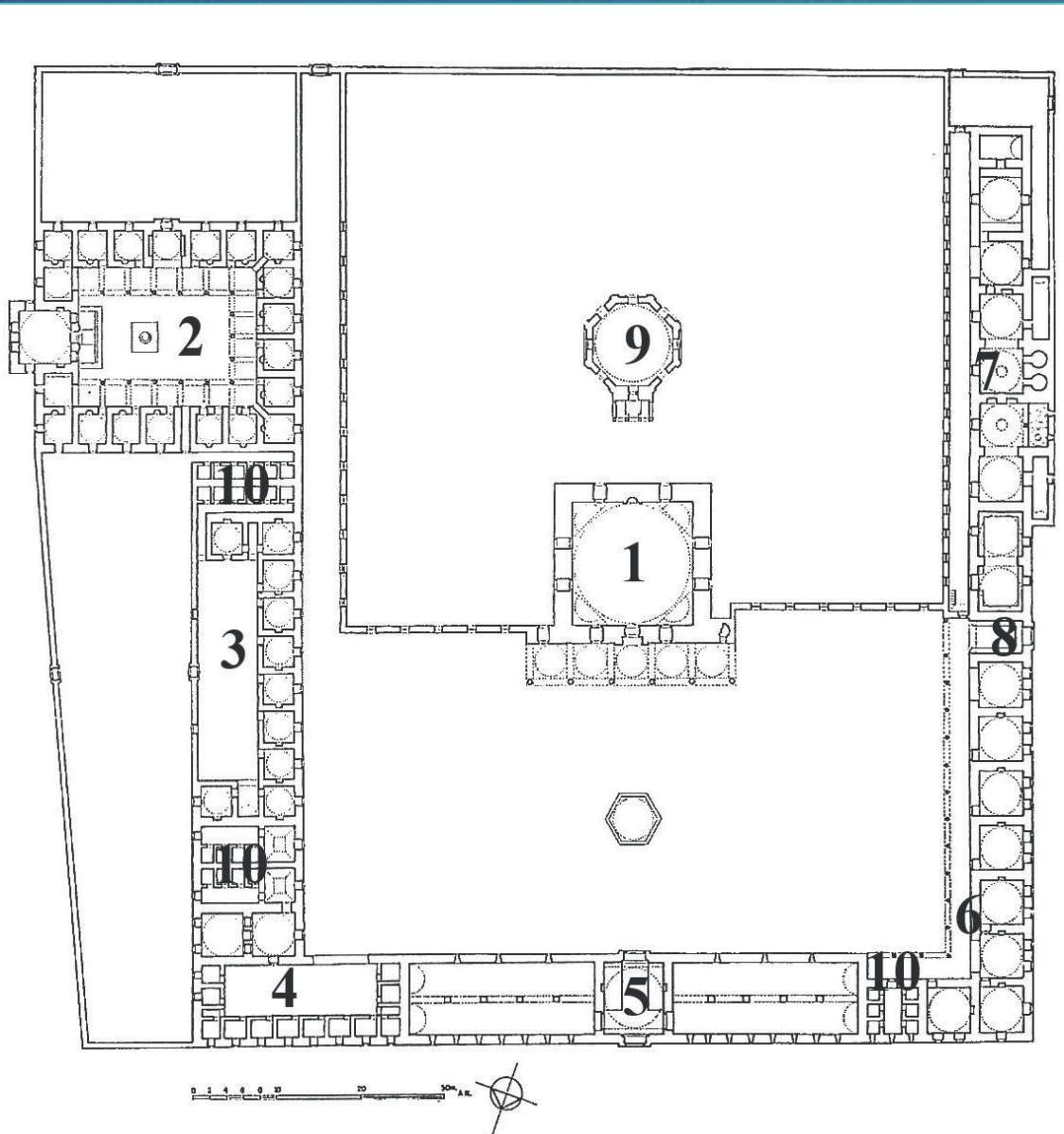
⁷⁷ Konyali, a.g.m., s. 594; Aktuğ, a.g.e., s. 2.

⁷⁸ Konyali, a.g.m., s. 594.

⁷⁹ Hilmi Ziya Ülken, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *Vakıflar Dergisi*, S. 9, s. 30.

⁸⁰ Vakfiye'de Gebze adının yazılışı bu şekildedir. Bkz. TSMA, vr. 6b, 4. satır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

1 Camii

2 Medrese

3 Tabhane

4 Tekke

5 Kervansaray

6 Misafir Odaları

7 İmaret

8 Kütüphane

9 Türbe

10 Helalar

KÜLLİYE'NİN YERLEŞİM PLANI (A.KURAN)

rağbet ederek mal-mülkünün en hâlis olanından sırf sahib olduğu elindeki imkâniyla “ülkelerde benzeri yapılmamış sütunlara sahip” şerefli bir imâret bina etti. *Ki bu imaret, Beyt-i Ma'mur'u temsil edecek derecede ona eş bir Cami'i şerifi içermekte olup, olabildiğince orantılı bir şekilde süslenmiş, gayet de uygun bir tarzda sanatsal şekillerle bezenmiştir. Böylece Allah'a kendini adamışlar, burada vecd ve huzûr içinde olurlar. Ve aynı zamanda bu imâret içinde en güzel temel üzere bir medrese kurulmuştur. Böylece bu medrese ölçüte uygun olarak yapıyı tam anlamıyla tamamlamıştır. Söz konusu medrese, Semâniye Medreseleri gibi güzel semereler sunmak adına, Semâniye Medreselerinde bulunan hücrelerin sayılarını katlamıştı. Ve tetimme ise pek tabii donanımlı, her ayrıntıyı barındıran tam on hücreden müteşekkil idi. Ve zaviye yine murâkabe ve ta'at u ibadet için hazırlanmış on iki halvetgâh mekânından oluşmaktadır. Oldukça dayanıklı-korunaklı olan binâsı fukarâya tahsis edilmiştir. Bahçesi olan, avlulu ve yaz-kış misafirlere ayrılmış evler; konuklar ve yolcuların konaklamaları için de ayrıca mahaller yer alındı. Yol güzergâhı üzerinde sâdirûn ve vâridûn için uğrak yerleri; odunluk, mutfak, fırın, yemekhâne, anbar, ahır ve abdesthane ve diğer acil ihtiyaçları karşılayacak yapılar yanında kuyular, çıraklı dolaplarda bulunan kaynak suyu menba' vardı. Ayrıca misafir evleri ve mutfak arasında giriş kapısının üstünde içerisinde ve dışarıda olmak üzere yüksek iki hücre ve içlerinde kitapların korunduğu iki yer daha vardı... ”⁸¹*

1. Külliye Kapıları ve Avluları

Merkezinde camiin bulunduğu külliye, yapılar topluluğu ve avlularla çepeçevre sarılmıştır. Külliyenin kuzeyinde bulunan kapı, kervansaray yapısının ortasından avluya açılır. Bu kapının sağına doğru sırasıyla; kervansaray, paşa odaları, kütüphane ve imaret yapıları yer alırken, kapının soluna doğru sırasıyla; kervansaray, hânikâh, tabhâne, helâ ve medrese yapıları sıralanmaktadır. “U” planlı külliye dönemin ortasında cami ve camiin güneyinde türbe yapısı bulunmaktadır. Külliyenin hamamı, hanı ve su dolabı⁸² işlevlerinden dolayı külliye yapılarından ayrı olarak inşa edilmiştir.⁸³

⁸¹ TSMA, vr. 6b, 4. satır – 7a, 11. satır.

⁸² Cahide Tamer, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Restorasyonu 1961-1970*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayıncı, İstanbul, 2004, s. 12.

⁸³ Külliye yapılarından ayrı olarak inşa edilen yapılar, zaman içinde şahis malî haline gelerek, külliyyeden kopmuş-

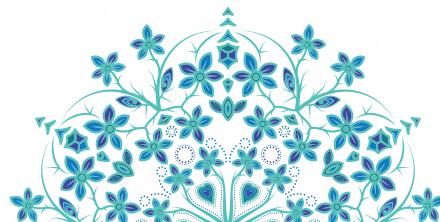
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Külliye yapıları ve yapılar arasındaki avlular etrafını saran duvarlar ile külliye kapalı planlı bir yapılar topluluğu görünümü sergilemektedir. Külliyyede yapıları, geniş avlularıyla ferah bir yerleşim özelliği taşır. Kervansaray ile cami arasında, ortasında bir şadırvanın bulunduğu cami avlusu, külliyenin doğusunda tabhane avlusu, güneybatı köşesinde imaret avlusu, güneydoğu köşesinde medrese avlusu ve güneyinde hazırlı ve türbenin bulunduğu büyük bir avlu bulunmaktadır.

Cami avlusu ile türbe avlusu, birbirinden camiin kuzey duvarına paralel olarak uzanan pencereli bir duvarla ayrılmaktadır. 1962 yılında bu duvarın yer yer yıkılmış olduğu görülmektedir.

Cami avlusu; cami, pencereli duvar, tabhane, zaviye, kervansaray, paşa odaları ve kütüphane yapılarıyla kuşatılmıştır. Avlunun ortasında on ikigen planlı bir şadırvan, şadırvanın doğusunda motifli bir kuyu ağızı ve camiin batı yanında musalla taşları bulunmaktadır.

Cami avlusundan ve son cemaat yerinden Evliya Çelebi şöyle bahsetmektedir: "...Ve kible kapısının iki yanında taşra sofalarında 6 adet çeşit çeşit sütunlar üzere altı adet kubbe ve bir kapı kubbesiyle yedi adet kubbeler ile süslenmiştir. Ve avlusu selatin camii gibi geniş bir avludur ki ... süslüdür..."⁸⁴

lardır. Su dolabı yok olmuş, hamam Belediye'ye geçmiş, Çoban Mustafa Paşa Hanı ise, şahıs malı olarak perişan olmuştur. (Tamer, a.g.e., s. 12) Mustafa Paşa'nın Gebze'ye yaptırdığı han, külliye yapılarından ayrı olarak Vakfiye defterinde şu şekilde anılmaktadır: "...yine mahruse ve ma'mure olması ber-devâm yol üzeri Gekyuze/Gebze ortasında yolcular ve oradan geçmeye mecbur kişiler için bir Hân-Sebil (Hân-i Sebil) binâ etti. Sonra bu yerin arşasını Kâsim oğlu Paşa Çelebi nâm kişiden iki yüz dirhem ve ilaveten elli dirhemle satın aldı..." (TSMA, vr. 8b, 3-7. Satır)

⁸⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IIa/198.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

1962 yılında türbe avlusı ile cami avlusu arasındaki avlu duvarı (C. Tamer)

Günümüzde cami avlusı ile türbe avlusunu ayıran pencereli duvardan bir kesit

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Cami avlusunda bulunan motifli kuyu ağzı

Türbe-Cami-Kervansaray ekseninde bulunan Cami avlusundaki şadırvan

Cami avlusunun ortasında, cami ve türbe ile aynı eksende yer alan şadırvan, altta muslukların bulunduğu mermer su haznesi ve üzerinde havuzu çevreleyen, her cephede aynı motifin bulunduğu mermer şebekelerden oluşmaktadır. Muslukların bulunduğu kısım sade bir düzenlemeye tabi tutulmuş; üst kısım ise, altigenler ve altı köşeli yıldızlarla tezizin edilen panolarla çevrilmiştir. Panoların kenarında bitki motifli süslemeler yer almaktadır. Şadırvan, kare kesitli, altı ahşap sütunun taşıdığı, cepheleri üçgen alınlıklı kırma çatı ile örtülüdür. Daha önceden şadırvanın mermer havuzu etrafındaki korkuluklar üzerinde, havuzu kapatmış bir cam korumanın olduğu bilinmektedir.⁸⁵

Misafirhane/Paşa Odaları yapısının önünde revaklı bir avlu bulunmakta ve bu avlu vasıtısıyla Misafir Odaları ile cami arasında bir sınır çizilmeye çalışılmıştır.

Türbe avlusu, cami, imaret ve duvarlarla çevrelenmiş olup cami avlusundan bu avluya geçiş, minarenin güneyindeki kapıdan sağlanmaktadır. Daha önceden hazırlı olarak da kullanılan türbe avlusunun duvarlarında parmaklıklı dikdörtgen pencere bölümleri bulunmaktadır.

Sadırvanın mermer şebeke düzenlemesi

85 Aktuğ, a.g.e., s. 40, R. IV; Bayram, a.g.e., s. 55.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Sadrıvanı, havuzunu kapatan cam korumasının da görülebildiği 1987 yılına ait bir fotoğraf (İ.Aktuğ)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Sadirvanın mermer havuzu ve ortasındaki fiskiyenin günümüzdeki vaziyeti

Türbe avlusundan bir görünüm (08.07.2015)

Türbe avlusunun batısında imaret yapısının önünde bazı mezar taşları ile yapı malzemeleri bulunmaktadır. Ancak hazırlede bulunan mezar taşlarının çoğu, belediye tarafından belediye mezarlığına götürülmüş ve halen burada sergilenmektedir.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Türbe avlusunda bulunan yapı parçaları ve mezar taşlarından örnekler

Avlular çiçekler ve ağaçlarla da süslenerek yapının estetiği desteklenmiş ve günümüzde külliye şehrin gürültüsünden, kalabalığından adeta ruhların sığınacağı bir iskele rolünü üstlenmektedir. Cami avlularının peyzajını Evliya Çelebi şöyle anmaktadır: "... *Bu camiin üç tarafında olan pencelerinin dışında Cennetin İrem bahçelerine benzer bir gülistanı var ki orada olan sünbül, reyhan, menekşe ve erguvanının kokusu cami içindeki cemaatin dimağını kokulandırıp bütün hoş sesli bülbüllerin feryadı insana hayat verir...*"⁸⁶

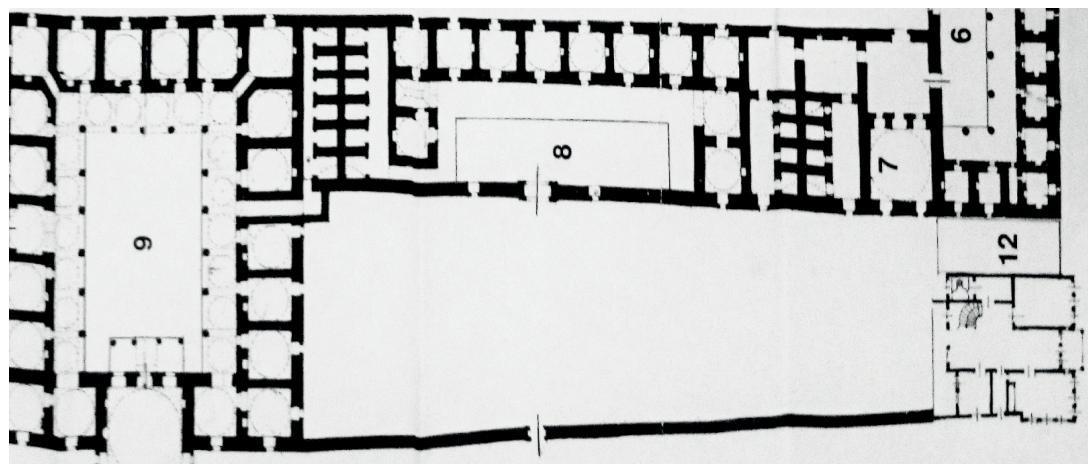
⁸⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IIa/198.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Türbe avlusunu kuzeydoğu cephe

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Tabhanenin dış avlusı, dış avlunun doğusu boyunca uzanan avlu duvarı ve külliyenin kuzeydoğu köşesinde bulunan ahşap evin konumunu gösteren plan (C. Tamer)

Tabhane yapısının iç avlusundan başka, yapının doğusunda medrese ile kuzeydoğu köşedeki ahşap ev arasında bir avlunun olduğu bilinmektedir. Ancak bu avlunun duvarı, günümüzde bulunmamakta ve buradaki avlu, otopark olarak kullanılmaktadır.

1900'lü yılların sonlarına kadar külliyenin kuzeydoğusunda bulunan ve Kandilci evi olarak bilinen ahşap ev (1971-C. Tamer)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Külliyenin kuzeydoğu köşesinde sonraki zamanlarda cami kandilcisi için inşa edildiği rivayet edilen bir ahşap ev yapılmış olup,⁸⁷ bu ahşap ev günümüzde bulunmamakta ve ahşap evin bulunduğu tabhane avlusuna, avlu duvarı yıkılmış olarak otopark işlevi görmektedir.

1985 yılına ait bir fotoğrafta ahşap evin örgü taştan oluşan giriş katı ayaktayken, üstteki ahşap iki katının yıkılmış olduğu görülmektedir. (C. Tamer)

Ahşap evin bulunduğu, külliyenin kuzeydoğu köşesinden bir görünüm (2008)

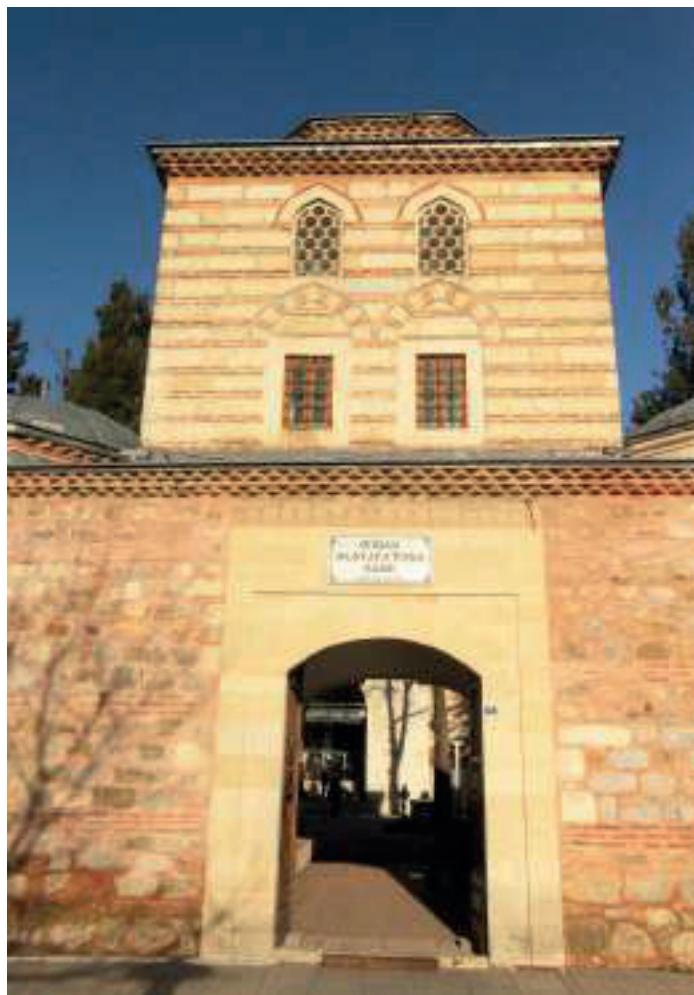
⁸⁷ C. Tamer, a.g.e., s. 16; Kandilci'nin Hâfız-ı Kütüb Seyyid Efendi olabileceği Süheyl Ünver'in şu kayıtlarından hareketle düşünülebilir: "... Rub' asır evvel burada (Kütüphanede) hâfız-ı kütüb olan zât Kandilci demekle ma'rûf Seyyid Efendi'dir..." (bkz. Galitekin, a.g.e., s. 141).

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Külliyyenin dışarıyla bağlantısını sağlayan ana giriş kapılarının konumları

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Cami avlusunun batı giriş kapısı

Kapalı bir mekân özelliği taşıyan külliyenin, çevreyle bağlantısı başlıca üç kapıdan sağlanmaktadır. Külliyenin kuzey, güney ve batısında toplam üç giriş kapısı bulunmaktadır.⁸⁸

Külliyenin merkezini cami ve cami avlusunu oluşturmaktadır, batı ve kuzey kapıları doğrudan cami avlusuna açılmakta; güney kapısı ise, medresenin batısı ile caminin doğusu arasındaki uzunca bir koridorla cami avlusuna açılmaktadır. Külliye yapısının çevreyle etkileşimini sağlayan bu üç kapı, külliye etrafındaki ticaret yolu ve şehir merkezi hesaba katılarak yapılmıştır.

Bir menzil külliyesi işlevinde

olan külliyenin Bağdat Caddesi (tarihî yol güzergâhi)'ne açılan batı taçkapısının fevkanî düzenlemelerle anıtsal bir şekilde inşası, imaret, paşa odaları, cami ve türbeye yakınlığı dolayısıyla külliyenin ana giriş kapısı olarak değerlendirildiği kabul edilmektedir.⁸⁹

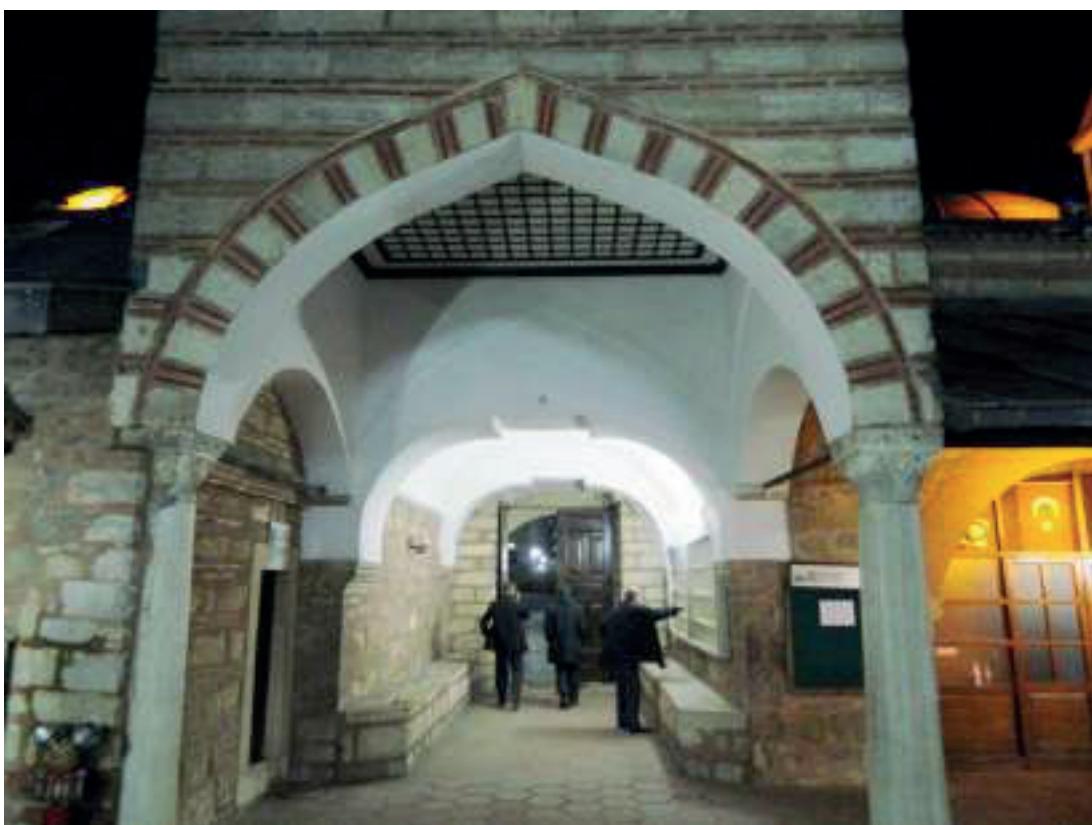
⁸⁸ Konyali, "... Mustafa Paşa mamuresinin umumi avlu kapısı eski Türk yapı an'anesine göre güneşin doğduğu tarafa doğru açılmıştır..." (Konyali, a.g.m., s. 593) şeklindeki kayıyla külliyenin ana kapısının doğuya açıldığını belirtmektedir. Ancak külliyenin kaplarının diğer yönlerde olduğu bilinmemektedir.

⁸⁹ Müderrisoğlu, a.g.m., s. 82; Bayram, a.g.e., s. 33.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Bu kapı günümüzde de Gebze Kent Meydanı olarak düzenlenmiş alana açılmakta olup, külüsse kapılarının en dikkat çekici olanıdır. Günümüzde kapı üzerinde Latin harfleri ve rakamlarıyla Çoban Mustafa Paşa Camii *Miladi 1523 Hicri 930* yazılı bir kitabe bulunmaktadır.

Sade bir tarzda yapılmış olan taşkapı, kütüphane yapısının altından cami avlusuna açılmaktadır.

Külliyenin batı giriş kapısının cami avlusundan görünümü

Kütüphanenin alt kısmında kalan mekânın iki yanında taş sedir bulunmaktadır.

Girişin sağında bulunan taş sedirin bitiminde bir kapıyla imarete geçiş sağlanmaktadır. İmarete geçişin sağlandığı kapının solundaki merdivenle kütüphane ulaşım sağlanmıştır.

Külliyenin kuzey kapısı, kervansaray yapısının ortasından kubbeli bir geçişle cami avlusuna açılmaktadır. Kuzey kapısından cami avlusuna girişte sağ ve solda tonozlarla örtülü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

ahır mekanlarına giriş kapıları bulunmaktadır. Tonozlarla örtülü bu mekânlar, günümüzde ibadetgâh olarak kullanılmaktadır. Zemin farkından dolayı kervansaray yapısının tabanı daha aşağıda bulunmakta, Kuzeybatı Sokak ile aynı mesafede bulunmaktadır ve kervansaray yapılarının arasından geçen kuzey kapı girişî, avluya doğru yükselen zemine paralel olarak cami avlusuna girişî sekiz basamaklı bir merdivenle sağlamaktadır.

Kuzey kapısı ve camiye geçiş düzenlemesi

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kervansaray yapısının arasından geçen ve cami avlusuna açılan, külliyenin kuzey giriş kapısı

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kuzey kapısından cami avlusu, şadırvan ve camiin görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Üzerinde Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası ve 1889/90 tarihli bir onarım kitabesi bulunan külliyenin güney giriş kapısı

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Külliye ile şehir karşısını birleştiren güney kapısı, batısındaki imaret avlusu ile doğusundaki medrese avlusuna arasında külliyenin güneyi boyunca uzanan duvar üzerine yapılmıştır. Basık kemerli bu kapı, duvarın biraz dışına doğru taşmıştır. Kapı üzerinde Sultan II. Abdülhamid Han'ın tuğrasını taşıyan bir kitabe, bir onarım kitabesi ve onarım kitabesinin iki yanında yazısız kitabelikler bulunmaktadır.

Kapının basık kemerinin üstünde, mermer zemin üzerine celî sülüs hatla kabartma olarak Osmanlı Türkçesiyle iki satır halinde yazılmış onarım kitâbesi şöyledir:

Kitabenin transkripsiyonu:

*N'ola yazilsa tâk-ı câmi'a re'fet-güher tarib
Yapıldı ümmet-i beyzâya zîbâ câmi'ü'l-
envâr sene 1316*

Kitabenin anlamı:

*Câmiin tâkına (kemerine) bu yüce, kıymet-
li tarib yazilsa ne olur Bu süslü, nurlu câmi'
ümmet-i beyzâ'ya yapıldı. Sene 1316 (Mila-
di 1889/90)⁹⁰*

نوله يازلسه طاق جامعه رافت گهر تاريخ
يابلدى امت بيضايه زيبا جامع الانوار سنه ١٣١٦

⁹⁰ Kitabenin konu olduğu diğer çalışmalar için bkz. Galitekin, a.g.e., s. 137; Aktuğ, a.g.e., s. 28; Çelik, a.g.e., s. 63; Müderrisoğlu, a.g.m., s. 72; Bayram, a.g.e., s. 26.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Güney kapısı, cami ile medrese arasında uzun bir koridor vasıtasıyla cami avlusuna açılmıştır.⁹¹ Kapının dışarıya bakan yüzünde bahsettiğimiz tuğra ve kitabeye ek olarak külüleye bakan yüzünde de yazının net olmaması nedeniyle okunamayan ve onarım kitabesi olduğu düşünülen bir kitabenin varlığı bildirilmektedir.⁹² Ancak iç yüzeydeki bu kitabe günümüzde bulunmamaktadır.

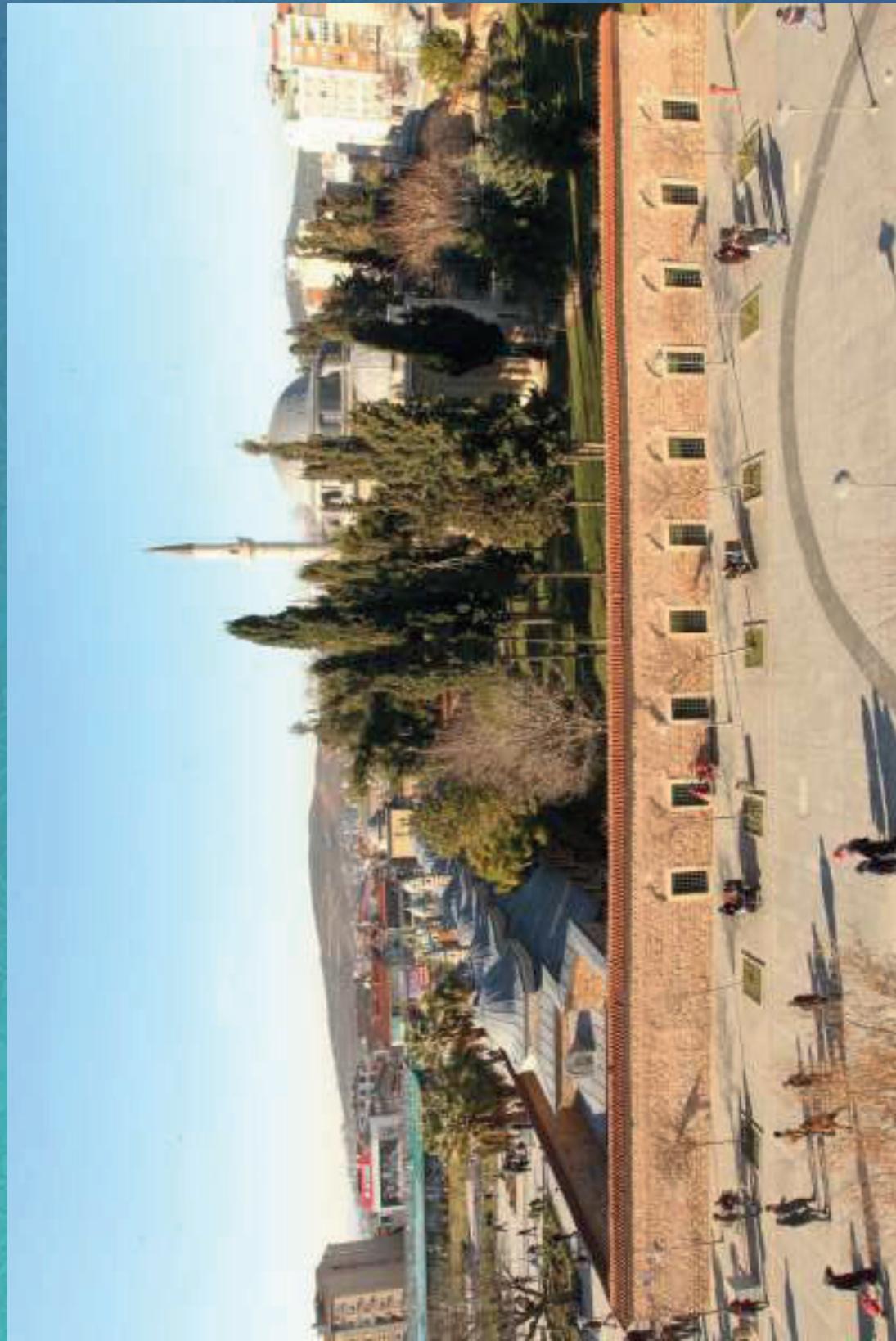
Külliyenin güney giriş kapısının arka yüzünde bulunduğu bildirilen kitabı (Müderrisoğlu, 1995)

Külliyenin güney giriş kapısının arka yüzü: Müderrisoğlu'nun 1995 yılında var olduğunu belirttiği yukarıdaki kitabının, günümüzde yerinde bulunmadığı görülmektedir.

91 Duvarlar arasından geçen koridor, uzun olmakla birlikte insanı sıkın bir tarzda düzenlenmemiştir. Bu durum hakkında Tamer'in yorumu şu şekildedir: "...4.00m X 60.00m olan uzun bir geçit'in sağında ve medrese ve Misafirhane binaları, solunda, türbe avlu duvarı bulunmaktadır. İki yan sınırlanmış olmakla beraber, bu geçit asla sıkıcı değildir. Zira, türbe avlu duvarı, lokmalı klasik demir parmaklıklı, küfeki söveli 12 ad. pencere ile, adeta şeffaf hale getirilmiştir. Ayrıca medrese ve misafirhane binalarının, bu geçide bakan pencereler aynaları beyaz ve renkli taşlarla ve özel bir harçla kakma tekniğinde öylesine işlenmiş ve benzemiştir ki, böylece, bu uzun geçit, ferah ve ilginç bir görünüm sergilemektedir..." (Tamer, a.g.e., s. 13)

92 Müderrisoğlu, a.g.m., s. 72.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Güneybatı yönünden külliyenin görünümü

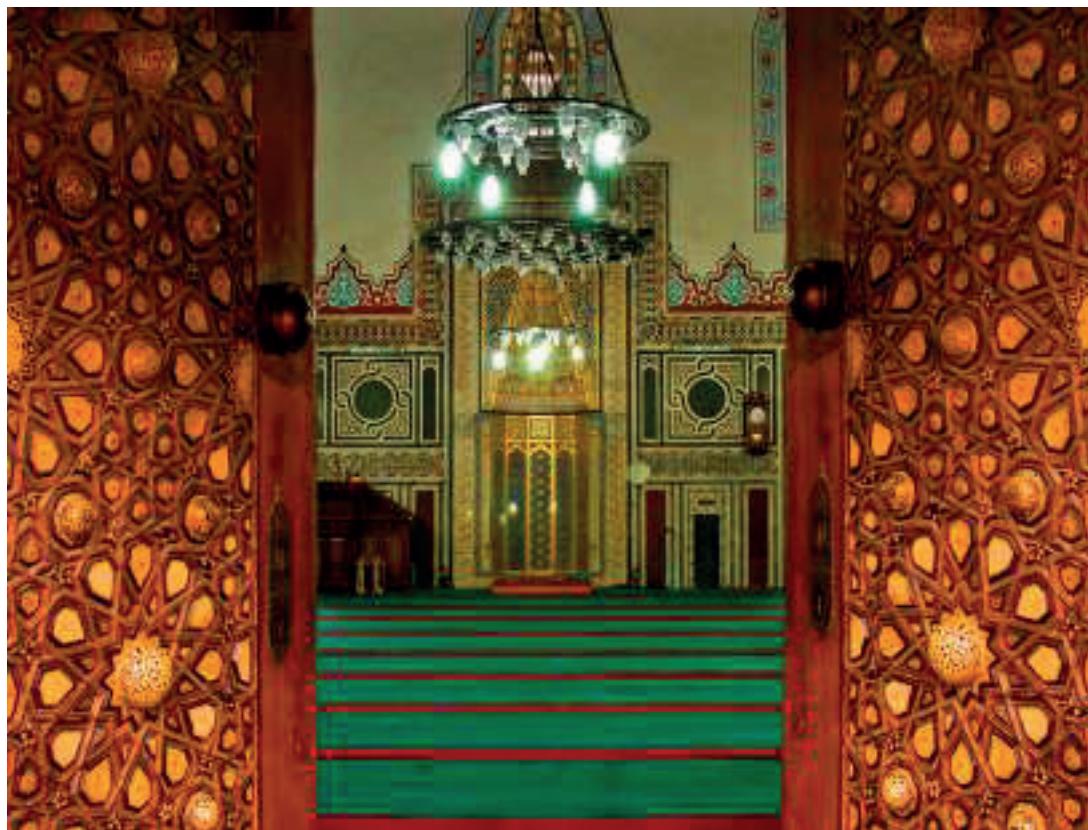
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Külliyenin çevreyle etkileşimiini sağlayan başlıca üç kapısı batı, kuzey ve güney kapıları olmakla beraber, külliye dolaylı bir giriş sağlayan dördüncü bir giriş olarak da imaretin avlusuna açılan kapı anılabılır. Bu kapı imaretin avlusundan koridora açılan bir başka kapıyla imaret koridoruna, buradan da koridorun sonundaki kapı vasıtıyla cami avlusuna ulaşım sağlamaktadır. Bu kapı imarete gereken eşyaların alınması için kullanılmış olmalıdır.

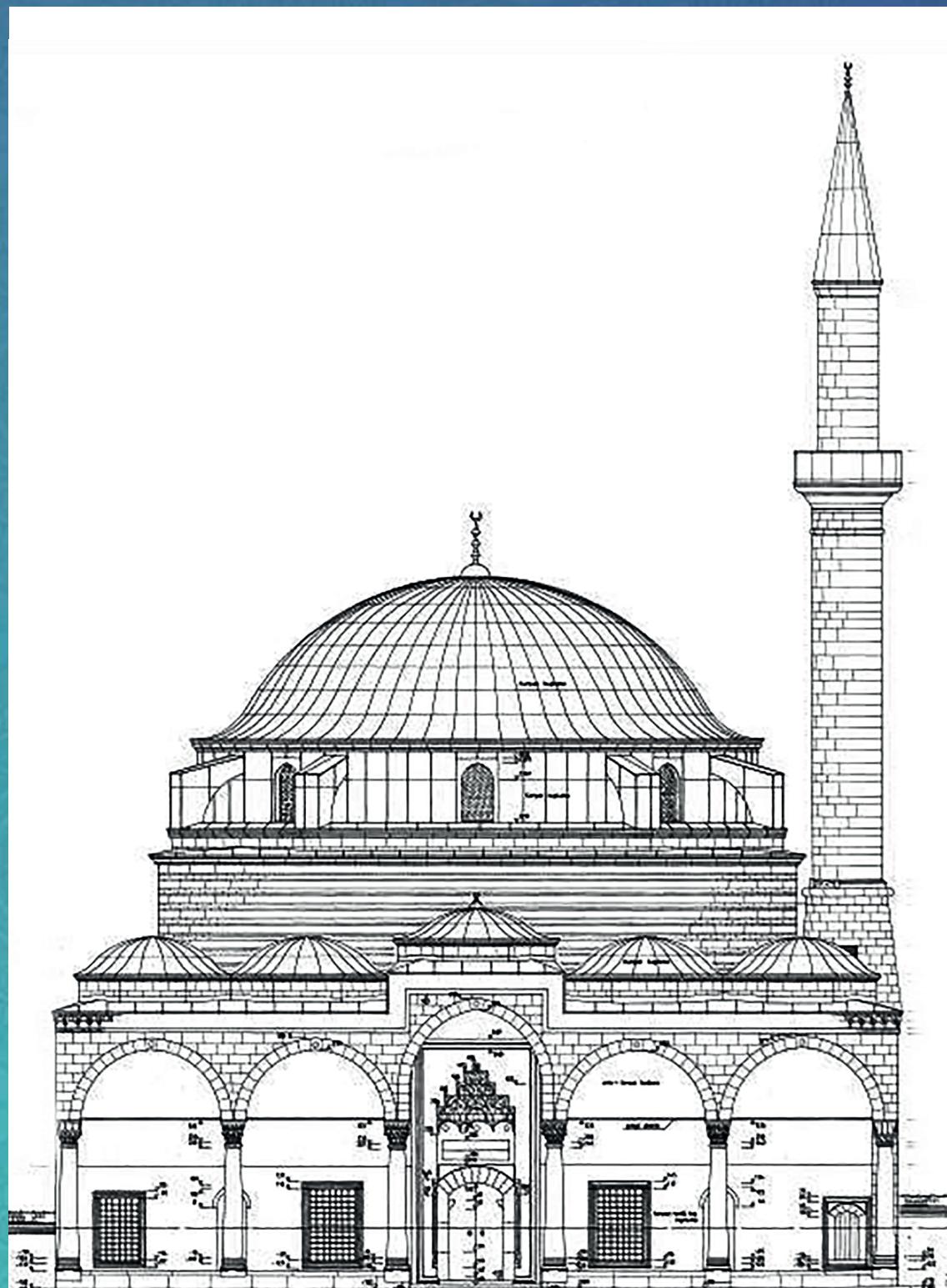
2. Külliyenin Dinî Yapıları

a. Câmi'

Kervansaray girişi, şadirvan ve türbeye aynı eksende bulunan cami, külliyenin merkezi konumundadır. Cami, tek kubbenin örtüğü kare planlı harim, beş revaklı son cemaat yeri ve caminin kuzeybatısına yerleştirilmiş minareden oluşmaktadır.

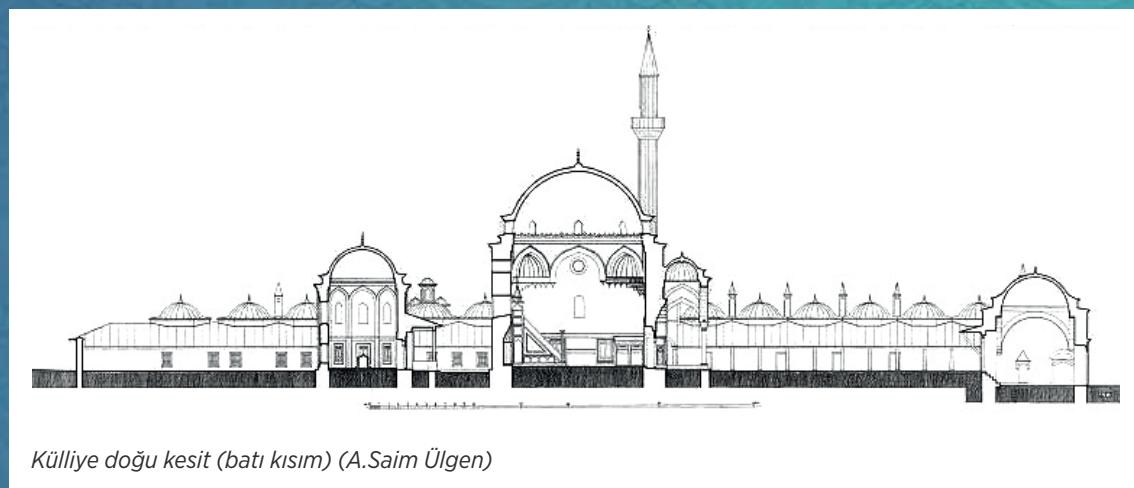
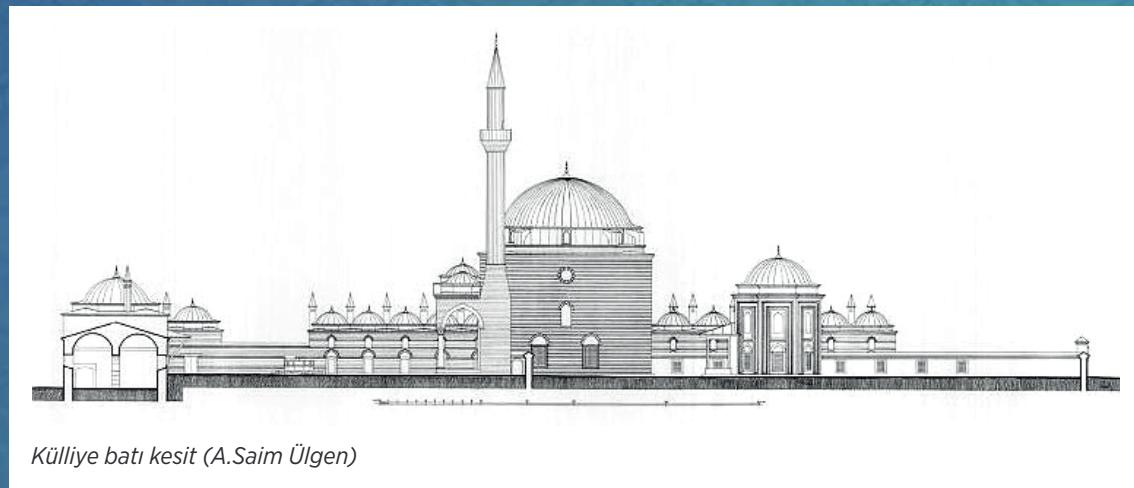
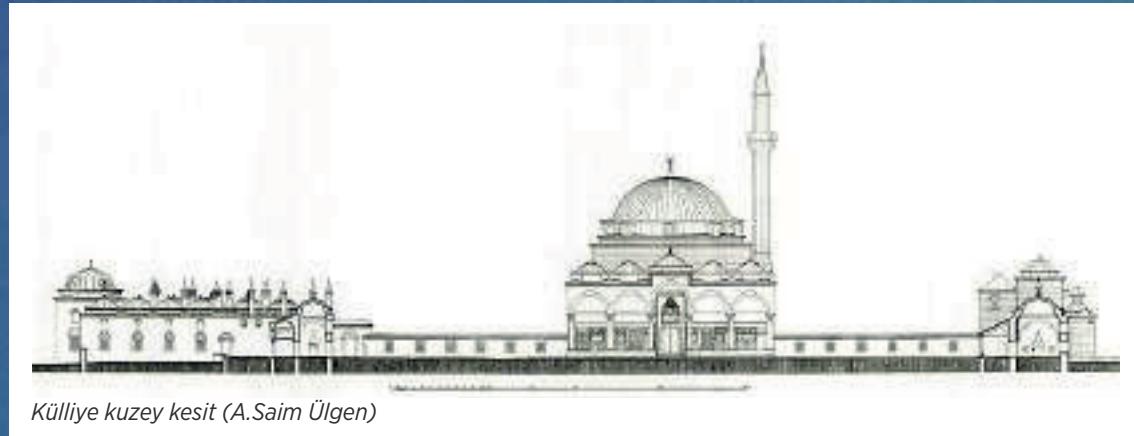

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Tek kubbenin örtüğü, kare planlı harim, bes revaklı son cemaat yeri ve camiin kuzeybatısına yerleştirilmiş minarenin kuzey cepheden görünümü (VGM)

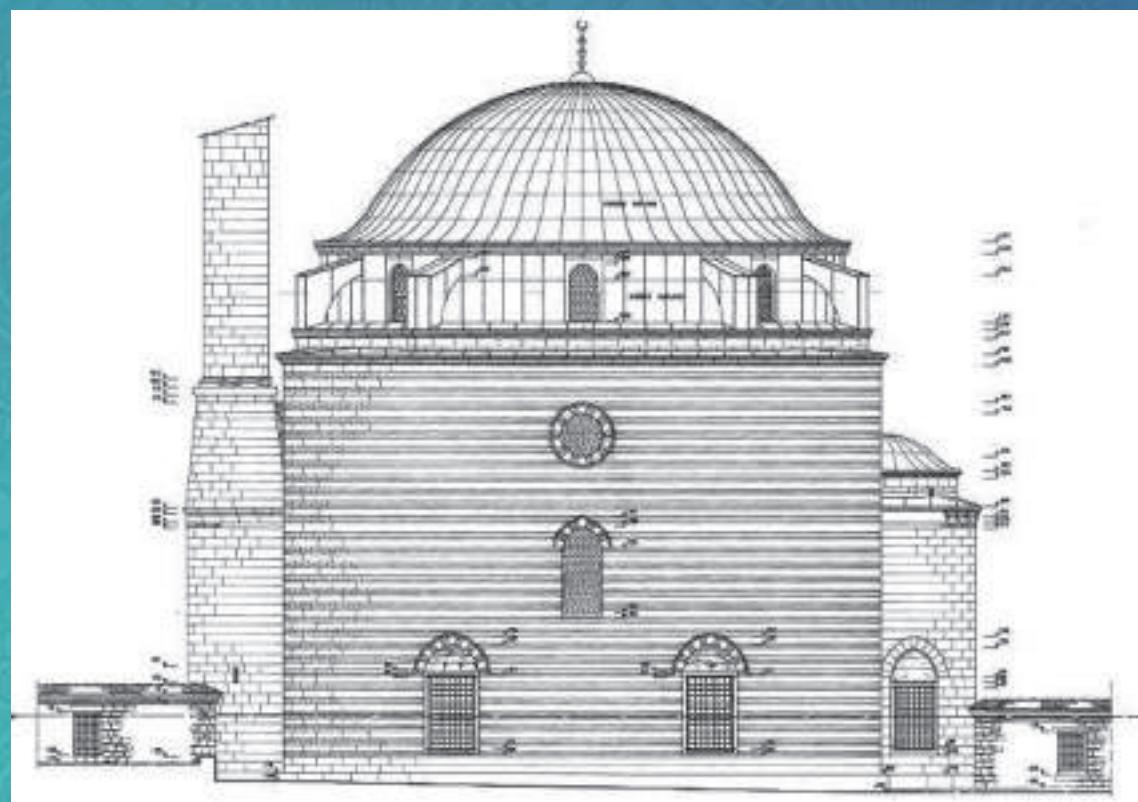
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

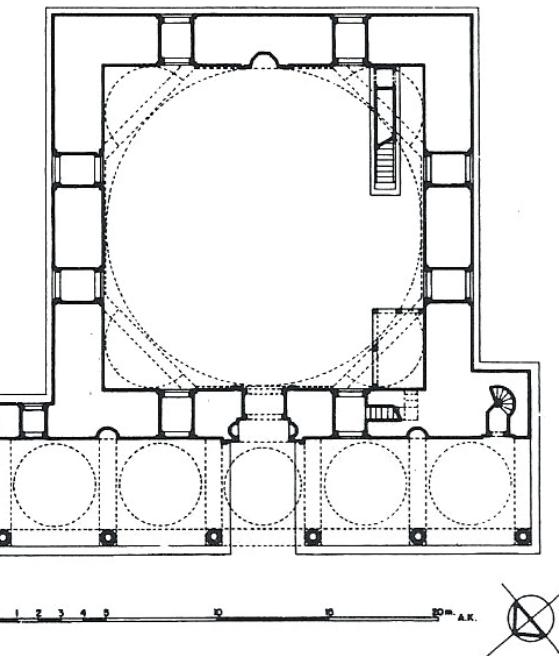
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Bir sıra kesme taş ile üç sıra tuğla düzende almışık olarak örülən cami dış duvarının doğu cephədən görünümü

Cami güney cephe çizimi (VGM)

Mustafa Paşa Camii planı (A.Kuran)

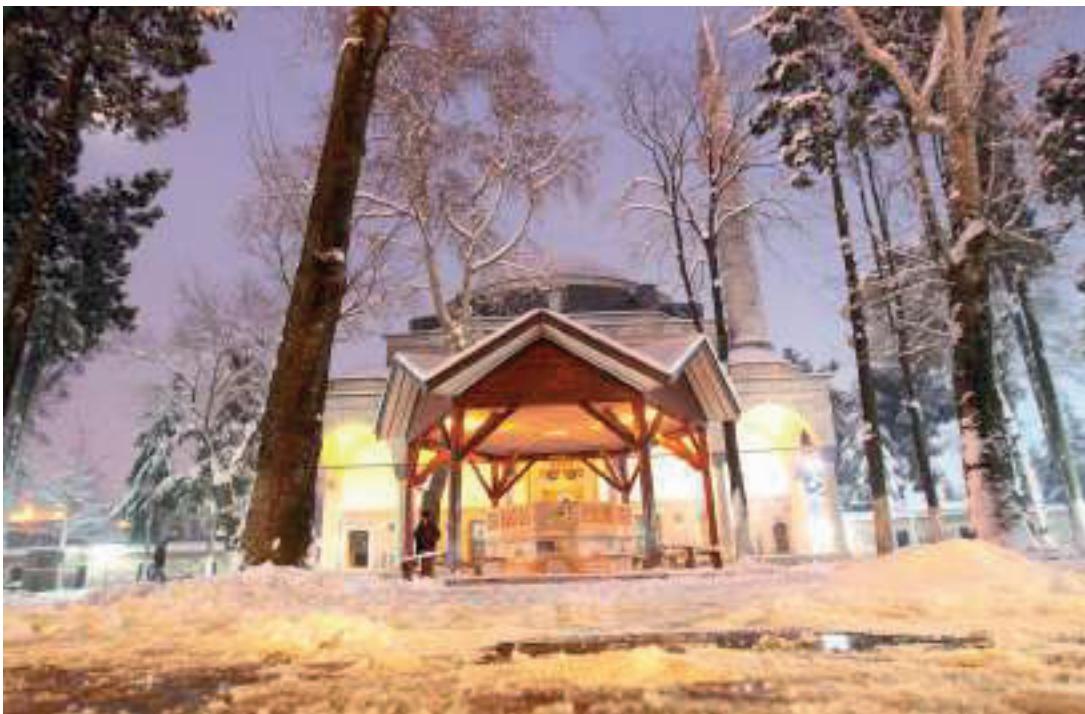
İç tezynatı açısından Anadolu'daki camilerden farklı özellikler taşıyan yapının dış duvarları sıvassızdır. Cami duvarları, bir sıra kesme taş üç sıra tuğla düzende almışık olarak örülümustür. Kaide üzerine oturtulan duvarlar yaklaşık on dört metre yükselir. Çoban Mustafa Külliyesi ve özelde Çoban Mustafa Paşa Camii, Mimar Sinan'ın İstanbul'daki ilk eseri olarak kabul edilen Haseki Külliyesi'ne modellik etmiş ve külliyenin camii de Haseki Hürrem Sultan Camii'ne modellik etmiştir. Çoban Mustafa Paşa Camii'nin mimari anlamdaki öncülüğünü A. Kuran şöyle anlatmaktadır: "... Haseki

Sultan Camii Sinan'ın tasarladığı ilk kâgir kubbeli camidir. Ve yine görülmüyorki ilk kâgir kubbeli camii için Sinan'ın kendine Gebze Çoban Mustafa Paşa camiini model seçmiştir. Çünkü süsleme- si dışında söz konusu iki cami arasındaki benzerlikler kuşkuya yer bırakmayacak kadar açiktır.

Her iki camide de beden duvarları tuğla hatılı taş sıralardan oluşur ve kubbe yuvarlak bir kasnakla çemberlenerek kasnak köşelerde ikişer kemerli-payanda ile desteklenir. Her iki camide kubbe, kasnak ve kemerli-payandalar tümüyle kurşun kaplıdır. Her iki camiin kubbe kasnağında eksenler ve köşegenler üzerinde sekizer pencere vardır. Yine her iki camiin duvarlarına her cepheye alt sıradada sağır kemerli iki pencere, üst sıradada ortada tek sivri kemerli pencere açılmıştır. Yalnız, duvarları daha alçak tutulduğundan Mustafa Paşa'nın yuvarlak tepe pencerelerini Haseki Sultan'da görmeyiz. Yine, birincisinde bulunan son cemaat revakinin dilimli orta kubbesi ikincisinde yapılmamıştır. Diğer yandan, mermer sütunlara binen beş kubbeli revak sistemini, revakin sağda minare kürsüsüne solda pencereli duvara yaslanmak suretiyle cepheye yayılmasını, müezzin mahfilinin yerini ve duvar içine gizlenen merdivenini, büyük kubbenin oluklu tromplarını, Haseki Sultan camiinin Gebze Çoban Mustafa Paşa camiinden esinlendiğini gösteren benzerlikler arasında sayabiliriz...⁹³

⁹³ Kuran, a.g.e., ss. 46-48.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Gebze Mustafa Paşa Camii, İzmit Pertev Paşa, Eskişehir Mustafa Paşa, İstanbul Haseki ve Silivrikapı İbrahim Paşa Camilerine mimari açıdan benzetilmektedir.⁹⁴

Harim mekânını 14m çapında, 24m yüksekliğinde büyük bir kubbe örtmektedir.⁹⁵ Dış yüzeyde sekiz kenarlı bir tabana oturtulmuş kubbe, camiin köşelerine gelen kısımlarda kemerli payandalar ile desteklenmiştir. Dış kısmında oluşan sekizgen tabandan yuvarlak bir kasnakla kubbeye geçiş sağlanmıştır.

94 Galitekin, a.g.e., s. 129.

95 Aslanapa, a.g.e., s. 187.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Diş yüzeyde sekizgen bir tabana oturtulmuş kubbe ve camiin köşelerine gelen kısımlardaki kemerli panyaların minareden görünümü

Kare planlı iç kısımdan kubbeye geçişler köşelerdeki tromplarla sağlanmış ve trompların içleri dilimlenmiştir. Trompların alt kısımları mukarnas dolgulu üçgenlerle süslenmiştir. Kubbe eteğini sade bir mukarnas dizisi çevrelemektedir. Kubbe eteğinin altında oluşan üçgen alanlarda madalyonlar içinde *Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan* ve *Hüseyin* yazılıdır.

Kubbe eteğinin altında oluşan üçgen alanlara yerleştirilmiş madalyonların görünümü (Madalyonlar üzerinde Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin hattı işlenmiştir)

Kubbenin ortasında kalemişi, sülüs bir münâcât bulunmaktadır.

● يا قاضي الحاجات ● يا سامع الا صوات ● يا مجيب الدعوات ● يا رافع الدرجات

“Ey ihtiyaçları gideren, ey sesleri işten, ey dualara cevap veren, ey dereceleri yükseltten!”
(Evliya Çelebi'den öğrendiğimizde göre camiin kubbe ortasındaki münacât orijinal olmayıp burada Nur Suresi'nin 35. Ayeti yazılıdır.)

Kubbede bulunan bu münacâtın yerinde 17. yüzyılda Nur Suresi 35. ayetin yazılı olduğunu Evliya Çelebi'den öğreniyoruz. Evliya Çelebi, "...kurşun örtülü gök renkli kubbeli büyük bir camidir..." şeklinde dış yüzeyini anlattığı Mustafa Paşa Camii'nin kubbesinin ortasında da "Allah göklerin ve yerin nûrudur." ifadesinin yazılı olduğunu bildirmektedir.⁹⁶ Evliya Çelebi zamanındaki kubbe düzenlemesinde kullanılan hattın, zaman içindeki onarımlarda değiştirildiği anlaşılmaktadır.

96 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IIa/197, 198.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kare planlı harimden kubbe kasnağına geçişi sağlayan tromp ve mukarnaslardan bir detay

Camiin kubbe düzenlemesi ve sonraki bir dönemde yapıldığı düşünülen kalemişi süslemeler

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

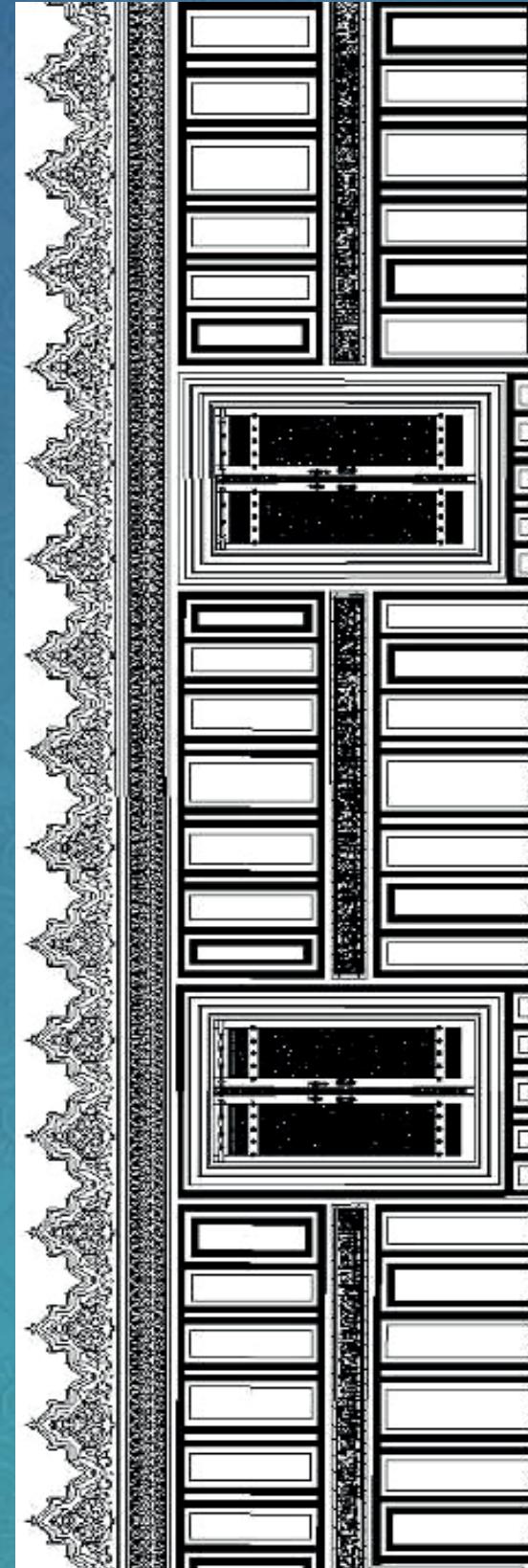

Matrakçı Nasuh'un Gebze Minyatüründe, Çoban Mustafa Paşa Külliyesi (sağ üst köşede)'nin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.⁹⁷

Külliyenin merkezinde bulunan ve etrafi diğer yapılarla sarılan camiin merkezi özelliği Matrakçı Nasuh'un Gebze minyatüründe de vurgulanmakta ve külliye camii, külliyenin en belirgin yapısı olarak tasvir edilmektedir.

⁹⁷ Nasuhü's-Silahi (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, Haz. Hüseyin Yurdaydin, Türk Tarih Kurumu Yayınlari, Ankara, 2014, 12b.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

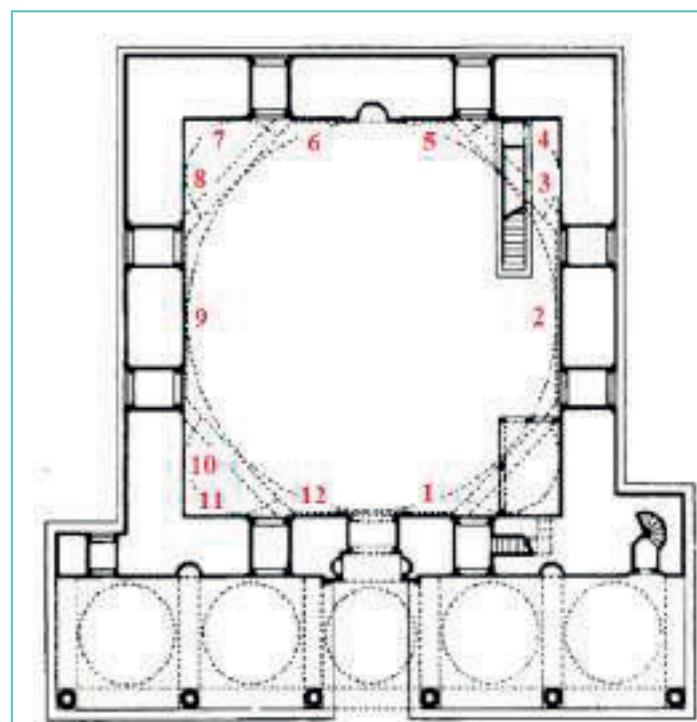

Harim altı kışının iç dizayını ve çizimi (A.Yavuzylimaz, Çizim-11) doğu cephe

Çoban Mustafa Paşa vakfiyesinde cami, ...*beyt-i ma'muru temsil edecek derecede, ona eş bir cami'i şerif...*⁹⁸ olarak anılmaktadır.

Harimin batı ve doğu duvarları ile son cemaat yerinde taç kapının batı ve doğusundaki duvarlar, birbirinin simetriği olarak düzenlenmiş ve bu mekânlar, birbiriyle aynı şekli sergileyen benzer düzenlemeler ve panolarla tezîn edilmiştir. Duvarlarda bulunan kompozisyonlar, kûfî hatla yazılmış ayetlerden meydana gelen yazı kuşağı ile ortadan ikiye ayrılmıştır.

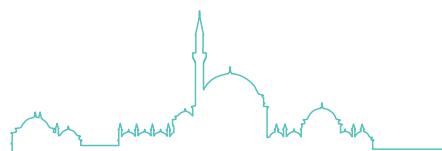
Duvarların alt bölümlerinde bulunan mermer kompozisyonları ikiye bölen kûfî yazı, siyah macunla dolgulanmış olup yazı kuşağı, kırmızı taş kakma bir şeritle çevrelenmiş ve onun da etrafı beyaz, sarı, gri, kırmızı, lacivert tonlarının kullanıldığı ince bir bordürle çevrelenmiştir.

Harimdeki duvar kompozisyonunun orta bölümünde yerleştirilen kûfî yazı kuşağıının yerlerini gösteren plan.

Harimdeki duvar kompozisyonunun orta bölümünden yerleştirilen kûfî yazı kuşağı, cami duvarlarını komple dolanmaktadır. Yazı kuşağı taç kapının harim cephesinin solunda *Besmele* ile başlar ve kapının sağında *sadakallahü lazım* yazısıyla sona erer. Yazı kuşağı on iki bölüm halinde düzenlenmiş olup, birbirini takip eder şekilde, Enbiyâ Sûresi 101-107. ayetler, Ayetü'l-Kûrsî, Âli İmrân Sûresi 18, 19. ayetler ve 26, 27. ayetler, yazı kuşağında işlenmiştir.

98 TSMA, vr. 6b, 8, 9. satır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Harimdeki duvar kompozisyonunun orta bölümüne yerleştirilen kûfi yazı kuşağı:

Bölümlerdeki ayetler şöyle düzenlenmiştir:

1. Bölüm: Taçkapının solu ile pencere arasındaki yazı kuşağında, Besmele ve Enbiyâ Sûresi 101. ayet (son kelimesi hariç) yazılıdır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ • إِنَّ الدِّينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَ الْحُسْنَىٰ أُولَئِكَ عَنْهَا ...

Okunuşu

Bismillâhirrahmânirrahîm • İnne'llezine sebekat lehum minne'l-husnâ, ulâike anhâ...

Anlamı

Şüphesiz kendileri için tarafımızdan en güzel mükâfat hazırlanmış olanlar var ya; işte bunlar cehennemden...

2. Bölüm: Batı cepheerde dikdörtgen pencereler arasındaki yazı kuşağında, Enbiyâ Suresi 101. ayetin sonu ile 102. ve 103. ayetleri yazılıdır.

... مُبَعِّدُونَ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيْسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَىٰ نَفْسُهُمْ خَالِدُونَ •
لَا يَخْرُنُهُمُ الْفَرَغُ الْأَكْبَرُ وَتَنَاهِيَهُمُ الْمَلِئَةُ هَذَا يَوْمَكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ •

Okunuşu

...mub'adûn • lâ yesme'ûne hasîsîhâ, ve hum fi me'stehet enfusuhum hâlidûn • lâ yehzu-nuhumu'l-feze'u'l-ekberu ve tetelikkâhumu'l-melâiketu, hâzâ yevmukumu'l-llezî küntüm tû'adûn •

Anlamı

... uzaklaştırılmışlardır · Onlar cehennemin hissîtisini bile duymazlar. Canlarının istediği nimetler içinde ebedî olarak kalırlar · En büyük korku bile onları tasalandırmaz ve melekler onları, "İşte bu, size vaad edilen (mutlu) gününüzdür" diyerek karşılarlar.

3. Bölüm: Pencerenin sonundan batı cephe duvar sonuna kadar olan kitabe kuşağında, Enbiya Sûresi 104 ve 105. ayetler (105. ayetin son kelimesi hariç) yazılıdır.

يَوْمَ نَطُوِي السَّمَاءَ كَطَنِي السِّجْلِ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَغَدَّا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ •

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الرَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرْثُهَا عِبَادِيْ .. .

Okunuşu

Yevme natvi's-semâe ketayyi's-sicilli likkutubi, kemâ bede'nâ evvele halkin nu'iduhû, va'den 'aleynâ, innâ künna fâ'ilin • ve lekad ketebnâ fi'z-zebûri min ba'di'z-zikri inne'l-arza yesiruhâ 'ibâdiye...

Anlamı

Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmESİ gibi göğü direceğimiz günü düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız · Andolsun, Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zebûr'da da, "Yere muhakkak benim(iyi kullarım) varis olacaktır" diye yazmıştık.

4. Bölüm: Güney duvar sağ köşe ile minber arasındaki kitabe kuşağında, Enbiyâ Sûresi 105. ayetin son kelimesi ile 106 ve 107. ayetler işlenmiştir.

• الصَّالِحُونَ • إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ • وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ •

Okunuşu

... es-sâlihûn • Innâ fi hâzâ lebelâgân likavmin 'âbidîne • ve mâ erselnâke illâ rahmeten lil'alemnîn •

Anlamı

Şüphesiz bunda Allah'a kulluk eden bir toplum için yeterli bir mesaj vardır · (Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.

5. Bölüm: Bu bölümde Besmele ile başlayan Âyete'l-Kürsî, 9. Bölüme kadar devam eder.
Âyete'l-Kürsî, bu dört bölüme, dörde ayrılarak yazılmıştır. Minberin solundaki
pencere ile mihrap arasındaki kitabe kuşağında;

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . إِلَهُ الْأَلَّا هُوَ إِلَهٌ أَخْرَى . إِلَهُ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ...

Okunuşu

Bismillâhirrahmânirrahim • Allâhu lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyu'l-kayyûm ...

Anlamı

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla · Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır.

Diridir, kayyumdur...

6. Bölüm: Mihrabın solundaki pencereye kadar olan alanda yer alan kitabe kuşağında,
ayetin bir önceki bölümden devamı işlenmiştir.

... لَا تَأْخُذْهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي ...

Okunuşu

... lâ te'huzubû sinetun ve lâ nevmun, lehû mâ fi's-semâvâti ve mâ fi ...

Anlamı

O'nu ne bir uykulama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, (yerdeki) her şey O'nundur.

7. Bölüm: Kible duvarında mihrabın solundaki pencere ile duvar sonu arasındaki kitabe kuşağında, ayetin bir önceki bölümünden devamı işlenmiştir.

...الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا...

Okunuşu

... el-arz, men zellezi yesfe'u indehû illâ biiznibi, ya'lemu mâ beyne eydihim ve mâ halfe-hüm, ve lâ...

Anlamı

O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindekileri ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir.

8. Bölüm: Doğu duvarının sağ köşesi ile pencere arasındaki kitabe kuşağında, ayetin bir önceki bölümünden devamı işlenmiştir.

... يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسَعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ
وَلَا يَؤْدُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ •

Okunuşu

... yuhitüne bişey'in min ilmihî illâ bimâ şâe, vesi'a kursiyahu's-semâvâti ve'l-arza, ve lâ yeûduhû hifzuhumâ ve huve'l-'aliyyu'l-azimu •

Anlamı

Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. O, yücedir, büyütür.

9. Bölüm: Doğu duvardaki dikdörtgen pencereler arasındaki kitabe kuşağında, Âli İmran Sûresi 18. ayet ve 19. ayetin ilk kısmı işlenmiştir.

• شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمُ قَائِمًا بِالْقِنْطَاطِ
لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَرِيزُ الْحَكِيمُ • إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ ...

Okunuşu

Şehidallâhu ennehû lâ ilâhe illâ huve, ve'l-melâiketu ve ulu'l-'ilmi kâimen bi'l-kîsti, lâ
ilâhe illâ huve'l-'azizû'l-hakîm • inne'd-dîne 'indallahi...

Anlamı

Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şâhitlik ettiler. O'n-
dan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Şüphesiz Allah
katında din...

10. Bölüm: Doğu duvarının kuzeydoğu köşesi ile pencere arasındaki kitabe kuşağında, Âli İmran Sûresi 19. ayetin devamı ile 26. ayetin ilk kısmı yazılıdır.

...إِلَّا إِسْلَامٌ .. فُلِّ الْهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْعِي الْمُلْكَ مَمَّنْ
تَشَاءُ وَتُعِزِّي مَنْ تَشَاءُ وَتُذَلِّلُ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرِ ...

Okunuşu

...el-Îslâm... kulillâhumme mâlike'l-mulki tu'ti'l-mulke men teşâu ve tenziu'l-mulke mim-
men teşâu, ve tui'zzü men teşâu ve tuzillu men teşâu, biyedike'l-hayru...

Anlamı

...Îslâm'dır... De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'im! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dile-
diginden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin
elindededir.

11. Bölüm: Kuzey duvarının kuzeydoğu köşesi ile pencere arasındaki kitabe kuşağında, Âli İmran Sûresi 26. ayetin son kısmı ile 27. ayetin ilk kısmı işlenmiştir.

... إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ • تُولِجُ اللَّيلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الْأَلَيلِ وَتَخْرُجُ الْحَيٌّ مِّنَ الْمَيْتِ ...

Okunuşu

... İnneke 'alâ külli şey'in kadîrun • tûlicü'l-leyle fi'n-nehâri ve tûlicü'n-nehâra fi'l-leyli,
ve tuhricü'l-hayye mine'l-meyyiti...

Anlamı

Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin • "Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye
sokarsın. Öluden diriyi çıkarırsın..."

12. Bölüm: Kuzey duvar pencere ile taçkapı arasındaki kitabe kuşağında, Âli İmran Sûresi 27. ayetin son bölümü ve Sadakallâh yazılıdır.

... وَتَخْرُجُ الْمَيْتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ نَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ • صَدَقَ اللَّهُ

Okunuşu

... ve tuhricü'l-meyyite mine'l-hayyi, ve terzuku men teşâu biğayıri hisâbin • Sadakallah

Anlamı

diriden ölüyü çıkarırsın. Sen, dileğine hesapsız rızık verirsin • Allah, doğruya söyler.

Ç O B A N M U S T A F A P A Ş A K Ü L L İ Y E S İ - I I

Yazı kuşağıının alt kısmındaki düzenleme, dikey yerleştirilmiş dikdörtgen panolarla dizayn edilmiştir. Dikdörtgen panolar, siyah tonlu mermer şeritlerle çevrelenmiş ve birbirinden ayrılmıştır. Yazı kuşağıının üstünde de alt kısmında uygulanan düzenlememeye benzer bir düzenleme görülmektedir. Harimin doğu ve batı duvarlarında bu düzenleme görülürken, Mihrap duvarlarında, giriş kapısının iki yanında (harimin güney ve kuzey duvarlarında) ve son cemaat yeri duvarında kûfi yazı kuşağıının alt kısmındaki düzenleme aynı olmakla birlikte; üst kısmında farklı bir pano düzeni uygulanmıştır. Zengi düğümü denilen pano düzeni, büyük bir madalyonun dört kenarına yerleştirilen düğüm motifleri ve köşelerinde süslemelerden oluşmaktadır.⁹⁹

Memlük dönemi yapılarında görülen bir süsleme olan Zengi düğümü uygulaması (Harimde taçkapının sağında)

Harimde bulunan Zengi düğümü panoları, son cemaat yerinde uygulanan pano düzenlemesine oranla daha belirgindir. Oldukça büyük, siyah renkli bir madalyonun kenarlarının orta kısımlarına düğümler yerleştirilmiştir. Düğümlerin köşelerinde kırmızı ve siyah renkli bitkisel motifler kullanılmıştır. Güney ve kuzey duvarlarında karşılıklı olarak yerleştirilmiş bu dört Zengi düğümü pano birbirinin aynıdır. Cami içindeki düğümlerin köşe boşlukları bitkisel motiflerle doldurulurken, son cemaat yerindeki düğümlerin köşe boşluklarında geometrik motifler uygulanmıştır.

Harimde renkli taş panolarla uygulanan düzenleme 3, 5 m yüksekliğe kadar ulaşmaktadır. Renkli panoların üst kısmı sıvanmış olup üzerinde kalem işi süslemeler bulunur. 14,55x14,55 m² mekânda kubbege geçiş, köşelerde alt kısımları mukarnas dolgu üçgenlerden oluşan dilimli tromplarla sağlanmıştır.¹⁰⁰

Duvarların alt kısmından başlayıp 3,5m yüksekliğe kadar ulaşan mermer düzenlemelerin üst sınırını, beyaz mermer üzerine siyah ve kırmızı renkli macunla dolgulu, mozaik tarzda işlenmiş, 34cm genişliğinde, palmetlerden oluşan bir motif oluşturmaktadır.¹⁰¹

⁹⁹ Aldoğan, a.g.m., s. 31, 32; Bayram, a.g.e., s. 41.

¹⁰⁰ Aktuğ, a.g.e., s. 7.

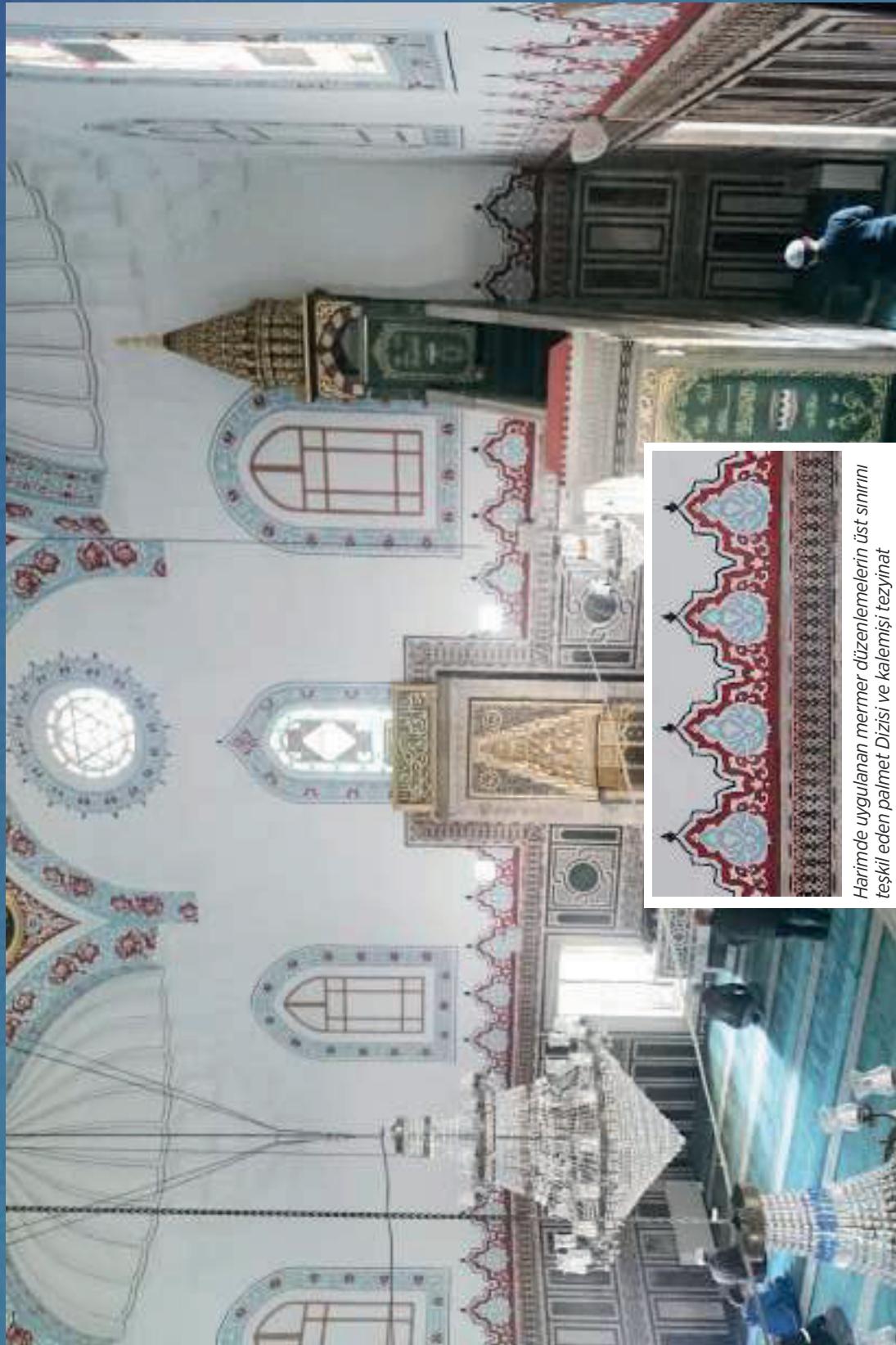
¹⁰¹ Bayram, a.g.e., s. 41.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kare olanlı harimden kubbe ye geçiş sağlayıp mukarnas dolgu üçgenlerle oluşturul dilimli trompların görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Harimde uygulanan mermi düzenlemelerin üst sınırını
teşkil eden palmet Dizisi ve kalemişi tezyinat

Harimin genel görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Cami iç duvarlarının alt kısmında kullanılan mermer süslemeden başka, taçkapının iç ve dış yüzeyleri, minber, mihrap, müezzin mahfili ve pencere nişlerinde siyah-beyaz ve renkli kakma mermer işçilikleri görülmektedir. Cami duvarlarında bulunan mermer düzenlemesinin üst kısmında, orta ve üst sırada bulunan pencerelerin etrafında, trompların çevresinde, kubbe eteğinde ve iç kısmında, kiremit kırmızısı, mavi ve siyah renkler kullanılarak yapılmış, kalem işi bitkisel süslemeler bulunmaktadır.

Pencereler üç kat halinde düzenlenmiş ve harimin üç cephesinde birer tane olan orta sıradaki pencerelerin yan taraflarına ortadaki pencere kenarlarıyla aynı desenler çizilerek pencere deseni ortaya çıkarılmıştır. Bu pencere çizimlerinin geç dönemde yapıldıkları düşünülmektedir. Camideki kalem işlerinin çoğunun daha sonra çizilmiş olduğu düşünülmekle birlikte, müezzin mahfiliinin ve alt sıra pencerelerden üçünün tavanındaki oldukça silik bir durumda bulunan kalem işi süslemelerin orijinal kalem işi bezeme olduğu ve günümüze kadar ulaşlığı bildirilmektedir.¹⁰²

Camiin kapı ve pencere kapaklarında ahşap bezeme dikkat çekmektedir. Kündekâri teknigiyle yapılmış ahşap işlerin, bezeme ve işçilik açısından gösterdiği benzerlikler, eserlerin aynı elden çıkışını düşündürmektedir. Kündekâri teknikte yapılmış olan cami kapı kanatları ve pencere kapakları metal, fildiği, sedef ve lüle taşından kakkalarla tezini edilmiştir. Kapı kanatları ve pencere kanatlarında kitabeler de bulunmaktadır. Bu kitabeler, ilgili alanların anlatımı sırasında inceleneciktir.

Camide uygulanan diğer bir bezeme türü de vitraydır. Vitray, külliye yapılarından cami ve türbede kullanılmıştır. Camideki vitray üst sıradaki sivri kemerli ve yuvarlak pencerelerle tanbur pencerelerinde kullanılmıştır. Sivri pencerelerde içerisinde ve dışında olmak üzere iki farklı düzende vitray uygulanmıştır. Dış kanatta sarı, kırmızı, mor ve yeşil renkli camlarla yapılmış zencirek motifi; iç kanatta dikdörtgen panoların içinde renkli cam mozaiklerle düzenlenmiş kompozisyonlar ve sarı renkli camlarla yazılmış yazıtlar bulunmaktadır.¹⁰³

Külliyenin cami iç duvarlarında ve son cemaat yerinde kullanılan renkli taş bezemeli pano düzenlemelerinin Anadolu Türk mimarisinde ender kullanılan bir süsleme tarzı olduğu

¹⁰² Aktuğ, a.g.e., s. 24, 25; Bayram, a.g.e., s. 42.

¹⁰³ Aktuğ, a.g.e., s. 25, 26.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

bilinmektedir. Duvarların renkli taşlarla kaplanması, Bizans Mimarısında de uygulanmakla birlikte, buradaki pano düzeni ve Zengi düğümü uygulamaları tamamıyla Memlûk yapılarında görülen bir uygulama olup, Mustafa Paşa Camii bu yönyle Anadolu'da bulunan diğer camilerden ayrılmaktadır. Bu durum, 1522 yılında Mısır Valiliği görevini kısa süre sürdürmüş olan Mustafa Paşa'nın bizzat gördüğü Memlûk eserlerinden etkilendiği ve benzer bezeme düzenini Gebze'deki külliyesinin camiinde yaptırdığı şeklinde yorumlanmaktadır.¹⁰⁴ Kuban, Çoban Mustafa Paşa camiinin menzil külliyelerinin merkezi unsuru olan diğer camilerin özelliklerini taşımamasına rağmen camide kullanılan mermer plak bezeme yönünden diğer menzil külliye camilerinden farklılığını şöyle açıklamaktadır: “...Bütün menzil külliyelerinin tek kubbeli birer mescidi vardır. Tromplu kubbeli, sultan ait değilse tek minareli, üç ya da beş açıklıklı revaklı bu mescitler aynı tipoloji ile inşa edilmişlerdir. Osmanlı ustalarının üslubu minare tasarımda, kapı ve cephe tasarımda bellidir. Bu camideki (Çoban Mustafa Paşa Camii) mermer kaplama bezeme, Mısır'da Çerkez Memlûkleri döneminde gelişen ve Osmanlı döneminde de devam eden alماşık, geometrik bezemenin bir örneğidir. Türkiye'de bu zenginlikte başka bir yapıda yapılmamıştır...”¹⁰⁵

Camii, Anadolu'nun diğer camilerinden ayıran taş plak döşeme tezyininde kullanılan renkli mermerlerin Osmanlı Devleti sınırlarındaki farklı bölgelerden getirildiği bildirilmektedir. Yeşil porfir, Yunanistan'ın Mora yarımadasında Maratonize mevkisinden; kırmızı porfir, Mısır'daki Duhan Dağından; Serpentin Breşi, Ege adalarındaki ocaklardan ve özellikle Melos Adasından çıkarıldığı bilinmektedir.¹⁰⁶

Camiin harim ve son cemaat yerinde görülen taş bezemelerin, Mısır'ın fethinden sonra Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a getirilen Memlûk Sarayının baş mimarı Ahmed b. el-Bedri Hasan b. el-Tulunî ve beraberinde gelen Mısırlı ustalar tarafından yapıldığı düşünülmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Aktuğ, a.g.e., s. 30.

¹⁰⁵ Kuban, a.g.e., s. 236.

¹⁰⁶ Aldoğan, “Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi”, *Türkiyemiz Dergisi*, S. 38/1982, s. 31.

¹⁰⁷ Galitekin, a.g.e., s. 129; Aslanapa, a.g.e., s. 190.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kahire Sultan Hasan Camii (www.3dmekanlar.com)

Kahire Nâṣir Muhammed Camii kible duvarı (www.3dmekanlar.com)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kahire Süleyman Paşa Camii (1989, Kara Hill) (www.archnet.com)

Çoban Mustafa Paşa caminin iç tezayinatının Kahire camileriyle ortak süsleme özellikleri taşıdığı görülmektedir. Bu durum, Mustafa Paşa'nın Mısır'da bulunduğu dönemde buradaki yapıların tezayinatından etkilenerek kendi adına yaptırdığı külliye camiinde bu tezayinatı uygulattığı şeklinde yorumlanabilir.

Çoban Mustafa Paşa Camii’nde görülen renkli mermer kaplamaların benzerleri, Kahire’de Memlûk dönemi ve sonrasında inşa edilmiş yapılarda görülmektedir. Kahire’de Sultan Hasan Medresesi ve Türbesi, Şeyh Melik Müeyyed Camii, Ebubekir İbni Mashar Medresesi, Kansu Gavri Medresesi ve Türbesi, Baybars el-Hayat Medresesi, Süleyman Paşa Camii, Sultan el-Burdayni Camii, Çoban Mustafa Paşa Camii tezÿinatıyla benzerlik göstermektedir.¹⁰⁸ Mimarısinden çok tezÿinatıyla dikkat çeken Çoban Mustafa Paşa Camii, Memlûk üslûbu tezÿinat ile Osmanlı mimarisinin uyum içinde olduğu bir yapıdır.¹⁰⁹

Mustafa Paşa’nın, yaptırdığı cami için Mısır valiliği sırasında bazı eserler gönderdiğine dair Evliya Çelebi’nin aktardığı bilgi şu şekildedir: “... *Merhum Mustafa Paşa, Mısır valisiyken bu camiin bütün mermer taşlarını Mısır'da usta mermecilere yaprak yaprak yapmıştır. Orada bir somaki şamdan yaptırmıştır ki dünya yüzünde bütün ustalar o şamdana bir keser vurmaya kâdir degillerdir. Ve nice bin türlü Mısır tuhefleri (hediyeleri) yaptırip gemilerle Gebze'nin Darıca İskelesi'ne Mısır'dan gelmiştir. Camiin iç yüzünde duvarlarına üç adam boyu renk renk mermerler kâplıdır ki İstanbul içinde böyle aydınlık bir cami yoktur...*”¹¹⁰ Evliya Çelebi’nin bu kaydından da Mustafa Paşa Camii’nin taş süslemesinde kullanılan malzeme ve tezÿinat açısından dikkat çektiği görülmektedir.

Mustafa Paşa, Gebze’deki külliyesinin tezÿini için getirttiği renkli mermer taşlardan başka birçok eşyayı da Mısır’dan getirmiştir. Bu eşyalar arasında, Mushaf-ı şerîf mahfazaları, tunç fenerler ve cam kandiller bulunmaktadır. Fildisi ve abanoz işlemeli iki Mushaf-ı şerîf mahfazasının Mısırlı Ahmed ustaya yaptırıldığı bilinmektedir.¹¹¹

Altı köşeli olarak dizayn edilen mahfazaların en üst bölümünde dikdörtgen levhalar üzerinde fildişinden kesilmiş, nesih kitabeler bulunmaktadır. Mahfazanın üzerindeki altı dikdörtgen kitabevinin dördünde Vâkıâ Sûresi’nin 78-80. ayetleri işlenmiştir.

108 Aktuğ, a.g.e., s. 30, 31; Bayram, a.g.e., s. 62.

109 Memlûk tarzı taş tezÿinat dışında genel olarak Osmanlı mimarisinin örneklerini gösteren Çoban Mustafa Paşa Camii’nin diğer Osmanlı camileriyle ortak yönlerinden olan kalem işi süslemelerine dair bir çalışma için bkz. Ela Taş, Ekrem Şahna, Gamze Öztürk, “Gebze Çoban Mustafa Paşa ve İzmit Pertev Paşa Camilerinin Kalem İşi Süslemeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 11, Ordu, Mart 2015, ss. 28-50.

110 Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, IIa/197.

111 Halil Edhem, “Âsâr-ı Atîka: Âsâr-ı Atîka-i Milliyemiz Nasıl Mahvoluyor?”, *Şehbâl*, C. 2(Sene), S. 36 (M.15 Mart 1921/R.15 Mart 1337), s. 226; Galitekin, a.g.e., s. 129.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Günümüzde Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Kur'an mahfazalarının görünümü (H. Edhem; Bayram, Foto-61,62)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ • فِي كِتَابٍ مَكْتُوبٍ • لَا يَمْسِهِ إِلَّا الْمُطَهَّرُونُ • تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ •

Okunuşu

Bismillâhirrahmânirrahîm • Fî kitâbin meknûn • Lâ yemessehû ille'l-mu-tahharûn • tenzîlun min rabbi'l-'âlemîn •

Anlamı

Korunmuş bir kitaptır. O'na ancak tertemiz olanlar dokunabilir. Âlemlerin Rabbi'nden indirilmediir.

Kur'an mahfazasının diğer iki dikdörtgen kitabe panosunda ise mahfazanın, Mustafa Paşa'nın makamını süslemek için Mısırlı Mimar Ahmed Usta tarafından yapıldığı yazılıdır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

برسم المقام العالى مصطفا پاشا

عمل احمد اسطا المعمار بمصر

Yandaki kuran mahfazası üzerinde bulunan kitabe

Mustafa Paşa'nın Mısır'dan getirdiği eşya arasında Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin adı yazılı olan dört tane tunç fener de vardı. Oldukça kıymetli olan bu tunç fenerlerden üçünün, 1907/8 (h.1325) yılında camiden çalıldığı kaydedilmektedir. Halil Edhem, Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'nin çalınan fenerleri ile ilgili olarak hemen fotoğraflarını Ev-kaf Nezaretine ve gerekli yerlere vermiş ancak eserler bulunamamıştır.¹¹²

¹¹² Halil Edhem, *a.g.m.*, s. 226; Halil Edhem'in âsâr-ı atîkanın korunmasına ilişkin yaklaşımı hakkında bkz. Hüseyin Karaduman, "Halil Ethem ve Eski Eserlerimizin Korunmasına Yönelik Bir Yaklaşım", *Vakıflar Dergisi*, S. 28, Ankara, 2004, ss. 291-306.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

15. yy'in sonu Memlük işi tunç fenerlere bir örnek (Victoria and Albert Museum, London, U.K. /www.discoverislamicart.org – 12. 01. 2016, 21.05)

Mustafa Paşa'nın Mısır'dan getirdiği tunç fenerlerden biri (H.Edhem)

Mustafa Paşa'nın Mısır'dan getirttiği ve bugün kayıp olan tunç fenerlerden birinin görünümü. Aynı dönemde ait Memlük işi tunç fenerlerle olan benzerliği de fenerin Memlük işi olduğunu göstermektedir

Cam kandil (TSM)

Camide bulunan beş cam kandili 1931 yılında İstanbul'a götürülerek koruma altına alındığı bilinmektedir. Külliye'de bulunan eserlerden bir kısmı ise, cam kandillerden daha önce, 1916 (1332) yılında, Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi'ne götürülmüştür. Günümüzde Kur'an mahfazaları ve tunç fener, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde muhafaza edilirken; cam kandiller Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Mustafa Paşa'nın Mısır'dan halı ve rahle de getirdiği bilinmekte birlikte, bunlara ait herhangi bir bilgiye sahip değiliz.¹¹³

Evliya Çelebi, Caminin iç dizaynından bahsederken, camide mısır halılarının da olduğu hakkında bilgi vermektedir: "...Kubbesinin iç yüzü etrafında kandil tabakalarıyla bezenmiş ve nice bin asılı avizeler ile süslenmiş camidir. Mısır işi halıçalar var ki sanki İsfahan işidir..." Evliya Çelebi'nin kayıtlarından Mustafa Paşa'nın camiye Mısır'dan Kur'an Kerimler getirdiğini de anlıyoruz: "...camiin içinde 70 adet hatlı 'Kur'an-ı Kerim'ler var ki her biri birer Mısır hazinesi değer. Ama bunların içinde en değerli, mihrabın sol tarafında Yâkût-ı Musta'asımı hattıyla olan Kur'an-ı Kerim bir diyarda yoktur. Meğer Sultan Ahmed Camii'nde ola..."¹¹⁴

Mehmed Ziya (1876/77-1930) yirminci yüzyılın başlarında (Anadolu'ya yaptığı 1911 yılı ve daha sonraki seyahatlerinde) Gebze'de bulunmuş, Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve burada bulunan eserler hakkında da bilgi vermiştir. Mehmed Ziya'nın Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'ne dair anlatımı, külliyenin yirminci yüzyılın başındaki durumunu ve camide bulunan eserler açısından kıymetlidir, Mehmed Ziya, Bursa'dan Konya'ya Seyahat adlı eserinde külliye hakkında şu bilgileri vermektedir: "... Çoban Mustafa Paşa hayır ve hasenat sahiplerinden bir kişidir. Gebze'de de (Lybissa) büyülü bakımdan İstanbul'daki Atik Ali Paşa Camisi'ne denk ve duvarları mermer üzerine oyma suretiyle kufî hatlar, geometrik resim ve naklılarla süslü, gayet güzel ve yüce bir camii yaptırmaya muvaffak olmuştur. Bendenizin Gebze'de anne tarafından akraba ve yakınlarım olduğu için, bu bağlantidan yararlanarak yaz mevsiminde oraya kadar gider ve her defasında bu nurlu camiyi ve kible tarafında yüce bir türbe-

¹¹³ Eyice, "Türk...", s. 10; Bayram, a.g.e., s. 43.

¹¹⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IIa/198.

Cam kandil (TSM)

nin içinde yatan hayır sahibi merhum Mustafa Paşa'yi ziyaret ederim. Pek büyük yapılmış olan Gebze Camisi içinde, iki adet Kur'an-ı Kerim mahfazası görülmeye değer nefis ve nadir Osmanlı eserlerindendir. Ceviz üzerine sedef ve altın tel ler ile resmedilmiş geometrik nakkışlar o kadar göz alıcıdır ki, Osmanlıların en ince sanatlardaki maharetlerinin derecesini takdir etmek için bir kere ziyaret etmek yeterlidir. Bu sedef iş lemeli mahfazaları yapan, merhum Mustafa paşa tarafından özel olarak Mısır'dan getirilmiş bir Müslüman sanatkârdır. Caminin içindeki kufî yazıları, gayet nefis bir hatla mermer üzerine oyulmuş ve sonra siyah renkli, tutkal gibi yapışkan bir madde ile yazılıp parlatılmıştır. Bu suretle beyaz zemin üzerindeki siyah yazılar, olağanüstü bir görünüm kazanmıştır. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde baş tarafını süsleyen kufî besmele, bu caminin dış tarafında, minare kapısının üstüne nakşedilmiş hattan istinsah edilerek küçültülmüştür. Camiyi yaptıran merhum paşanın türbesinin kapıları da sanatlıdır. Kiyemetli ve havanın etkilerine mukavemet eden bir tahtadan mamul olan kapıların üzeri oymalarla süslüdür. Kitabe konumundaki dikdörtgenler içinde alçı ile dondurulmuş bazı sözler varsa da bir kısmı zamanla bozulmuştur.

Caminin geniş ve mükemmel bir imareti, medresesi, hûcresi, tekkesi, hanı, yüzlerce nefis ve nadir kitapları içeren bir de kütüphanesi vardır. Kandilci lakabıyla tanınan Seyid Efendi'ye emanet edilen bu kütüphanede, Yakût Mustâsimîhattıyla yazılmış bir Kur'an-ı Kerim nüshası saygı ile ziyaret edilmektedir. Bizim de ziyaretle gözlerimizi nurlandırdığımız bu mübarek nüshanın hattı gayet nefistir; ayrıca sayfaların kenarlarındaki tezhipli geometrik şekiller ve ince nakkışlar da son derece zarif ve göz alıcıdır. Müslümanların resim ve tezhip sanatındaki maharetlerinin seviyesi hakkında başlı başına bir fikir sahibi olmak için, bu saygıdeğer nüshanın ziyaret edilmesini din kardeşlerime tavsiye ederim...¹¹⁵ Mehmed Ziya'nın kayıtlarından, Kur'an mahfazalarının ve Evliya Çelebi'nin de hayranlıkla andığı Yakût Mustâsimîhattıyla yazılmış olan Kur'ân-ı Kerîm'in, 1911 yılında külliyyede bulunduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁵ Mehmed Ziya, Bursa'dan Konya'ya Seyahat, Haz. Mehmet Fatih Birgül, Levent Ali Çanaklı, Öncü Basımevi, Ankara, 2010, s. 199, 200.

aa. Mihrap, Minber ve Vaaz Kürsüsü

Camiin mihrap, minber ve vaaz kürsüsünde de ince işçilik görülmektedir. Külliye hakkında önemli bilgiler veren Evliya Çelebi, bu mimari unsurlar hakkında da şu kayıtları düşmektedir: "...Minberi, mihrabı ve müezzinlerin mahfili insanı büyüler san'athı bir yapıdır ki anlatmak ve tarif etmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Tâ ki gözle görmeyince belli değildir. Zira misra:

Şeniden key bived mânend-i dîde (İşitmek, görmek gibidir)

...ve bir vâiz ve nasihatçı kürsüsü var ki Hind sad(yüz)-efkârîsi onun yanında se(iç)-efkâridir. Zamane doğramacılarının ona denk büyük bir kürsü yapmaya güçleri yetmez...¹¹⁶

Mermerden yapılan mihrap, kible duvarının tam ortasına yerleştirilmiş ve en dışta mukarnaslı bir çerçeve ile beden duvarından kuzeye doğru çıkıntı yapmıştır. Mukarnaslı çerçeve içinde beş kenarlı mihrap nişi üzerinde de on kademeli, yukarı doğru daralan en üstte birleşen mukarnaslı bir kavsara ile örtülümüştür.

Mukarnas dizisinin yanlarında oluşan üçgen alanlar onikigen yıldızların kesişmesiyle oluşturulmuş alanlar ve bu alanlarda beşgen yıldızlar ile süslenmiştir. Uygulamada mermer üzerine siyah kakma yapılmıştır. Mukarnas dizisinin sağındaki üçgen alanın ortasına ve soldaki üçgen alanın ortasına birer madalyon şeklinde "Allah" ve "Muhammed" lafızları yerleştirilmiştir.

116 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IIa/197, 198.

Mihrabın 1960'larda Cahide Tamer tarafından çekilmiş bir fotoğrafı ve mihrab yanındaki şamdanlar¹¹⁷

Mihrabın tepelik bölümüne taçkapının harim yüzeyindeki gibi palmet dizileri yerleştirilerek simetri sağlanmıştır. Mihrabın alt yanlarında mermer kaplamalar; üst ve üst yanlarında da mermer kaplamanın üst sınırını teşkil eden ve harimi boydan boyan kuşatan palmet dizisi bulunmaktadır.

Yukarıdan aşağıya doğru on kademeli olarak genişleyen mukarnaslı kavsara, beş yüzeyli mihrap nişine oturmaktadır. Beş kenarlı mihrap nişinin köşelerinde, alt ve üstünde altın varaklı kum saatı başlıklarının bulunduğu sütunceler bulunmaktadır. Sütuncelerle mihrap nişi köşeleri yumuşatılmıştır. Mihrap nişinin ve sütuncelerin etrafında beyaz mermer üzerine siyah renkli sade bir bordür bulunmaktadır. Beş yüzeyden oluşan mihrap nişinin her yüzeyinde benzer bir düzenleme yapılmıştır. Geometrik süslemelerin bulunduğu yüzeyler içindeki orta yüzey altın varaklı görünümüyle daha belirginleştirilmiştir. Yüzeylerin üst

kısımında birer kare satrançlı kûfi pano, panoların altında sivri kemerli, dikdörtgen alanında geometrik süslemeler görülmektedir. Yüzeyler ve yüzeylerin üzerindeki kare panoların etrafi altın varaklı olup, altın varak yüzeyleri çevrelemekte ve birbirlerinden ayırmaktadır. Mihrap nişinin ortasındaki ana yüzeyin iki tarafı simetrik olarak düzenlenmiştir. Orta yüzeyin yanındaki iki dikdörtgen yüzey birbirile aynı süslemeye sahiptir. Onların yanındaki en dıştaki yüzeyler de birbirinin aynı süsleme özelliğine sahiptir.

117 Fotoğrafta görünen mihrabın yanındaki şamdanlar bugün bulunmamaktadır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Mihrap nişindeki beşli yüzeyi oluşturan dikdörtgen yüzeyler üzerindeki kare panolar:

Mihrap nişindeki pano düzenlemesi

Mihrap nişindeki beşli yüzeyi oluşturan dikdörtgen yüzeyler üzerindeki kare panolarda satrançlı kûfi panolarda sağdan sola sırasıyla besmele-i şerif ve Âli İmrân Suresi'nin 37. ayetinin son kısmı yazılıdır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Okunuşu

Bismillâhirrahmânirrahîm

Anlamı

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

...كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا رَكْرِيَا الْمِحْرَاب...

Okunuşu

...*Kullemâ dehale a'leyhâ zekeriyya'l-mihrabi...*

Anlamı

...*Zekeriyya, onun bulunduğu bölmeye (ibadet ettiği yere) her girişinde...*

...وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا فَالْ يَا مَرْيَمُ أَتَى -

Okunuşu

...*Vecedé 'indehâ rizkân, kâle yâ Meryemu ennâ...*

Anlamı

...*yanında bir yiyecek bulurdu. Derdi ki, "Ey Meryem!..."*

...لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مَنْ عِنْدِ اللَّهِ -

Okunuşu

...*leki hâzâ, kâlet huve min 'indillah,...*

Anlamı

...*bu sana nereden geldi?" O da "Bu, Allah katından" diye cevap verirdi.*

.. إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ..

Okunuşu

*İnnallâhe yerzuku men yeşâu bigayri
hisâbin*

Anlamı

Zira Allah, dileğine hesapsız rızık verir.

Mihrabın en üst tarafındaki mihrabı çevreleyen palmet dizisinin üzerinde h. 1301(m. 1883/1884) tarihli celî sülüs bir kitabe bulunmaktadır. Kitabede Âl-i İmran Sûresi 39. ayetinin baş kısmı yazılıdır.

• فَتَادَهُ الْمَلَكُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّى فِي الْمِحْرَابِ ..

Okunuşu

*Fe nâdethu'l-melâiketu ve huve
kâimun yusalli fil-mîhrâbi,...*

Anlamı

*Melekler, O'na mibrapta na-
maz kılarken seslendiler...*

Camiin ince işçiliğe sahip unsurlarından biri olan mermer minber, mihrabin sağında, batı duvarından ayrı ve kible duvarına bitişiktir. Mermer bir kaideye oturtulan ve kible duvarına yaslanan minbere çıkış sıvri kemerli bir kapı ile sağlanmaktadır. Mermer kapının en üstünde sade bir tepelik bulunmaktadır. Tepelikte üç sıra mukarnas dizisi yer almaktır ve onun altında minberi çevreleyen siyah taş kakma geçmeli bordür görülmektedir. Bordürü alt kısmında ve kapının sıvri kemerini üzerinde altın varaklı *Lâ ilâhe illallah Muhamme-
dun rasûlullah* yazılıdır. Kitabenin altında bulunan sıvri kemer köşeleri altın varaklı bitkisel motiflerle tezÿin edilmiştir. Kapının dış kenarlarında yuvarlak, iki ucunda altın varaklarla

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

sınırlandırılan kaval silme sütunceler bulunmaktadır. Zeminden minber kapısına iki basamakla çıkılmaktadır. Bu basamakların yüzeylerinde de minberi çevreleyen siyah kakma geçme bordür bulunmaktadır.

Minberin korkulukları, geometrik siyah taş kakma geçme bordürle çevrelenmiş ve geometrik geçmeli on kollu yıldız motifleriyle süslenmiştir.

Minberin dik üçgen şeklindeki yan aynaları, üçgen altın varaklı, beş köşeli yıldızların birleşmesiyle oluşan geniş bir bordürle çevrelenmiştir. Bordürün iç kısmında bulunan aynalık kısmında, sekiz kollu yıldızların kesişmesiyle oluşmuş geometrik süsleme bulunmaktadır. Sekizgenlerin kesişikleri noktalarda oluşan sekiz kollu yıldızların üzerindeki altın varaklı süslemelerle yıldızlar belirginleştirilmiştir.

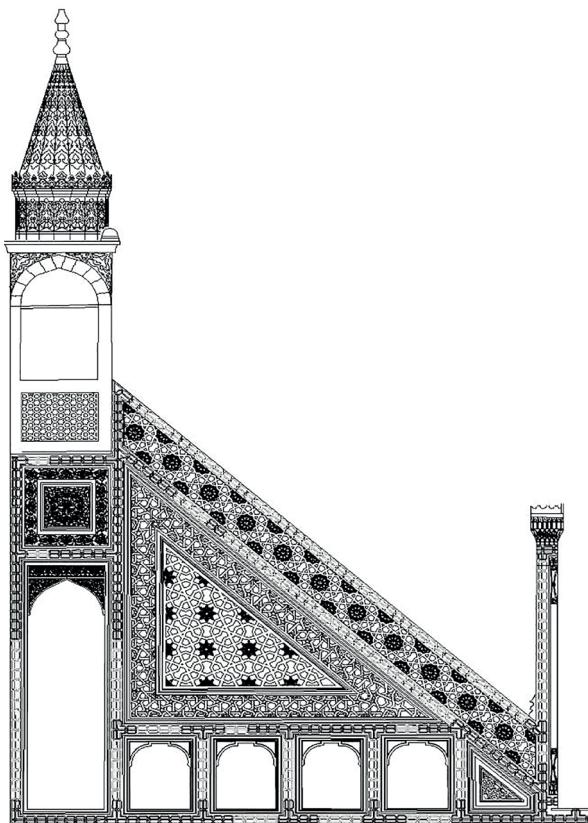
Minberin alt kısmındaki pabuçluk bölümünde dört Bursa kemerli boşluk bulunmaktadır. Buradaki Bursa kemerli boşluklar, müezzin mahfili kemerleriyle benzerlik göstermektedir. Minberin bütün elemanlarını çevreleyen siyah kakma geçme bordür, açıklıkları da çevrelemektedir.

Minberin kible duvarına birleştiği mekanda sivri kemerli bir geçiş yapılmıştır. Sivri kemerli geçişin alınlıklarında kabartma bitkisel motifler bulunmaktadır. Geçiş üzerinde bulunan kare alanda da kabartma bitkisel motifler bulun-

Mihrap geçiş üzerindeki bitkisel motifli kare pano

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Minberin genel görünümü (A. Yavuzyılmaz, Çizim-21)

maktadır. Morifler altın varaklı olup, kiremit kırmızı renkli bir zemin üzerine uygulanmıştır. Altın varaklı, bitkisel motifli kare pano üzerinde yine kare formlu bir alan görülmektedir. Bu alanda beyaz zemin üzerine siyah geometrik bir düzenlemeye mevcuttur. Geçiş kısmını kible duvarına bir kitaplık yerleştirildiğinden arkasındaki süsleme görülememektedir. Ancak bu duvarda üç sıra pano bulunduğu bilinmektedir. Bilgilerimize göre, Üstteki panoda nal şeklinde yüzeysel bir kemerle sınırlanmış alanda, *el-hamdü, lillâhi, vahdehû* kelimeleri yazılıdır. Ortadaki panoda rûmi ve palmet süslemeler bulunmaktadır. Alttaşı panoda ise sade bir zencirek motifi bulunmaktadır.¹¹⁸

Sivri kemerli geçiş açıklığının tavanında siyah-beyaz renkli altı kollu yıldız motifinin bulunduğu geometrik bir pano bulunmaktadır.

Minberin alt kısmında bulunan Bursa kemerli açıklıklar

118 Aldoğan, a.g.m., s. 32; Bayram, a.g.e., s. 48.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

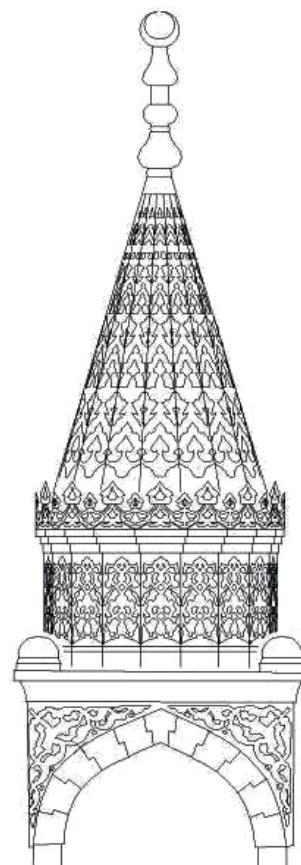
Minber külahının alt kısmında sütunlar üzerinde on iki kollu yıldız etrafında oluşan tezyinata sahip mermer kare panoda detay

Minberin köşk bölümü, dört mermer sütun üzerine oturmaktadır. Sütunlar birbirine pembe-beypaz sivri kemerlerle ve metal gergilerle bağlanmıştır. Kemer alınlıkları, altın varaklı bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Tavan bölümünde on iki kollu yıldızın merkeze alınmasıyla oluşturulan geometrik süslemeli kare bir mermer pano bulunmaktadır.

Minberin külahı, siyah zemin üzerine altın varaklı bitkisel süslemelere sahip olup, dilimli bir kaide üzerine dilimli olarak aleme kadar yükselmekte ve alemle birleştirilmektedir.

Siyah zemin üzerine altın varaklı bitkisel süslemelere sahip olan ve dilimli bir kaide üzerinde dilimli olarak aleme kadar uzanan ve alemle birleşen minber külahı ve çizimi (A. Yavuzylmaz, Çizim-24)

Vaaz kürsüsü, mihrabin doğu kısmındaki pencere ile mihrap arasındadır. Vaaz kürsüsünün camiin orijinal vaaz kürsüsü olmadığı ve sonradan yapıldığı bilinmektedir. Daha önceden ahşap olduğu bilinen kürsü daha sonradan mermer olarak yapılmıştır.

Camiin güneydoğu köşesinde bulunduğu bilinen ahşap vaaz kürsüsü (1960'lar)

Cahide Tamer tarafından 1960'lı yıllarda çekilmiş fotoğraflarda harimin güneydoğu köşesinde ahşap bir vaaz kürsüsü bulunmaktadır. Muhtemelen camiin ilk vaaz kürsüsünün yeri de burasıdır.

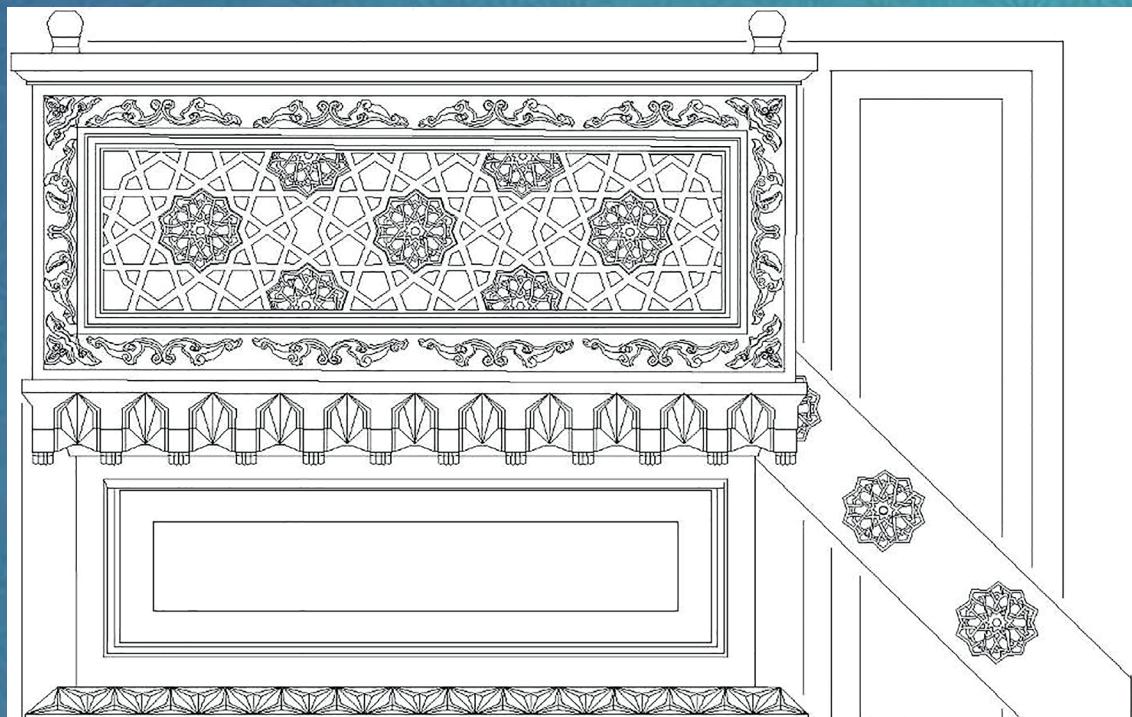
Vaaz kürsüsü, kible duvarına bitişik olarak yapılmış olup, batı tarafındaki açıklıktan iki basamaklı ahşap, seyyar merdivenle kürsüye çıkmaktadır. Vaaz kürsüsünün zemininde kaide denince dışarıya taşan ve kürsüyü çevreleyen baklava dilimli süsleme görülmektedir. Kaidenin cephelerine farklı tonluk mermerle çevrelenen dikdörtgen panolar yatay olarak yerleştirilmiştir.

sarkıtlarla süslenmiş mukarnaslı bir geçiş vardır. Korkuluklar etrafı altın varaklı, kabartık bitkisel motiflerle süslenmiş bordürle çevrelenen dikdörtgen panolardan oluşmaktadır. Kürsüye çıkış merdivenin yanındaki pano kare şeklinde düzenlenmiştir. Panolarda on kollu yıldızların üzerleri altın varakla süslerek ön plana çıkarıldığı bir teziniat görülmektedir. On kollu yıldızların üzerindeki süsleme tarzı, seyyar ahşap merdivenin yan yüzeyinde de uygulanmıştır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Mihrabın doğusundaki pencere ile Mihrab arasındaki alana yerleştirilen günümüzdeki mermer vaaz kürsüsü

Vaaz kürsüsü (A. Yavuzyılmaz, Çizim-25)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

ab. Müezzin Mahfili

Harim girişinin sağ tarafında bulunan, kuzey-batı köşede cami duvarlarına bitişik olarak düzenlenen müezzin mahfili, mermer kare kesitli payelerle taşınmaktadır.

Harimin kuzeybatı köşesinde kare kesitli payelerle taşınan müezzin mahfili

Müezzin mahfilini taşıyan payeler birbirine Bursa kemerleriyle bağlanmıştır. İki payeyi birbirine bağlayan Bursa kemerlerinin alınlıkları siyah-beyaz tonlu bitkisel motiflerle süslenmiştir. Paye yüzeylerinde ve mukarnaslı geçişin alt kısmında siyah, kırmızı ve sarı renklerin kullanıldığı zencerek motifi bulunmaktadır. Köşedeki payenin dış köşesine boydan boyra, kaide ve başlığını altın varaklı kum saatı figürlerinin oluşturduğu bir sütunce yerleştirilmiş ve böylece köşe yumuşatılmıştır. Zencerek motifinin üst kısmında mukarnaslı mermer kiriş, mahfilin güney-doğu kenarlarını süslemektedir. Mukarnaslı kiriş üzerinde geometrik şekillerle süslenen mermer korkuluk şebekesi bulunmaktadır.

Mahfil duvarındaki düzenlemeye ve şerit

Birbirini kesen onikigenlerin kesişmesiyle oluşan geometrik süslemenin bulunduğu mermer korkuluğun kenarlarını altın varaklı rûmili bir şerit çevrelemektedir. Müezzin mahfilinin iç duvarı, camiin diğer bölümlerinde uygulanan mermer levhalar ile süslenmiştir. Bu duvarda dikdörtgen bir şeridin ikiye böldüğü düzenleme bulunmaktadır. Şeridin üst kısmında kare; alt kısmında ise dikdörtgen levhalar bulunmaktadır. Şerit, beyaz, siyah ve sarı tonların kullanıldığı bir çerçeve ile çevrilmiş olup siyah kakmalardan oluşan motifle süslenmiştir.

Mahfil tavanı kalemişi süslemeyle tezizin edil-

miştir. Bu bölümdeki kalemişi süslemenin kısmen orjinallliğini koruduğu düşünülmektedir.¹¹⁹

Buradaki bitkisel süslemenin Türk ustalar tarafından yapıldığı bildirilmektedir.¹²⁰ Mahfil tavanı, parlak kırmızı ve altın yıldızlı rumîler ve nationalist bitki motiflerinden zengin kalemişleriyle süslenmiştir.¹²¹ Mahfil tavanındaki düzenleme üç bölümde görülmekte olup, kenarlarda kaş kemerli panolar içerisinde nationalist üsluplu çiçeklerle oluşturulmuş bir kompozisyon görülür. Ortadaki pano çitalarla karelere bölünmüştür ve her bir kare panonun içerisinde simetrik olarak bitkisel motiflerle doldurulmuştur.¹²²

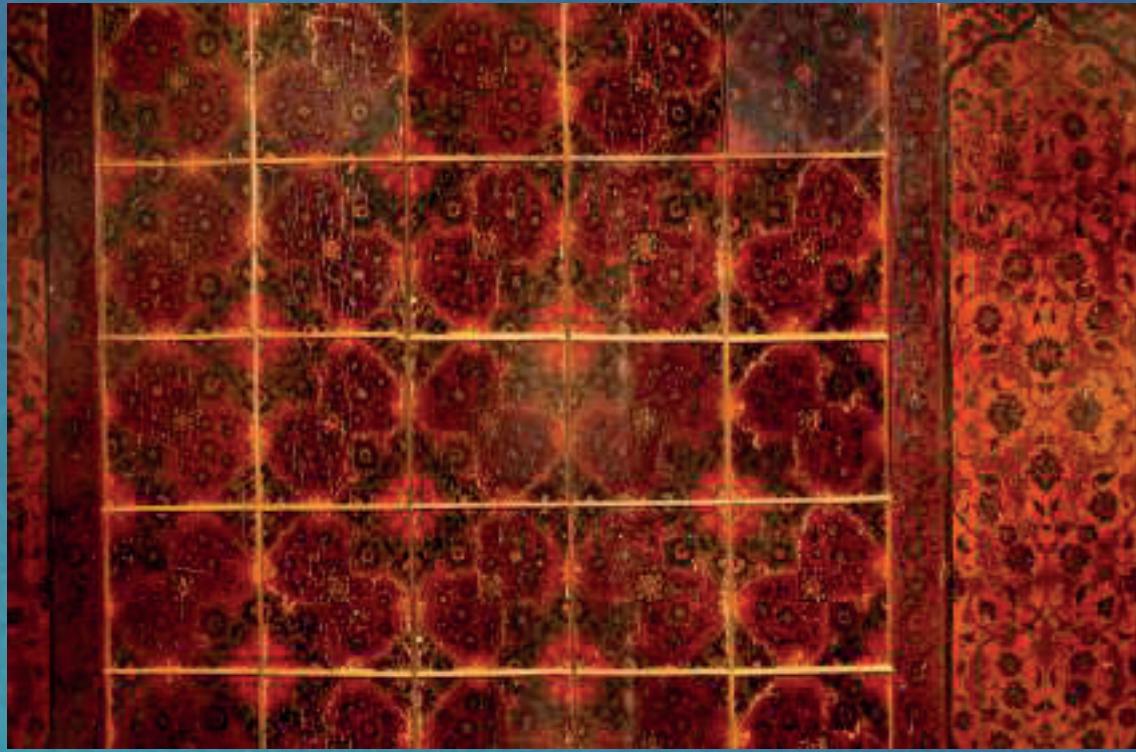
119 Aldoğan, *a.g.e.*, s. 33; Aktuğ, *a.g.e.*, s. 24; Bayram, *a.g.e.*, s. 49; Yavuzyılmaz, *a.g.e.*, s. 72; Kalemişi süslemelerin mahfil tavanında kısmen orjinallliğini korumuş olmasında, süslemenin yapıldığı zemin etkili olmuş olmalıdır. Alçı siva üzerine yapılan kalemişi süslemenin zamanla nemden etkilenenerek dökülmesi, kalemişi tezizinin günümüze ulaşamama sebebi olarak görülmektedir. Yapıların zaman içerisinde maruz kaldığı tahrîbat sonucu kalemişi tezizin zarar görmesi, yapıların yeniden onarımında sağlam kalan süslemeleri baz alınarak yeniden kalemişi tezizin canlandırılmasına yol açmıştır. Bu uygulamanın bazı yapılarda başarılı olduğu söylemekle birlikte Gebze Çoban Mustafa Camiinde bu uygulamanın başarılı olmadığı belirtilmektedir. (*Taş-Sâhna-Öztürk, a.g.m.*, s. 38)

120 Galitekin, *a.g.e.*, s. 129.

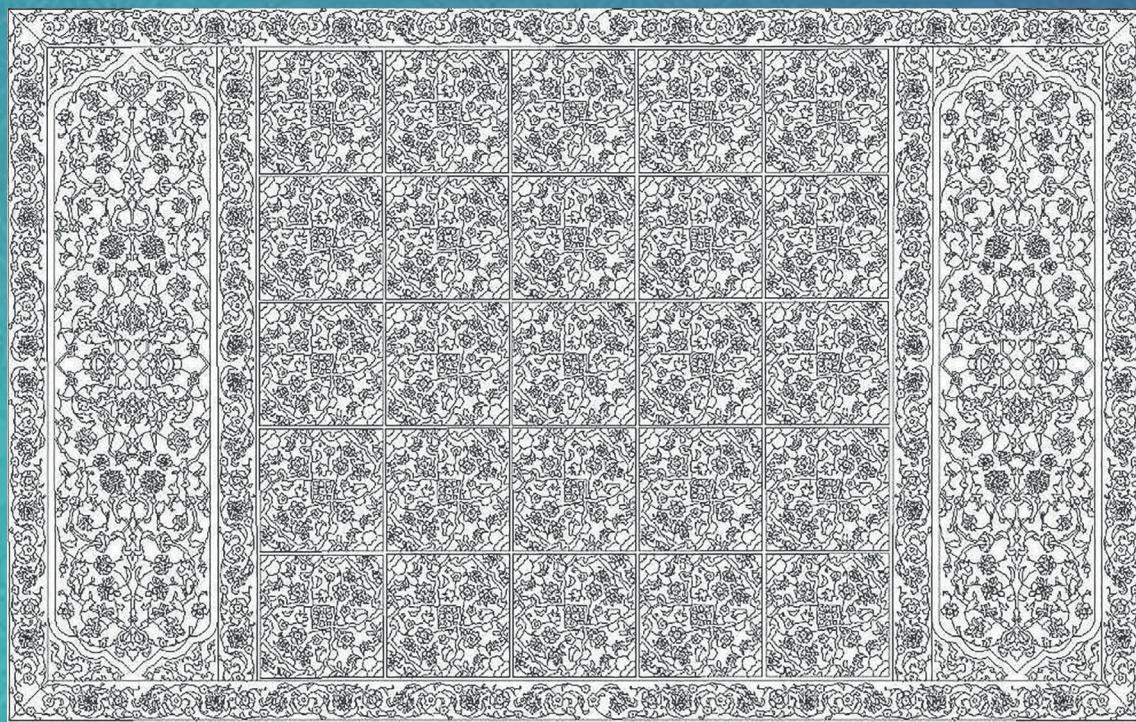
121 Aslanapa, *a.g.e.*, s. 190.

122 Yavuzyılmaz, *a.g.e.*, s. 72.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Orijinal kalemişi süslemeye sahip olduğu düşünülen müezzin mahfilinin tavan kaplamasında kullanılan bitkisel motifler

Mahfil tavanındaki bitkisel süsleme (A.Yavuzyılmaz, Çizim-27)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Mahfile çıkış, girişin sağında bulunan dikdörtgen pencerenin içinden merdivenle sağlanmıştır. Merdivenin kapılığı mermer levhalarla çevrelenmiş olup, üstteki mermerde Hûd Suresi 88. ayetin bir bölümü yazılıdır.

İşbu: **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَمَا تُوفِيقٌ إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ ...**

Okunuşu

Bismillâhirrahmânirrahîm • Ve mâ tevfîkî illâ billâh, 'aleyhi tevekkeltü...

Anlamı

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, Başarım ancak Allah iledir. O'na tevekkül ettim.

Müezzin mahfili ile pencere arasında, mahfilin duvar cephesinde devam eden şeridin hizasında küçük pano içerisinde bir usta imzası bulunmaktadır.¹²³

Usta imzası

123 Bayram, a.g.e., s. 50.

ac. Pencereler ve Aydınlatma Sistemleri

Harim mekanının aydınlatılması, beden duvarına üç sıra halinde yerleştirilen pencerelerle sağlanmıştır. Harim mekanının cephe duvarlarında ikişer olmak üzere toplam sekiz, ahşap doğramalı, dikdörtgen formlu ve düz atkı taşlı pencere bulunmaktadır. Alt sıradaki bu pencerelerin ortasında üst kısmında her cephede, kuzey cephe hariç, birer pencere dizisi vardır. Orta sıradaki sivri kemerli pencerelerin üst kısımlarında yuvarlak birer pencere bulunmaktadır. Harim beden duvarlarına yerleştirilen on dört pencereden başka, kubbe kasnağına yerleştirilen sekiz pencere bulunmaktadır. Camiin aydınlatma sisteminde kullanılan toplam yirmi iki pencereyle mekan oldukça iyi bir şekilde aydınlatılmıştır. Bu husus, Evliya Çelebi'nin de dikkatini çekmiştir. Onun, camiin aydınlatmasıyla ilgili kayıtları şu şekildedir: "... *Bu camiin dört tarafındaki pencereler üzere kuş gözleri gibi küçük küçük işlemeli camlar var ki ateş saçan güneşin ışığı vurdukça nurlu cami apaydinlik olur. Onun için kubbesinin ortasında Allah göklerin ve yerin nûrudur.*" yazılmıştır.

*Kubesinin iç yüzü etrafında kandil tabakalarıyla bezenmiş ve nice bin asılı avizeler ile süslenmiş camidir.*¹²⁴

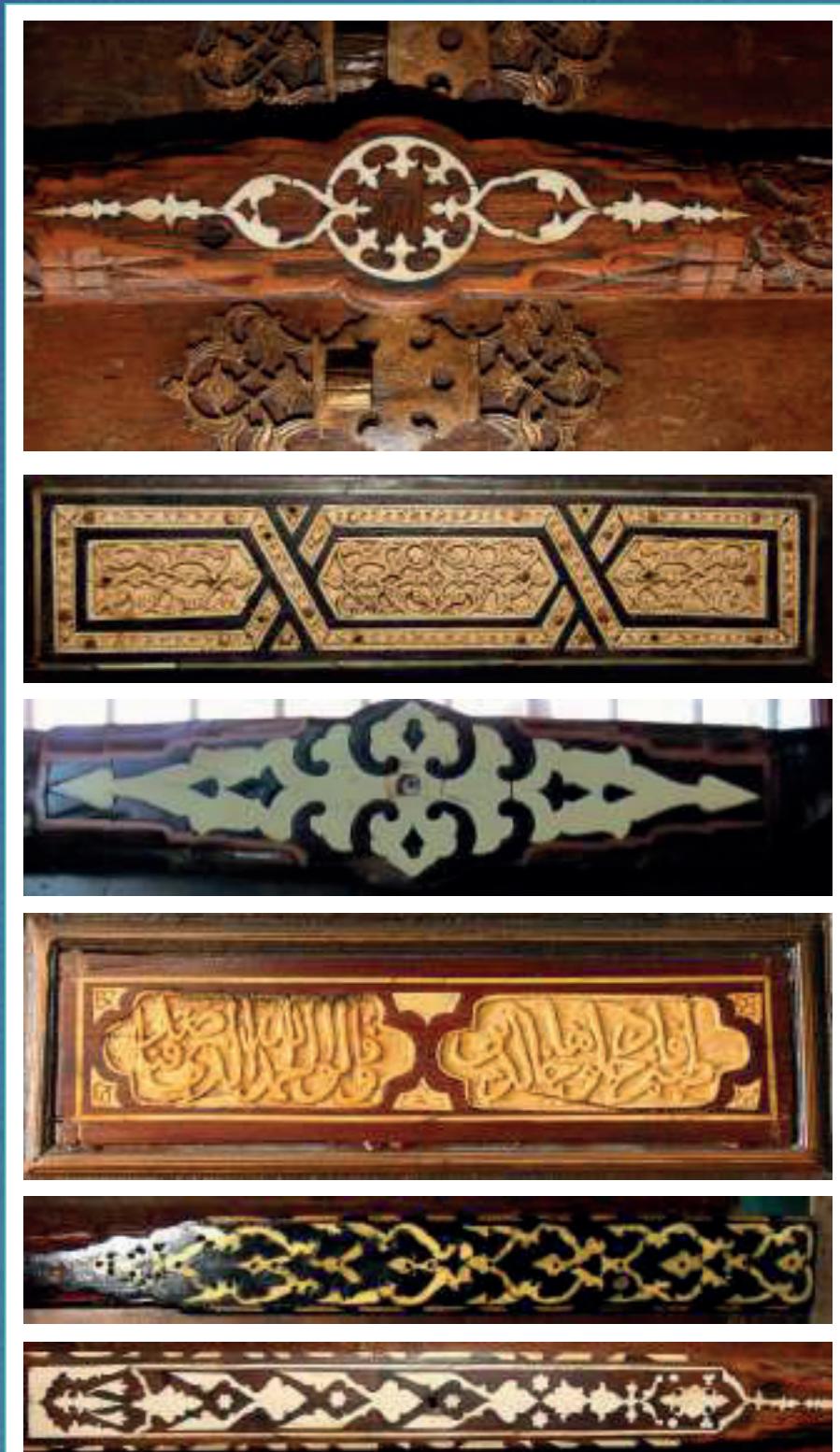

Camiin alt pencerelerinin tavanlarında bulunan kalemişi bitkisel süslemelerden bir örnek

Alt sıradaki pencereler, dikdörtgen formlu olup, içte ahşap kapaklara; dışta da parmaklıklara sahiptir. Pencerelerin mermer lento ve söveleri silmelerle tezyin edilmiştir. Pencerelerin içlerinde kalemişi süslemeler görülmektedir. Sarı, siyah, yeşil ve kırmızı tonların kullanıldığı süslemede ağırlıklı olarak bitkisel süsleme bulunmaktadır. Kırmızı renkli Rumilerin birleşmesiyle oluşturulmuş panolar içerisinde altın yıldızlarla süslenmiş hançere yaprakları, çiçek motifleri simetrik olarak yerleştirilmiştir.

124 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IIa/198.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Camiin alt sıra dikdörtgen pencerelerinin ahşap kapaklarında kullanılan süslemelerden örnekler

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Camiin alt sıra dikdörtgen pencerelerinin ahşap kapak tezini

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Pencere içi yan yüzeyler, renkli mermer malzeme ve geometrik motiflerler kaplanmıştır. Pencere kanatları önüne konulan takozlar dahi renkli mermer malzeme ile kakma tekniğiyle süslenmiştir.

Camiin alt pencerelerinin iç kısımlarındaki yan yüzey tezyinatından detaylar

Pencere kapaklarında kullanılan takozlar

Ahşap kapakları fildiği, sedef kakmalı, on iki kollu yıldızların kesişmesinden oluşan geometrik yıldız motifleri ile kündekârî teknigiyle yapılmış ve kapı kanatlarına göre daha sade tezyin edilmiştir.¹²⁵ Pencere kapaklarındaki dikdörtgen panonun üst ve alt kısımlarında dikdörtgen panolar bulunmaktadır. Pencere kapaklarının üst kısımlarındaki dikdörtgen kuşaklarda, lüle taşına oyulmuş, kabartma, tek satır halinde sülüs kitabeler bulunmaktadır. Bu kitabelerde Kur'an-ı Kerîm ayetleri bulunmaktadır.

¹²⁵ Aslanapa, a.g.e., s. 190.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Alt sıradaki dikdörtgen pencerelerin içten ve dıştan görünümü

Harim alt sıra pencelerdeki kitabeler:

Pencere kanatlarına işlenmiş Kur'an ayetleri taşıyan kitabeler, alt sıradaki pencelererde taçkapının solundaki pencere kanadında son bulacak şekilde düzenlenmiştir. Dikdörtgen panolar, iki adet dilimli kartuş şeklinde düzenlenmiş olup içersine ayetler yazılmıştır.

Harimde, taçkapının sağında kapı ile müezzin mahfili arasındaki pencereden başlanarak, pencere kapaklarındaki kitabeler şu şekildedir:

1.Pencere

Sağ kapak:

Kitabede Zümer Sûresi 73. ayetin son kısmı ile 74. ayetin ilk kısmı yer almaktadır.

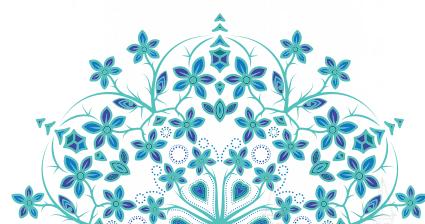
... طَبِّتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ • وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا ...

Okunuşu

Tıbtum fedhulühâ hâlidîn • ve kâlu'l-ham dulillâhi'llezi sadekanâ...

Anlamı

Tertemiz oldunuz. Haydi ebebî kalmak üzere buraya girin. • Onlar da bize vaadini gerçekleştiren Allah'a hamdolsun dediler...

Sol kapak:

Kitabede Hac Sûresi 23. ayetin veya Fatîr Sûresi 33. ayetin son kısmı yazılıdır.

... مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ •

Okunuşu

...min zehebin ve lu'luen, ve libâsuhum fîhâ harir. •

Anlamı

...altından ve incidendir, ve orada elbiseleri de ipektir.

2. Pencere

Sağ kapak:

Kitabede Sa'd Sûresi 49. ayetin sonu ile 50. ayeti yer almaktadır:

... وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لِحُسْنَ مَآبٍ • جَنَّاتٍ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ •

Okunuşu

... Ve inne lilmuttekîne lehusne meâbin • Cennâti 'adnin mufettehaten lebu-mu'l-evvâbu. •

Anlamı

Allah' karşı gelmekten sakınanlar için elbette güzel bir dönüş yeri, kapıları kendilerine açılmış olarak Adn cennetleri vardır.

Sol kapak:

Kitabede Sa'd Sûresi 51. ayet işlenmiştir:

• مُتَكِّينٍ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ •

Okunuşu

• Muttekiîne fîhâ yed'ûne fîhâ bifâkîhetin kesîratîn ve şerâbin •

Anlamı

Onlar orada koltuklara yaslanmış olarak pek çok meyveler ve içecekler isterler.

3. Pencere

Sağ kapak:

Kitabede Hicr Sûresi 45 ve 46. ayetler bulunmaktadır.

• إِنَّ الْمُتَقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ • أُذْخُلُوهَا سَلَامًا مِنِّي •

Okunuşu

• İinne'l-muttekîne fî cennâtin ve 'uyûnin • Udhulûhâ bi selâmin âminîn •

Anlamı

Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, cennetler içinde ve pınarlar başındadır. Onlara, "Girin oraya esenlikle, güven içinde" denilir.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Sol kapak:

Kitabede Hicr Sûresi 47. ayet işlenmiştir.

• وَنَرَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٌ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ •

Okunuşu

• Ve neze'nâ mâ fî sudûrihim min gillin ihvânen 'alâ sururin mutekâbilîn •

Anlamı

Biz, onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık onlar sedirler üzerinde, kardeşler olarak karşılıklı otururlar.

Orijinalinin yerine daha sonraki bir zamanda yapılmış olan pencere kapakları

4. Pencere

Pencerenin kanatları orijinal değildir. Pencere kanatlarının tamamı düz ahşap olup süslemesi ve kitabesi yoktur.

5. Pencere

Sağ kapak:

Kitabede Fatır Sûresi 33. ayetin ilk kısmı yazılıdır.

• جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ ..

Okunuşu

• *Cennâtu 'adnin yedhulûnehâ yuhallevne fihâ min esâvira...*

Anlamı

Onlar Adn cennetine girerler. Orada bileziklerle süslenirler...

Sol kapak:

Kitabede Maide Sûresi 23. ayetin sağ kanattaki kısmı devam ettirilmiştir.

... عَلَيْهِمُ الْبَابُ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ ...

Okunuşu

... *Aleyhimu'l-bâbe, fe izâ dehaltumûhu fe innekum ǵâlibûn...*

Anlamı

... kapıdan onların üzerine, Oraya girdiniz mi artık siz kuşkusuz galibersiniz...

6. Pencere

Sağ kapak:

Kitabede Maide Sûresi 23. ayetin ilk kısmı yazılıdır.

* قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا ..

Okunuşu

• *Kâle raculâni minellezine yehâfûne en'amallâhu 'aleyhime'dhulû...*

Anlamı

Korkanların içinden Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam söyle demişti: "Girin,

Sol kapak:

Kitabede Sa'd Sûresi 49. ayetin sonu ile 50. ayeti yazılıdır. (2. Pencerenin sağ kapağında da bu ayetler yazılıdır.)

* ... وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ . جَنَّاتٍ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ .

Okunuşu

... Ve inne lilmüttekîne lehusne meâbin • Cennâti 'adnin müfettehaten le-hümü'l- ebvâbu •

Anlamı

... Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için elbette güzel bir dönüş yeri, kapıları kendilerine açılmış olarak Adn cennetleri vardır.

7. Pencere

Sağ kapak:

Kitabede Cin Sûresi 18. ayet işlenmiştir.

• وَإِنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّهِ أَحَدًا •

Okunuşu

• Ve enne'l-mesâcide lillâhi felâ ted'û me'allâhi ehaden •

Anlamı

Şüphesiz mescitler, Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte hiç kimseye kulluk etmeyin.

Sol kapak:

Kitabede Cin Sûresi 19. ayet işlenmiştir.

• وَإِنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا •

Okunuşu

• Ve ennehû lemmâ kâme 'abdullahi yed'ûhu kâdû yekûnûne 'aleyhi libeden •

Anlamı

Allah'ın kulu (Muhammed), O'na ibadet etmek için kalktığında cinler rede ise (Kur'an'ı dinlemek için kalabalıktan) onun etrafında birbirlerine geçiyorlardı."

8. Pencere

Sağ kapak:

Kitabede Tevbe Sûresi 18. ayetin ilk kısmı bulunmaktadır.

• إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقامَ الصَّلَاةَ ...

Okunuşu

• *İnnemâ ye'muru mesâcidellahi men âmene billâhi ve'l-yevmi'l-abiri ve ekâme's-salâte ...*

Anlamı

Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı doğru kılan (...kimseler imar eder)...

Sol kapak:

Kitabede Tevbe Sûresi 18. ayetin son kısmı bulunmaktadır.

... وَاتَّى الزَّكُوَةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهُ فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ •

Okunuşu

... ve âte'z-zekâte ve lem yahse illallâhe fe 'asâ ulâike en yekûnû mine'l-muhtedîn

Anlamı

... ve zekati veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler (Allah'ın mescitlerini) imar eder. Tâ ki doğru yola ermiş olanlar da bunlardır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kitabelerini sırasıyla işlediğimiz ahşap pencere kanatlarının bazılarının yerlerinin 2015 yılından önceki çalışmalarda farklı olduğu görülmektedir. 2015 yılındaki restorasyon sırasında pencere kanatları da günümüzdeki gibi sıralanmıştır.

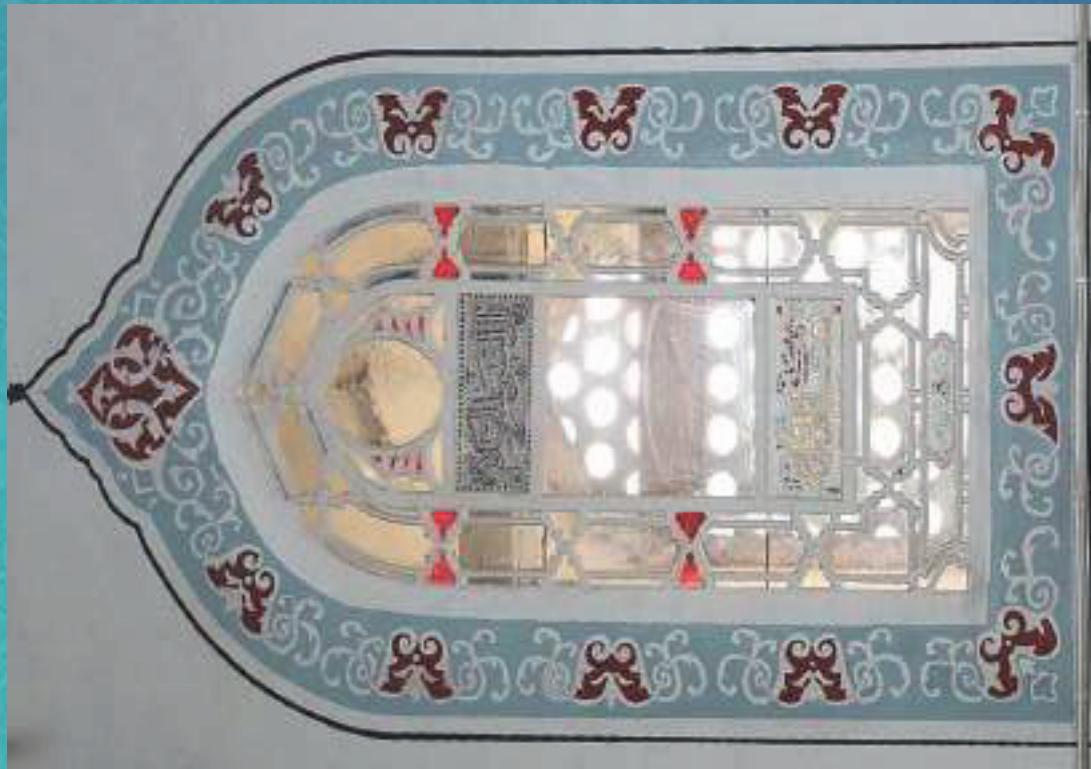
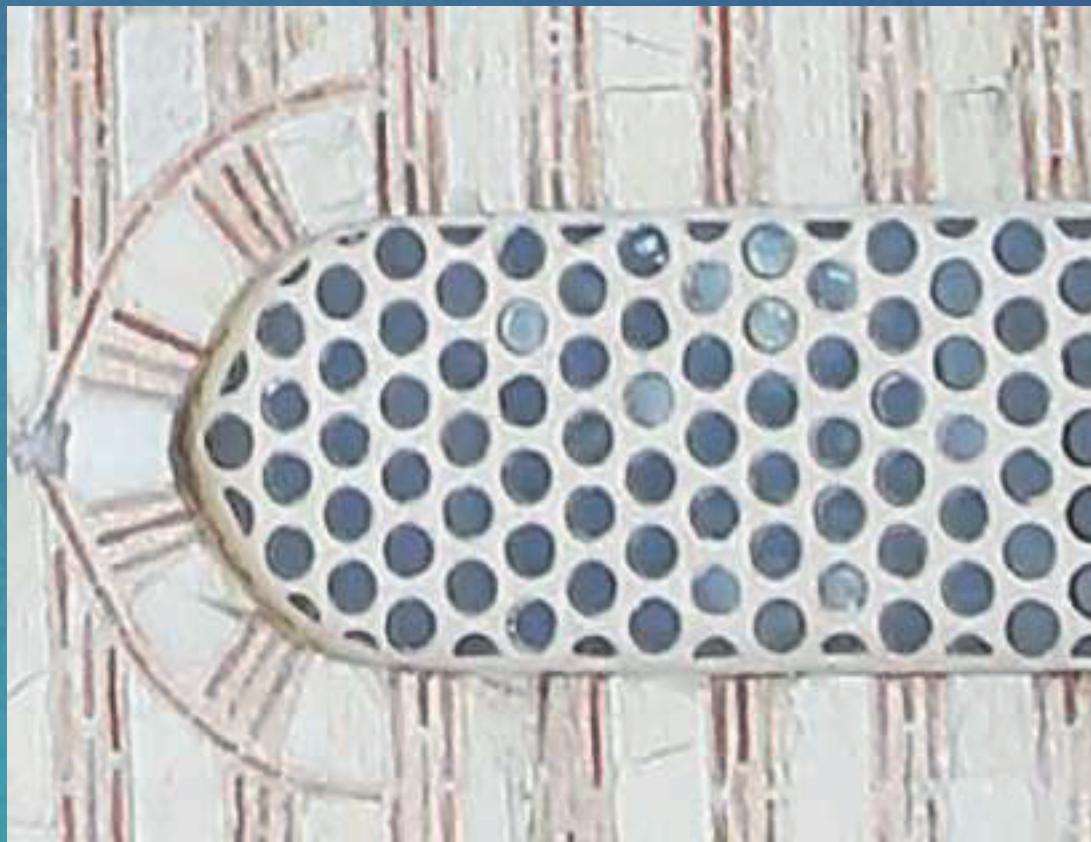
Harim orta sıradaki revzenli pencereler ve kitabeler:

Kitabelerini sırasıyla verdığımız dikdörtgen alt sıra pencerelerin üst kısmında, alttaki iki pencerenin ortasına gelecek şekilde düzenlenen sivri kemerli pencerelerin iç ve dış yüzeylerinde revzenler bulunmaktadır. Revzenlerin iç kısmının tasarımda dörtgen formlar kullanılmış ve dikdörtgen panolar içerisinde renkli cam mozaik düzenlemeler ve sarı renkli camlarla yazılmış hatlar bulunmaktadır.

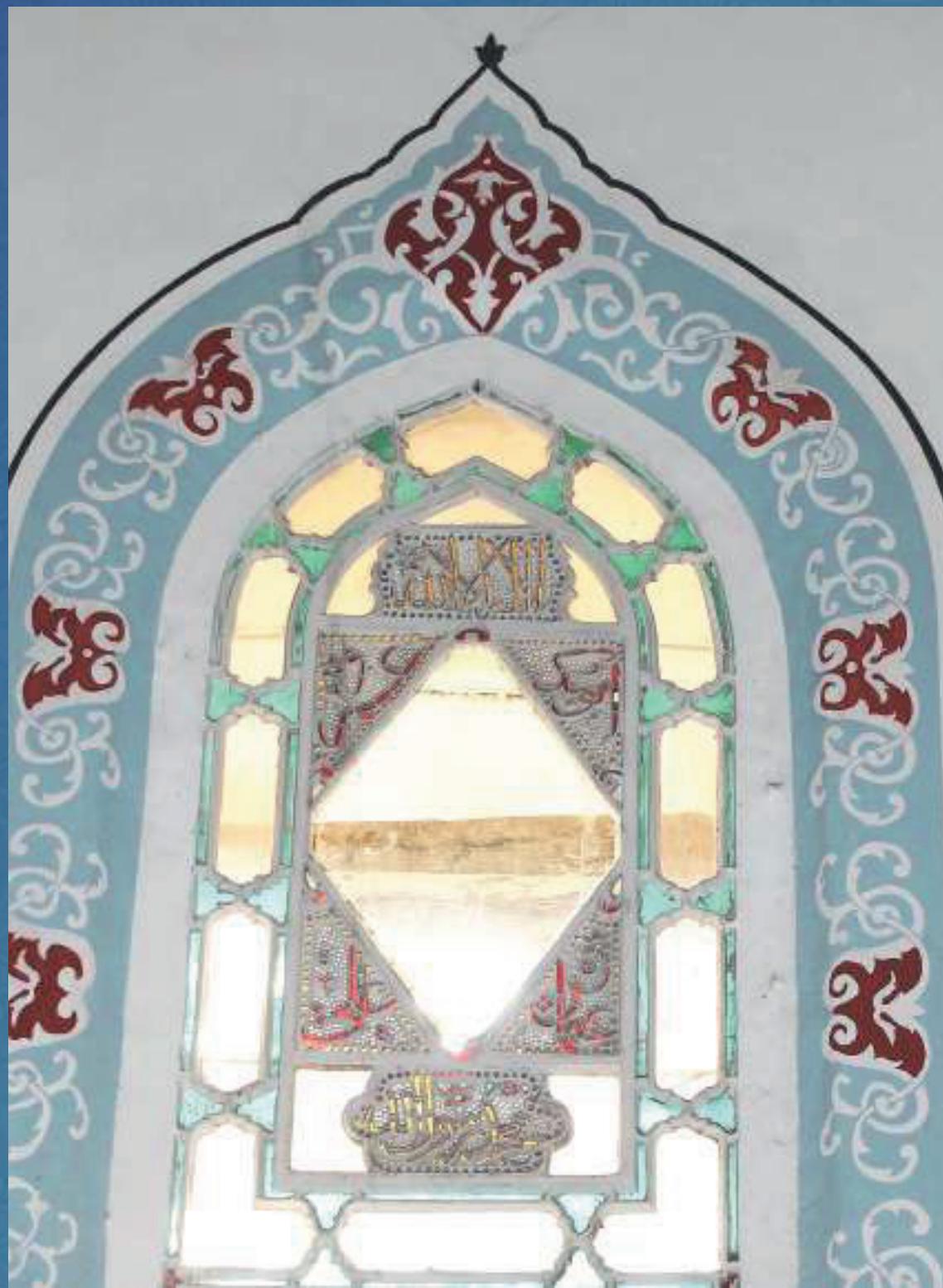
Harimdeki orta sıra pencerelerin görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Orta sıradaki sıvri kemerli pencerenin dış ve iç görünümü (doğu cephe)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kible duvarında mihrabin üstünde bulunan sıvri kemerli pencerede üstteki dikdörtgen panoda kelime-i tevhid, *Lâ ilâhe illallah*, alttaki panoda ise Muhammedun rasûlullah yazılıdır. Orta kısmında, üçgenlerden oluşan dört köşeye de hulefâ-i râşîdîn Ebubekir, Ömer, Osman, Ali isimleri yazılmıştır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Harimin batı cephe duvarının orta sırasında yer alan sivri kemerli pencerede, üstte Kale en-nebiyyü aleyhi sel-lem, alta Tevekkeltü alellah, Bismillahirrahmanirrahim, en alta Aleyke avnillah yazılmıştır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Doğu cephede bulunan sıvri kemerli pencere revzenlerinde üstte Euzüb illahi mineşseytanırracım, alta Tevekkel-tü allellah, Bismillahirrahmânirrahîm, en alta da Aleyke avnillah yazılıdır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Harim üst sırada bulunan yuvarlak pencereler:

Yuvarlak pencerelerin dıştan ve içten görünümü

Üst sırada her cephede birer tane yuvarlak pencereler yer almaktadır. Güney cephede bulunan yuvarlak pencerede birbirini ters yönde kesen iki üçgenden oluşan motifin ortasında *Maşaallah* yazılıdır.

Güney cephedenki yuvarlak pencere

Ç O B A N M U S T A F A P A Ş A K Ü L L İ Y E S İ - I I

Doğu ve batı cepheerde birbirini ters yönde kesen iki üçgenden oluşan motif taşıyan yuvarlak pencerelerde yazı bulunmamaktadır.

Kuzey cephede beyaz renkli alçıdan, üzeri ince revzenli, çarkifelek motifli yuvarlak pencere bulunmaktadır.

Kuzey cephede, dış cepheden kapatılmış üzeri ince revzenli çarkifelek figürlü yuvarlak pencere

Camiin aydınlatılması ve havalandırılmasında kullanılan alt sıra pencerelerin üstünde sivri kemerli pencerelerden oluşan ikinci sıra ve onun da üstündeki yuvarlak pencerelerin oluşturduğu üçüncü sıra aydınlatma pencerelerinin üst kısmında kubbe kasnağına yerleştirilmiş sivri kemerli sekiz pencere bulunmaktadır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kubbe kasnağında bulunan sekiz pencererin örnek iç ve dış görünümü

Camiin aydınlatma sisteminde, kubbeden aşağıya doğru sarkan büyük bir avize ve merkezdeki avizenin etrafındaki dört küçük avize kullanılmaktadır. Avizelerde kullanılan maddi kuşak üzerine *besmele* işlenmiştir.

Harim ve avizeler

Camî avizelerindeki bakır kuşakta bulunan besmele hattı

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Son cemaat yeri revakında uygulanan
kemer düzenlemesi ve kilit taşındaki
yuvarlak kabara

Camii'nin beş revaklı son cemaat yeri ve duvarlarında bulunan renkli süslemeler

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

ad. Taşkapı, Son Cemaat Yeri ve Minare

Beş revaklı son cemaat yerinin ortasındaki revakın kubbesi diğerlerine göre daha yüksek yapılmış ve buradan cami taşkapısına geçiş sağlanmıştır.

Külliye ve cami hakkında önemli bilgiler veren Evliya Çelebi'nin son cemaat yeri hakkındaki kayıtları şöyledir: "... ve kible kapısının iki yanında taşra sofalarında 6 adet çeşit çeşit sütunlar üzere altı adet kubbe ve bir kapı kubbesiyle yedi adet kubbeler ile süslenmiştir..."¹²⁶

Son cemaat yeri, altı mermer sütun üzerine yerleştirilen beş kubbe ile örtülmüştür. Kubbelerin kubbe geçişlerinin üzerine iki sıra mukarnas uygulanmıştır. Kubbeleri taşıyan mermer sütunların kaide ve başlıklarının birleşim yerleri metal bileziklerle süslenmiştir. Cep-

Son cemaat yeri revakını kapatılan kubbeleri taşıyan sütun kaidesi, başlık ve bileziklerden bir detay

126 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IIa/198.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

hede kemerlerin üstü kesme taş ile düzenlenmiştir. Her kemerin kilit taşında yuvarlak, desensiz bir kabara bulunmaktadır.

Son cemaat yerinde orta revak altındaki giriş bölümü zeminle aynı seviyede iken giriş bölümünün sağ ve sol tarafları kesme taşlar döşenerek yükseltilmiştir. Son cemaat yerinin kubbelerini taşıyan altı mermer sütun da bu yükselti üzerinden başlamaktadır.

Taçkapının üzerinde bulunan diğerlerine göre daha yüksek olan kubbeyi taşıyan kemerlerin kilit taşlarının iç kısımlarında altıgen ve altı köşeli yıldız motifleri işlenmiştir.

Son cemaat yeri üst örtüsünde bulunan kubbeleri taşıyan kemerlerin kilit taşlarındaki altıgen motifler

Sütun başlıklarları, birbirine ve cephe duvarına metal gergilerle bağlanmış olup, başlıklar dört sıra mukarnasıdır. Son cemaat yerinin beden duvarları, mukarnaslı bir saçakla kuşatılmıştır. Mukarnaslı saçağın hemen altında renkli siyah taştan kakma zencerek motifi bulunmaktadır.¹²⁷

Son cemaat yerinde sütunlar üzerinde mekanı kapatan kubbelerden ortadaki kubbe diğerlerine göre daha yüksek yapılmış olup cephe saçak düzeneğinde, orta bölüme kademe yapılarak giriş bölümü diğer revaklardan daha ön plana çıkarılmıştır. Ortadaki kubbenin içi dilimlidir. Kubbe geçişler pandantiflerle sağlanmış, mukarnaslarla zenginleştirilmiştir. Diğer kubbelere geçişler de pandantifli olup, kubbe eteklerinde iki sıra mukarnas bulunmaktadır. Orta kubbenin tezeyinde dilimler kullanılırken, diğer dört kubbenin tezeyinde yeşil, kırmızı, beyaz ve siyah renkli kalem işi süslemeler kullanılmıştır.

¹²⁷ Ahmet Yavuzyılmaz, *Gebze ve Çevresindeki Türk-İslâm Devri Yapıları*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012, s. 64.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Son cemaat yeri üst örtüsünde bulunan beş kubbeden ortadaki kubbe diğerlerine göre daha yüksek ve dilimlerle tezÿin edilmişken, diğer dört kubbenin tezÿininde kalemişi süslemeler kullanılmıştır

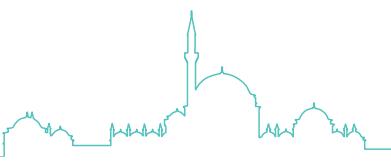
Cami dışındaki taş bezeme portal ve son cemaat yerinde toplanmıştır. Son cemaat yeri duvarları cami haremindedeki güney ve kuzey duvarlarındaki mermer pano düzenine sahiptir. Burada alt sırada düşey yerleştirilmiş renkli dikdörtgen taş plaklar üzerinde beyaz mermer üzerine oyularak yazılmış, içi siyah macunla doldurulmuş kitabe kuşağı ve en üst kısmında da içinde Zengi düğümü bulunan düzenlemeye yer alır. Son cemaat yerinde portalın iki tarafında sıvri kemerli, beş kenarlı birer mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap nişlerinin beş kenarı da son cemaat yeri duvar panolarındaki gibi düzenlenmiş, dikey olarak yerleştirilmiş renkli dikdörtgen taş tabakalarla kaplanmıştır. Tabakaların üzerinde çatal ve zikzak motifli bir bezeme yer almaktadır.¹²⁸

Son cemaat yerinin duvarlarını kuşatan mukarnas ve altındaki zencerek motif

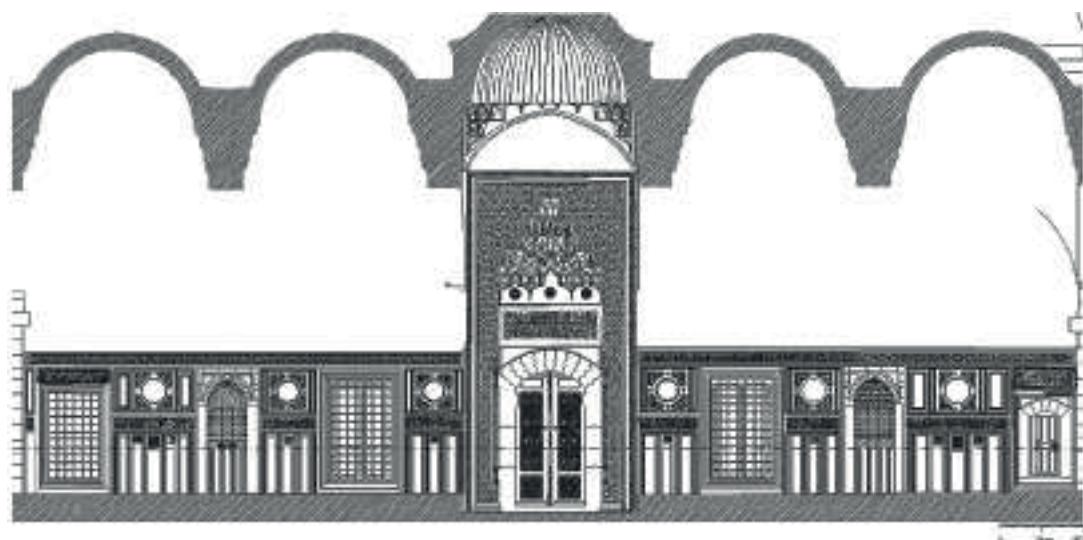
Son cemaat yerinin ortasındaki revakın iki tarafındaki duvarlar, simetrik süslemeler ile tezÿin edilmiştir. Memlûk tarzı renkli mermerlerle yapılmış zeminden itibaren başlayan süslemeler, pencerelerin üst kısmına kadar uzanmaktadır. Pencerelerin üst kısmında ya-

¹²⁸ Aktuğ, a.g.e., s 21, 22; Aldoğan, a.g.m., s. 31, 32.

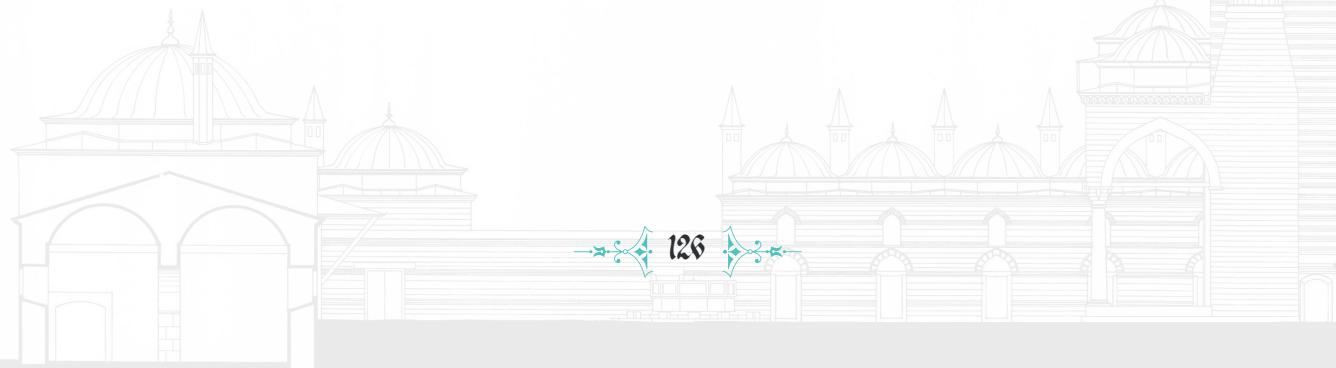
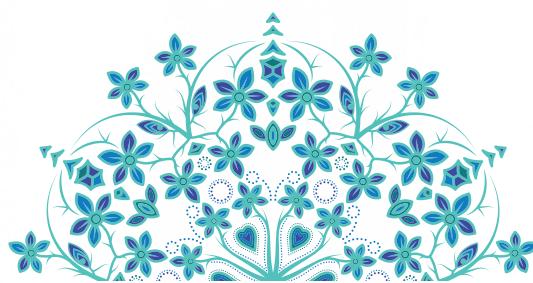

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

tay olarak boydan boyaa devam eden kırmızı çerçeveyin içinde beyaz zemin üzerine siyah bitkisel motif işlenmiştir. Pencereler ve niş arasında bulunan kompozisyonlar, kûfi hatla yazılmış ayetlerden meydana gelen bir yazı kuşağı ile ikiye ayrılmıştır. Yazı kuşağı sarı, beyaz, gri, kırmızı ve lacivert renklerle düzenlenen ince bir bordürle çevrelenmiştir.

Son cemaat yeri çizimi (A.Yavuzyılmaz, Çizim 44)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Son cemaat yeri

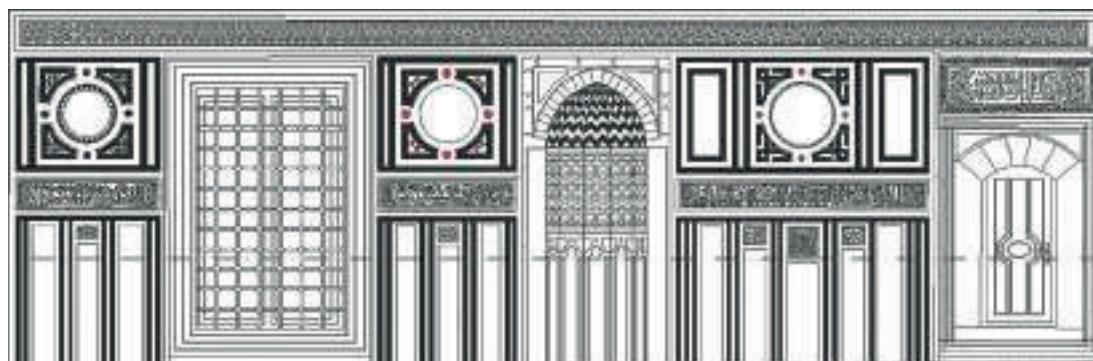

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

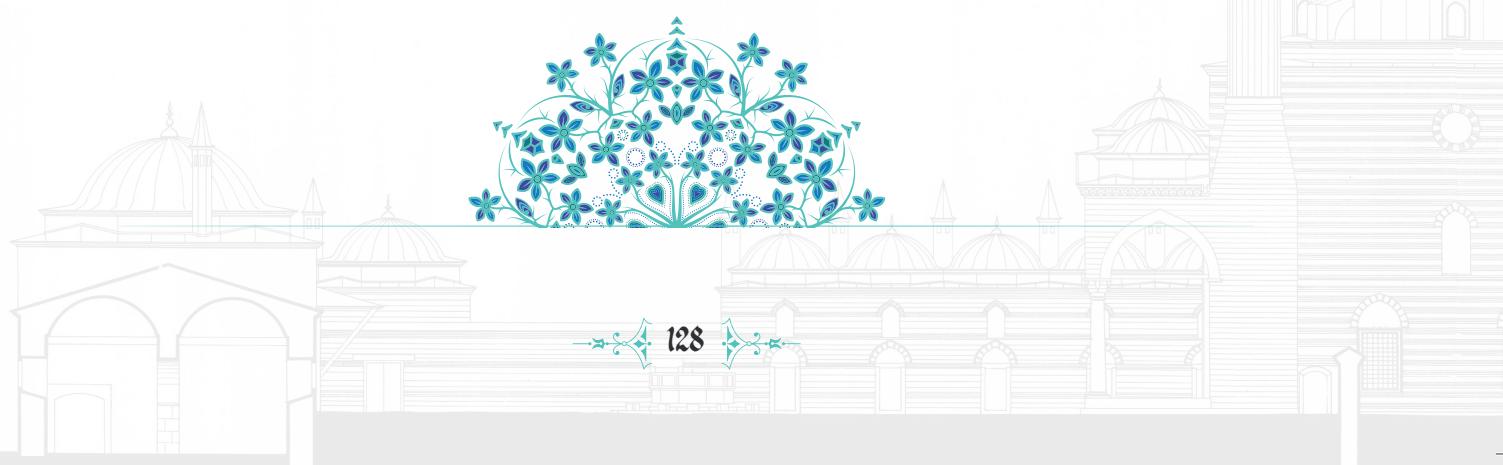
Taçkapının iki yanında bulunan simetrik süslemeler taçkapı ile pencere, pencere ile mihrap nişi ve mihrap nişi ile minare kapısı/duvar sonu arasında başlıca üç kısımdan oluşmaktadır. Her iki tarafta da benzer süslemeler kullanılmış ve duvarlar geometrik desenlerle kaplanmıştır.

Son cemaat yeri batı bölüm

Son cemaat yeri, taçkapının batı kısmının çizimi (A.Yavuzyılmaz, Çizim-45)

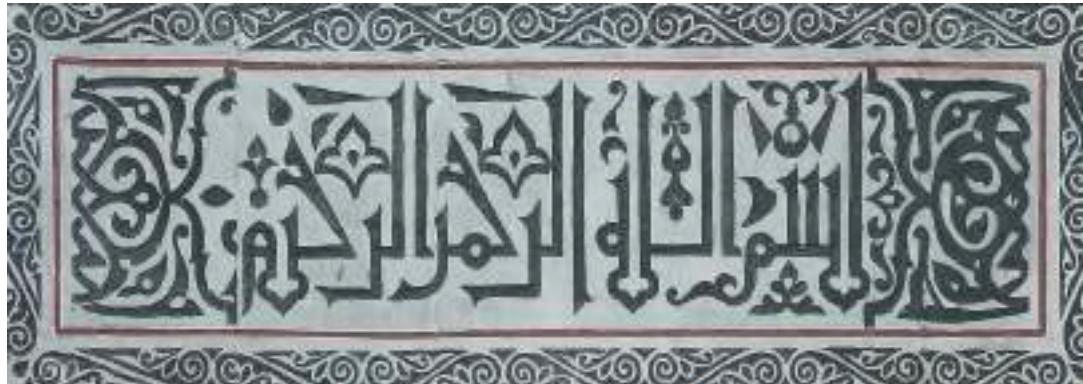
Son cemaat mahallinin tezini ve kitabeleri:

Son cemaat yerinin batısından başlayarak doğu duvar sonuna kadar kompozisyonlar hakkında açıklamalar yapacağız. Son cemaat yerinin en batısında minareye çıkış kapısı bulunmaktadır. Mermer kenarlı ve basık kemerli minare kapısının üzerinde bitkisel motifli bir çerçeve içerisinde tezini kûfi hatla besmele yazılıdır.

Son cemaat yerinin minare kapısı, mihrap nişi ve aralarındaki kompozisyon

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Minare kapısının üzerinde bulunan "besmele" yazılı kitabı

Okunuşu

Bismillahirrahmânirrahîm

Anlamı

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin baş tarafını süsleyen kûfî besmelenin minare kapısı üzerindeki bu kitabeden istinsah edilerek küçültüldüğü bildirilmektedir.¹²⁹

Caminin tezгинinde kullanılan kûfî hat, birçok eserde kopya edilmiş olup, Osman Hamdi Bey de bu hat ile bazı yazılar yazmıştır.¹³⁰

Osman Hamdi Bey'in Çoban Mustafa Paşa Camii, Son cemaat yerinde bulunan besmele hattı çalışması

¹²⁹ Mehmed Ziya, a.g.e., s. 199.

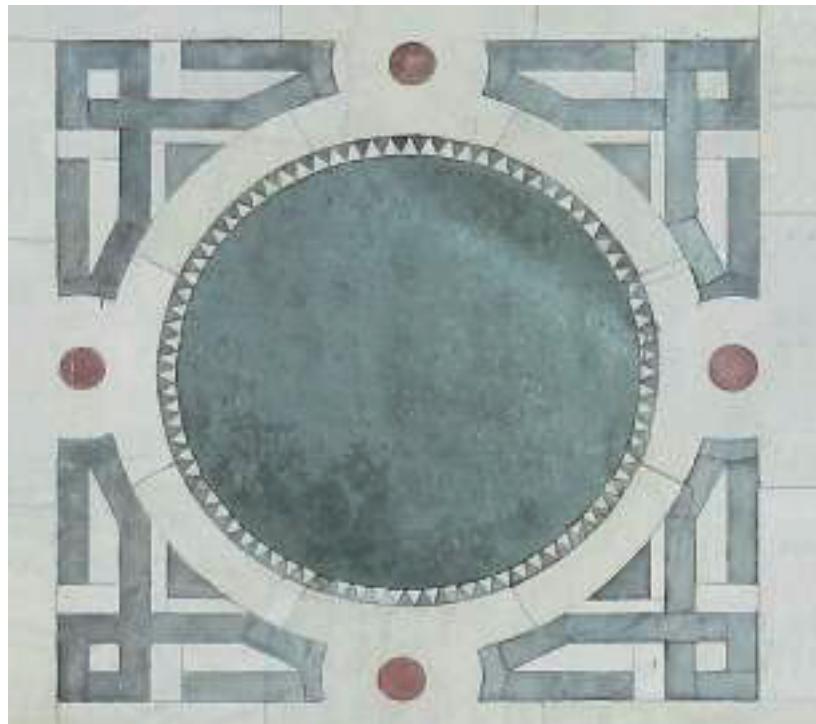
¹³⁰ Galitekin, a.g.e., s. 305.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Osman Hamdi Bey'in besmele hattı çalışması

Son cemaat yerinin batısındaki minare kapısı ile mihrap nişi arasındaki bölümün üst kısmında boydan boya yatay olarak uzanan bitkisel motifli bir şerit bulunmaktadır. Bu şeridin altında, kapı ile niş arasında ortada renkli bordür içerisindeki tezyinî kûfî kitabe ile ikiye ayrılan bir tasarım görülmektedir. Üst kısmında iki dikdörtgen boş panonun ortasında bulunan kare panonun ortasında yuvarlak koyu yeşil renkli mermere, ortadaki yuvarlağın dış yüzeyi zıt üçgenlerle çevrilmiş ve bir güneş figürü ortaya çıkarılmıştır. Kare panonun köşelerinde geçmeli geometrik motifler bulunmaktadır.

Zengi düğümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Zengi düğümü denilen bu düzenlemenin benzerleri camiin değişik bölümlerinde de görülmektedir. Tezinî kûfî yazı kuşağıının alt kısmında gri, bordo, koyu yeşil, siyah tonlarında birbirinden beyaz mermer şeritlerle ayrılan beş dikdörtgen mermer levha bulunmakta ve ortadaki dikdörtgen levhanın üst kısmında kare pano içerisinde kûfî *Yâ Allah, Yâ Muhammed, Yâ Ebubekir, Yâ Ömer, Yâ Osman, Yâ Ali* yazılıdır. Bu kitabenin üst sol köşesinde (Ebubekir ile Ömer kelimelerinin arasında) usta imzası olarak *Kâzım* adı okunmaktadır.

Son cemaat yeri batı cephe mihrap nişi ile minare kapısı arasındaki düzenlemede bulunan kûfî pano üzerinde "Kâzım" olarak okunan usta imzası

Son cemaat yeri batı cephe mihrap nişi ile minare kapısı arasındaki kompozisyon unsurlarından kûfî pano

Ortadaki bu panonun yanındaki dikdörtgen panoların üst kısımlarında da ortadaki kûfî panoya oranla daha küçük altı köşeli yıldızlardan oluşan panolar bulunmaktadır.

Kûfî panonun iki yanında bulunan altıgen yıldız merkezli panolar

Minare kapısı ile mihrap nişi arasındaki kısmı ikiye bölen tezyinî kûfî kitabede Enbiyâ Sûresi, 108. ayet yazılmıştır:

• قُلْ إِنَّمَا يُوحَى إِلَيَّ إِنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَهُلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ •
لَهُ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

Okunuşu

Bismillahirrahmânirrahîm • Kul innemâ yûhâ ileyye ennemâ ilâhukum ilâ-hun vâhidun, fe hel entum Muslimûne •

Anlamı

De ki: "Bana ancak, ilâhinizin yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor.
Artık müslüman oluyor musunuz?"

Son cemaat yerinin batı tarafındaki mihrap nişi, beş köşeli ve sivri kemerlidir. Mihrap beyaz, gri ve kırmızı tonlu mermerlerin yerleştirilmesiyle oluşmuştur. Nişin üzerinde üç farklı kompozisyon bulunmaktadır. Üst kısmda, gri ve beyaz renklerin kullanıldığı zikzak süsleme; orta kısmda, zemini beyaz, desenleri kırmızı ve gri renkli süsleme; alt kısmda ise mihrabın beş kenarında birer tane tepelerinde palmet şekli bulunan dikdörtgen mermer levhalar bulunmaktadır.¹³¹

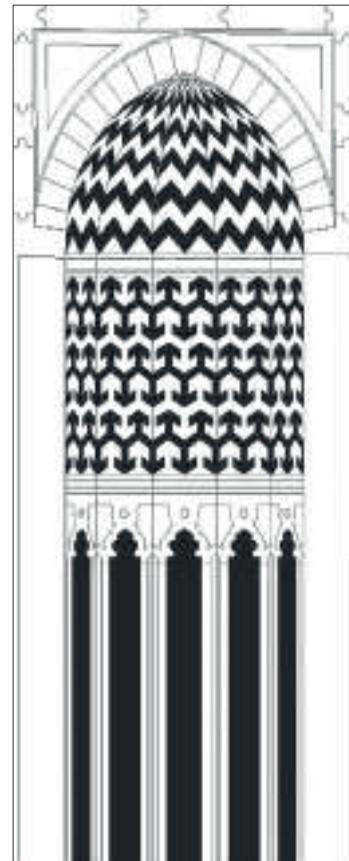
¹³¹ Bayram, a.g.e., s. 52.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

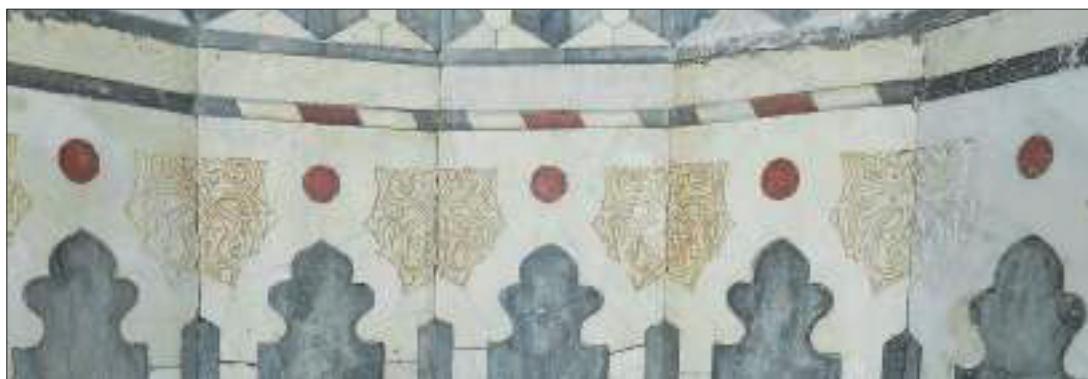
Mihrap nişi ile pencere arasında yine tezeyinî kûfi ile yazılmış kitabe kuşağıyla ikiye ayrılmış bir kompozisyon görülmektedir. Üst kısmındaki kare panoda Zengi düğümü ve panonun köşelerinde kırmızı, beyaz ve gri renkli geometrik desenler bulunmaktadır.

Son cemaat yeri batı cephede bulunan mihrap nişi, Mısır tarzı tezeyinata sahip olup, Niş üzerine üç farklı kompozisyon bulunmaktadır. Bu kısımda uygulanan teziniyat Mısır camilerinin teziniyatını hatırlatmaktadır.

Mihrabiye çizimi (A.Yavuzyılmaz, Çizim 48)

Mihrap nişinden detay

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Mihrap nişi ile pencere arasındaki düzenleme

Alt kısımda bulunan altı köşeli yıldız merkezli pano

Kûfi kitâbe kuşağıının alt tarafında beyaz mermer şeritlerle çevrelenen ve birbirinden ayrılan kırmızı ve gri renkli üç dikdörtgen pano bulunmaktadır. Ortadaki gri panonun üzerinde yanlarındaki kırmızı panolarla bütünlük oluşturan altı köşeli bir yıldız etrafındaki altıgen yıldızlarla süslenmiş bir dikdörtgen pano bulunmaktadır.

Mihrap nişi ile pencere arasındaki kompozisyonu ikiye bölen, renkli mermer çerçeve içerisindeki kitabede Enbiyâ Sûresi 109. ayetin baş tarafı yazılıdır.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ أَذْتُكُمْ عَلَى سَوَاءٍ ..

Okunuşu

Fe in tevellev fe kul âzentukum 'alâ sevâin...

Anlamı

Eğer yüz çevirirlerse, deki: "(Bana emrolunanı, ayırım yapmadan) size eşit olarak bildirdim..."

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Ayakkabılık için hazırlanmış olan tente den dolayı ölü kapanmış olan son cemaat yeri batı bölüm, pencere-taçkapı arasındaki düzenlemeye

Batı bölüm, taçkapı-pencere arası alt kısımdaki pano

Pencere ile taçkapı arasındaki kompozisyon da diğerlerine benzemektedir. Kûfî yazı kuşağıyla ikiye ayrılan bölümün üst kısmında bulunan Zengi düğümünün ortasındaki kırmızı tonlu dairenin etrafında beyaz mermer bir şerit ve şeridin içinde beyaz-gri üçgenler sıralanmaktadır. Kare panonun köşelerinde gri-be-

mında beyaz mermerlerle çerçevelenen ve birbirinden ayrılan üç dikdörtgen pano bulunmaktadır. Ortadaki panonun üzerinde siyah-beyaz renkli çeşitli geometrik şekillerden oluşan dikdörtgen bir pano bulunmaktadır.

Pencere ile taçkapı arasındaki bölüm ikiye ayıran tezinî kûfî kitabede Enbiyâ Sûresi, 109. ayetin bir önceki kitabeden devamı ve 110. ayetin baş kısmı yazılıdır.

... وَإِنْ أَدْرِي أَقْرِبُ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ • إِنَّهُ ...

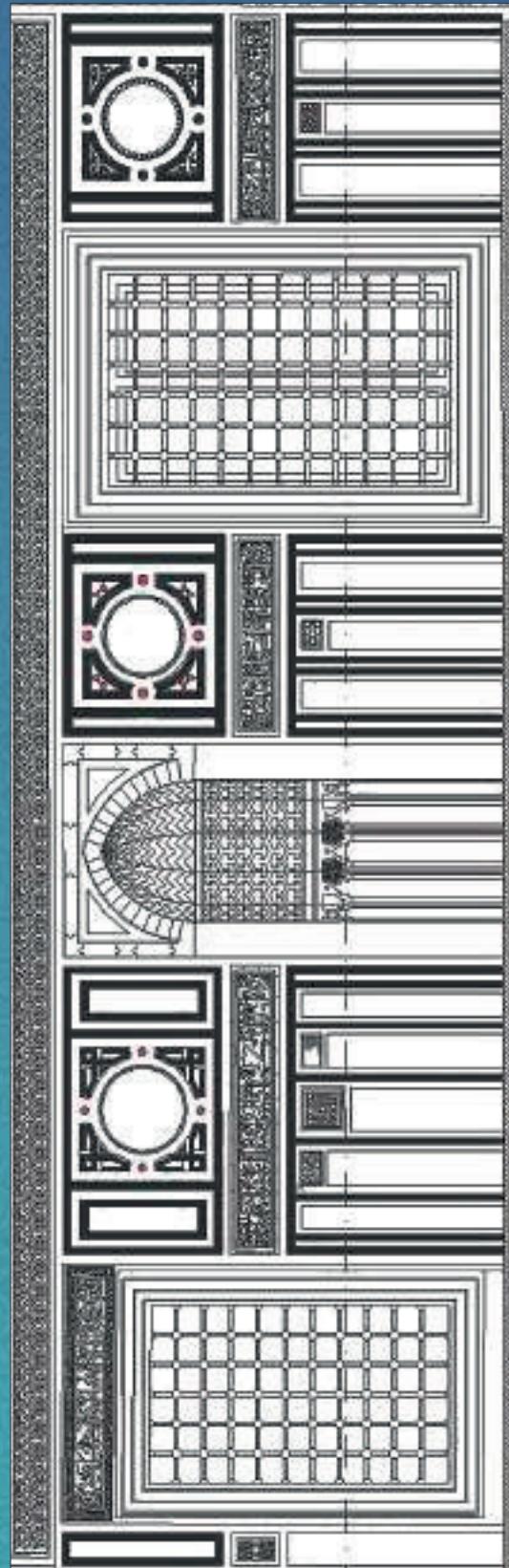
Okunuşu

Ve in edrî ekarîbun em bâ'idun mâ tûadûne • İnnehû

Anlamı

Tehdit edildiğiniz, sey yakın mı uzak mı, bilmiyorum • Şüphesiz (Allah)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Son cemaat yeri doğu bölüm ve çizimi (A.Yavuzylimaz, Çizim-46)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Son cemaat yeri doğu bölüm, taçkapı-pencere
arasındaki düzenlemeye

Doğu bölüm, taçkapı-pencere arası alt
kısımındaki pano

Taçkapı ile doğusundaki pencere arasındaki bölümdeki uygulama renkli mermer bordürle çevrelenen bir kitabe ile ikiye ayrılmıştır. Üst kısmında Zengi düğümünün ortasındaki kırmızı tonlu dairenin etrafında beyaz mermer bir şerit ve şeridin iç kısmında beyaz-gri üçgenler sıralanmaktadır. Kare panonun köşelerinde gri-beyaz-kırmızı tonlu geçme motifler bulunmaktadır.

Kitabe kuşağının alt kısmında beyaz mermer şeritlerle çevrelenen ve birbirinden ayrılan üç tane dikdörtgen pano bulunmaktadır. Ortadaki dikdörtgen panonun üst kısmında, beyaz, gri ve kırmızı renkli geometrik şekillerle süslenmiş ve simetriğindeki siyah-beyaz süslemeye göre kırmızı renklerin kullanılmasıyla altigen ve altı köşeli yıldızın belirginleştirildiği dikdörtgen bir pano bulunmaktadır.

Taçkapının doğusundaki pencere ile taçkapı arasındaki kompozisyonu ikiye ayıran tezyinî kûfî kitabede, taçkapının batısındaki pencere ile taçkapı arasındaki kitabede başlayan Enbiyâ Sûresi 110. ayetin devamı vardır.

...يَعْلَمُ الْجَهَرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ •

Okunuşu

...Ya'lemu'l-cebra mine'l-kavli ve ya'lemu mâ tektumûn •

Anlamı

...(Allah) sözün açığa vurulanını da bilir, gizlediğinizi de bilir.

Pencere ile mihrap nişi arasındaki bölüm de diğer bölümler gibi kompoze edilmiş olup renkli bordürlerle çevrelenmiş tezyinî kûfî kitabeyle iki kısma ayrılmıştır. Kitabenin üst kısmındaki kare pano, Zengi düğümü ve etrafında beyaz-gri-kırmızı tonlu geometrik desenlerle süslenmiştir.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Son cemaat yeri doğu bölüm, pencere ile mihrap nişi arasındaki düzenleme

*Son cemaat yeri doğu bölüm, pencere-mihrap nişi alt
Kısında altı köşeli yıldız merkezli pano*

Tezînî kûfi kitabenin alt kısmında, beyaz mermer şeritlerle çevrelenen ve birbirinden ayrılan üç dikdörtgen tablo bulunmaktadır. İki kırmızı tablonun ortasındaki panonun üst kısmında bulunan dikdörtgen pano, simetriğindeki gibi altı köşeli bir yıldız etrafındaki altigenlerle süslenmiştir.

Son cemaat yeri doğu bölümdeki pencere ile mihrap nişi arasındaki düzenlemeyi iki kısma ayıran tezînî kûfi renkli bordür çerçeveli kitabede Enbiyâ Suresi 111. ayet işlenmiştir.

• وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ •

Okunuşu

Ve in edrî le'allehû fitnetun lekum ve metâ'un ilâ hînin.

Anlamı

Bilmem! Belki bu (mühlet) sizin için bir imtihan ve bir vakte kadar yaranmadır.

Doğu bölümündeki mihrap nişi, batıdaki simetriğiyle aynı özelliklere sahip olup üç bölüm şeklinde düzenlenmiştir.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Son cemaat yeri doğu bölümde bulunan mihrap nişi, batı bölümdekiinin simetriği olup, tezeyinatı Mısır yapılarının tezeyinatını hatırlatmaktadır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

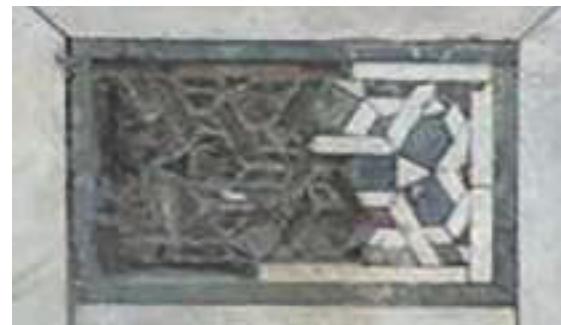
Mihrap nişi ile pencere arasındaki bölümün düzenlemesinde batı cephe'deki simetriğiyle aynı düzenleme uygulanmıştır. Kitabe kuşağıyla ikiye ayrılan kompozisyonun üst kısmında ortada Zengi düğümünün bulunduğu kare pano ve etrafında iki yüzeyleri boş dikdörtgen panolar bulunmaktadır. Kare panonun ortasında yuvarlak mermer ve dört köşesinde geçmeli geometrik motifler işlenmiştir.

Son cemaat yeri doğu cephe, mihrap nişi ile pencere arasındaki düzenleme

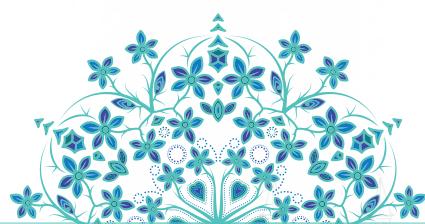

Kitabe kuşağıyla ikiye ayrılan düzleminin alt kısmında beyaz mermer şeritle çevrelenen ve birbirinden ayrılan beş dikdörtgen pano bulunmaktadır. Ortadaki panonun üzerinde, içerisinde bir nokta etrafında dört *Muhammed* ism-i nebi yazılı satrançlı kûfi kare pano bulunmaktadır. Ortadaki panonun yanlarındaki dikdörtgen panoların üzerinde bulunan dikdörtgen panolar, altıgen bir yıldız etrafında geometrik süslemelerle tezÿin edilmiştir. Bu panolardan sağdaki panonun süslemelerinin bir kısmı dökülmüştür.

SON CEMAAT YERİ DOĞU BÖLÜM, NİŞ-PENCERE AÇIKLIĞI ALT KISIMDAKİ PANOLAR

Son cemaat yeri doğu bölüm, mihrap nişi ile cephe sonu arasındaki kompozisyonu ikiye ayıran renkli bordür çerçeveli tezÿinî kûfi kitabede, Enbiyâ Suresi, 112. ayet yazılır.

• قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصْفُونَ •

Okunuşu

Kâle rabbikkum bi'l-hakki ve rabbuna'r-rahmânû'l-muste'ânu 'alâ mâ tesifân •

Anlamı

(Peygamber), "Ey Rabbim! Hak ile hüküm ver. Bizim Rabbimiz, sizin nitelerinize karşı yardımcı istenecek olan Rahmân'dır." dedi.

Son cemaat yerinin en doğusundaki pencere boşluğunun etrafi sade mermer silmelerle çevrilmiş olup pencere boşluğunun üst kısmında tezyinî kûfi kitabe ve onun üzerinde de cephe boyunca devam eden bitkisel motifli kuşak yer almaktadır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Son cemaat yeri en doğu kısmında yer alan pencere boşluğu

Pencere boşluğu üzerinde bulunan gri tonlu, beyaz ince mermer şeritlerle çerçeveli kitabede;

صَدَقَ اللَّهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

Okunuşu

Sadakallâhu'l-'aliyyu'l-'azîm

Anlamı

Aliyy ve Azîm olan Allah ne doğru söyledi.

Cephe tezyinatının son bölümünde (en doğusunda) kitabe kuşağını hizasında, pencere boşluğunun sol yanında, iki dikdörtgen panonun ortasında beyaz mermer şeritle çevrili bir motif bulunmaktadır.

Son cemaat yerinde uygulanan kompozisyonlar tezîyînî kûfî ayetlerin bulunduğu yazı kuşağıyla ikiye bölünmüştür. Yazı kuşağının etrafı beyaz, sarı, gri, kırmızı, lacivert tonlu ince bir bordürle çevrelenmiştir. Yazı kuşağında, minare kapısının üzerinden doğu cephedeki pencere boşluğununa kadar, batıdan doğuya doğru, Enbiyâ Suresi 108-112. ayetler yazılmıştır.

Beş revaklı son cemaat yerinin ortasındaki diğerlerine yüksekçe revaktan cami taçkapısına ulaşılır. Taçkapı, tamamen mermerden yapılmış olup üzerinde inşa kitabesini taşımaktadır. Kitabe celî sülüs hat ile iki satır halinde kabartma olarak yazılmıştır. Külliye hakkında önemli bilgiler veren Evliya Çelebi, Camiin kapısı hakkında şu bilgileri vermektedir: "... *kibleye* açık bir san'atlî kapısı var ki sanki bir bâb-1 muallâdır (yüce kapı). Kapının üzerinde Karahisarı Hasan Çelebi'si hattıyla yaldızlı ve süslü camiye tarih: Hayran hasenen Sene 930 lafzi tarih düşmüştür..."

Son cemaat yeri cephe sonunda, yazı kuşağı bitiminde uygulanan motif

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Cami kuzey cephe taçkapı, tezegini ve kitabesinin görünümü

هذه عصارة عمرها في خلافة خليفة الرحمن السلطان سليمان خان ابن السلطان سليم خان خدا
سخنه عمره وسلطانه
وزيره مما صاحب البناء والإنشاء مصنطفى ياشما وزاده مائة ذات بقجة وستمائة ذار بقجهها خيرا
حسنا

Taçkapıda bulunan inşâ kitabesi

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kitabının Okunuşu:

Hâzîhi i'mâratün ammarahâ fî hilâfeti halifeti'r-rahman es-Sultan Süleyman Han İbn Sultan Selim Han halledallahu subhânehû 'umrahû ve sultânehû vezirübümâ sâhibü'l-binâ' ve'l inşa' Mustafa Paşa ve izâ messethü zâte behcetin ve senâ esbaha târihuhâ hayran hasâna.

Kitabının Anlamı:

Bu imaret, Allah'ın halifesi Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han Allah onun ömrünü ve sultanatını ebedî kilsin hilâfetinde yaptı. Bu bina ve inşaatın sahibi, ikisinin de veziri Mustafa Paşa'dır. Ona (Mustafa Paşa'ya) güzellikin özü isabet etse, o zaman anı(camiin) en güzel an olur (930).¹³²

Taçkapı, siyah-beyaz renkli geometrik desenlerle bezenmiş ince bir şeritle çevrelenmektedir. Şeridin iç tarafında yeşil ve bordo renkli silmelerden sonra içi siyah macunla doldurulmuş geometrik desenli geniş bordür çerçeve bulunmaktadır. Bordürde bulunan süsleme, sonsuzluk hissi veren onikigenlerin kesişmesiyle oluşan bir düzenlemektedir.¹³³

Taçkapı nişi, beş kademeli iri mukarnas dizisi ve uzun sarkıtlarla dolgulanmıştır. Mukarnaslarda beyaz, kırmızı ve yeşil tonlar kullanılmıştır. Mukarnaslar ile kapı lentosu arasındaki kitabe arasında üç adet ve iki yanında da kapının sağ ve solunda bulunan mihrabiye-lerin üzerindeki geometrik desenlerin üst kısmında iki adet, sarı renkli, yuvarlak formlu, geometrik geçmelerden oluşan rozetler yerleştirilmiştir. Kitabının alt kısmında gri-siyah tonlu iki farklı mermerden yapılmış basık kemer bulunmaktadır.

Taçkapının iki yanında bulunan nişlerin üzerinde kûfî hatlı panolar bulunmaktadır.

¹³² Kitabının işlendiği diğer çalışmalar için bkz. Erdem Yücel, Cahit Soyhan, *Gebze ve Eskihisar, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1976*, s. 30; Aktuğ, a.g.e., s. 27; Müderrisoğlu, a.g.m., s. 71; Çelik, a.g.e., s. 60; Bayram, a.g.e., s. 23.

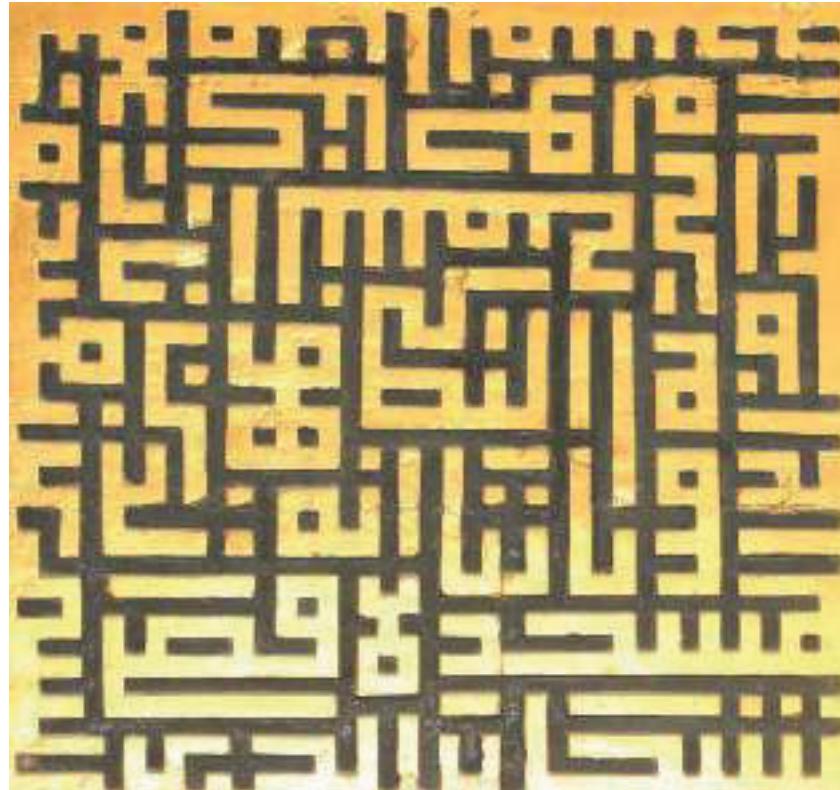
¹³³ Bayram, a.g.e., s. 43.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Taçkapının sağında bulunan mihrabı ve üzerlerindeki kitabe

Taçkapının sağında bulunan kûfi panoda İsrâ Suresi'nin 1. ayeti yazılıdır:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا^١
الَّذِي بَارَكَنَا حَوْلَهُ لِنُرِيهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ .

Okunuşu

*Subhânellezî esrâ bi abdihi leylen mine'l-mescidi'l-harâmi
ile'l-mescidi'l-aksallezî bâreknâ havlehû linuriyehû min âyâtinâ,
innehû hüve's-semiu'l-basîru.*

Anlamı

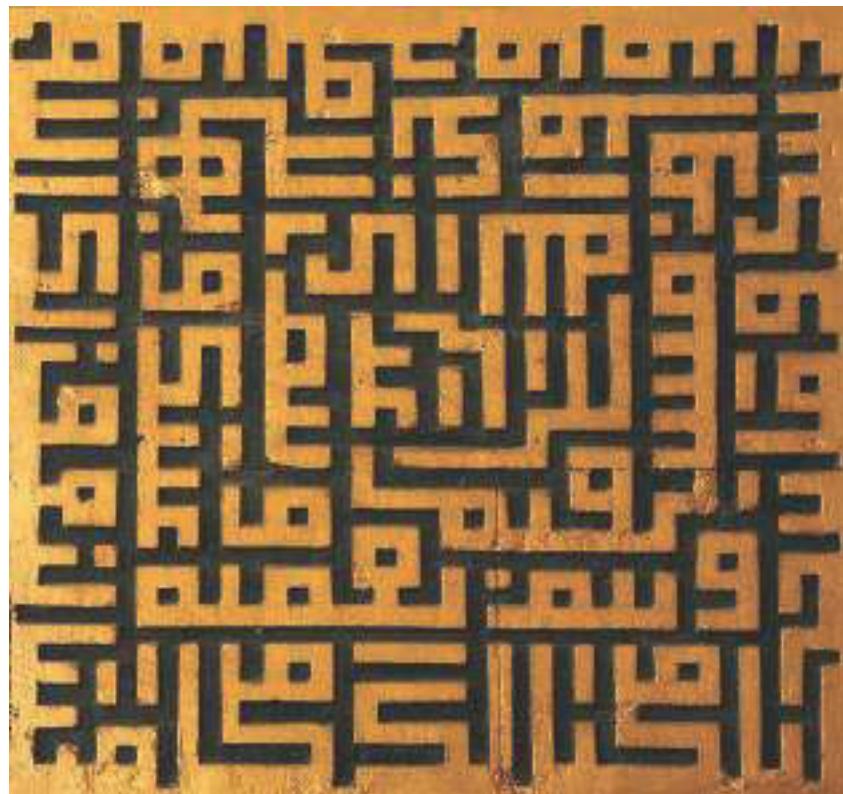
Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (*Muhammed'i*) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götürüren Allah'ın şâni yücedir.
Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Taçkapının solunda bulunan mihrabı ve üzerlerindeki kitabe

Kapının solundaki panoda ise, Fetih Suresi'nin ilk üç ayeti işlenmiştir:

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا • لِيغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأْخَرَ وَيُتْمِمَ
نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا • وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا •

Okunuşu

İnnâ fetahnâ leke fethan mubînâ • Liyağfira lekellâhu mâ tekad-deme min zenbike ve mâ teahhara ve yutimme ni'metehû 'aleyke ve yehdiyeke siratan müstekîmen • Ve yensurakellâhu nasran 'azîzen •

Anlamı

Süphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamiasın, seni doğru yola ilesin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kûfi panolar ve altlarındaki nişler, geometrik süslemeli ince bir bordürle çevrelenmektedir. Yan mihrabiyeler, beş kenarlı olup üst kısmı yarım kubbe ile tamamlanmıştır. Yan nişler ve üzerlerindeki panolar ile son cemaat yeri arasında ince burmalı mermer sütunceler köşeyi yumusatmaktadır. Sütunların alt ve üst başlıklarını kum saatı şeklinde tasarlanmıştır.¹³⁴

Taçkapının harime bakan yüzeyi de dışarıya bakan yüzeyi gibi ters "U" şeklinde iki bordürle süslenmiştir. Dıştaki bordürde yıldız motiflerinin kullanıldığı siyah beyaz mermer tezinenin görüldürken, kırmızı-yeşil silmelerle dış bordürden ayrılan ve çevrelenen içteki bordürde, on ikigenlerin kullanıldığı sonsuzluk hissi veren bir düzenleme uygulanmıştır. Burada siyah-beyaz renklerin yanında sarı-kırmızı renkler de kullanılarak bordüre hareket kazandırılmıştır. Kaş kemer ile sivri kuşatma kemeri arasında kalan alanda, altı köşeli yıldızlardan oluşan bir süsleme görülmektedir.

Taçkapının harim yüzeyindeki düzenleme, cami içinde uygulanan mermer tezinenin üst kısmını sınırlayan palmetlerle çevrelenmiştir. Kapıda ikinci bordürün üst kısmında da bir palmet dizisi görülmektedir.

Kapı kanatlarındaki ejder başlıklı tokmaklar ve kabaralar

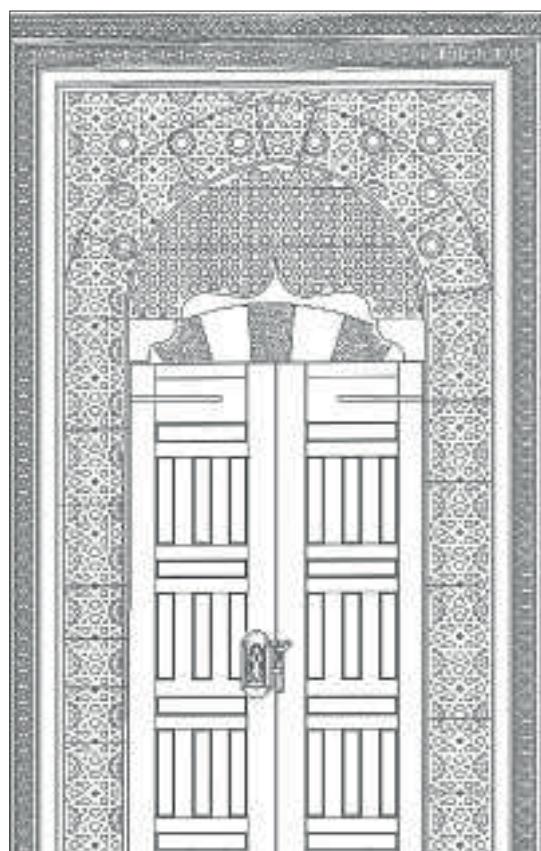
134 Bayram, a.g.e., s. 44.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Taçkapının harimden görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Taçkapının harimden görünüşü (A.Yavuzyılmaz, Çizim-41)

Camiin ahşap kapı kanatları dikdörtgen ve kare panolar şeklinde安排enmiş olup, içlerinde sonsuzluk hissi veren on iki kollu yıldızların kesişmesiyle oluşan geometrik süsleme bulunmaktadır. Kapıda yarımküre şeklindeki metal kabaralar ve ejder başlıklı kapı tokmakları kullanılmıştır.

Taçkapının kündekârî teknigiyle yapılmış kapı kanatlarının üst kısımlarında lüle tasından tek satır halinde sülüs hatla yazılmış birer kitabe bulunmaktadır. Kitabelerde Mustafa Paşa'nın adı ve inşa tarihi zikredilmektedir.

Kapı kanatlarındaki ejder başlıklı tokmaklar ve kabaralar

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Camiin ahşap kapı kanatları

Kapının sağ kanadının üzerinde bulunan kitabe:

Kitabenin okunuşu:
Emera bi-inşâi hâzîhi'l-buk'ati'l-mubâraketi el-vezîru'l-a'zâm ve'd-dustûr'u'l-mukerrem

Kitabenin anlamı:
Bu mübarek yere, vezir-i azam ve kerem sahibi yönetici [bu yapının] insanını emretti.

Kapının sol kanadının üzerinde bulunan kitabe:

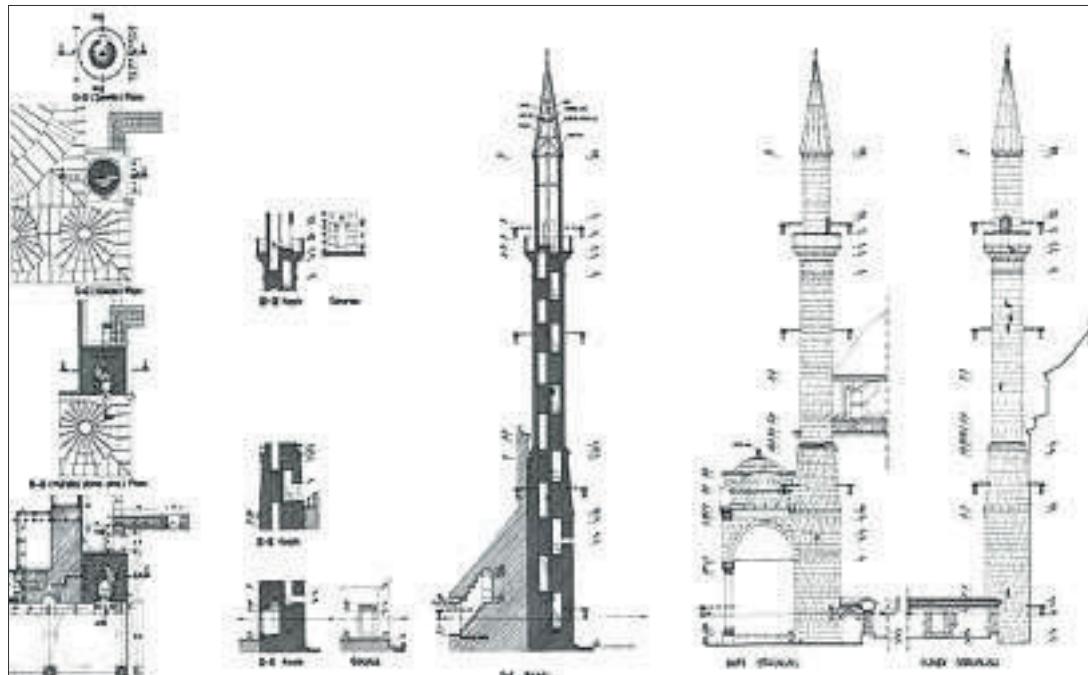
Kitâbenin okunuşu:
Mustafa Paşa yesserallahu lehû mâ yeşâ'u fî tarihi sene tis'a ve 'îşrin ve tis'a-mie.

Kitabenin anlamı:
Mustafa Paşa – Allah O'nun işlerini kolaylaştırınsın – 929 senesinde.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Camiin taçkapı kitâbesinde, yapının inşa tarihinin ebced hesabıyla 930 (1523/4) olarak verilmişken, Kapı kanadında bulunan kitabede inşa tarihi için 929 (1522/3) tarihi kaytlıdır. Taçkapı kitabesiyle kapı kanatlarındaki kitabede inşa yılı arasındaki bir yıllık fark, Mustafa Paşa'nın Mısır'da vali olduğu dönemde hazırlattığı malzemeleri gönderip kendisi İstanbul'a döndüğünde, yapının inşasına başlanmış olma ihtimaline dayandırılmaktadır.¹³⁵

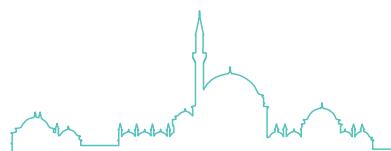
Minare çizimi (VGM)

Camiin tek şerefeli minaresi, kuzeybatı köşede cami beden duvarına bitişik olarak kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Minare cami ile birlikte inşa edilmiştir. Matrakçı Nasuh'un Gebze minyatüründe camiin kuzeybatisına konumlandırılan minare, Evliya Çelebi tarafından da "...bir şerefeli bir tabaka minaresi vardır. O da gayet düzgün yüksek bir minaredir..."¹³⁶ şeklinde tasvir edilmektedir.

Son cemaat yerinin saçak seviyesine kadar yükselen minare kaidesi, son cemaat yerinin bir devamı gibi görülmektedir. Saçak seviyesinde kuzey ve batıdan kalın bir silme ile

¹³⁵ Semavi Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü", Belleten, C. 28, S. 111, 112/1964, s. 736; Aldoğan, a.g.e., s. 24; Bayram, a.g.e., s. 24.

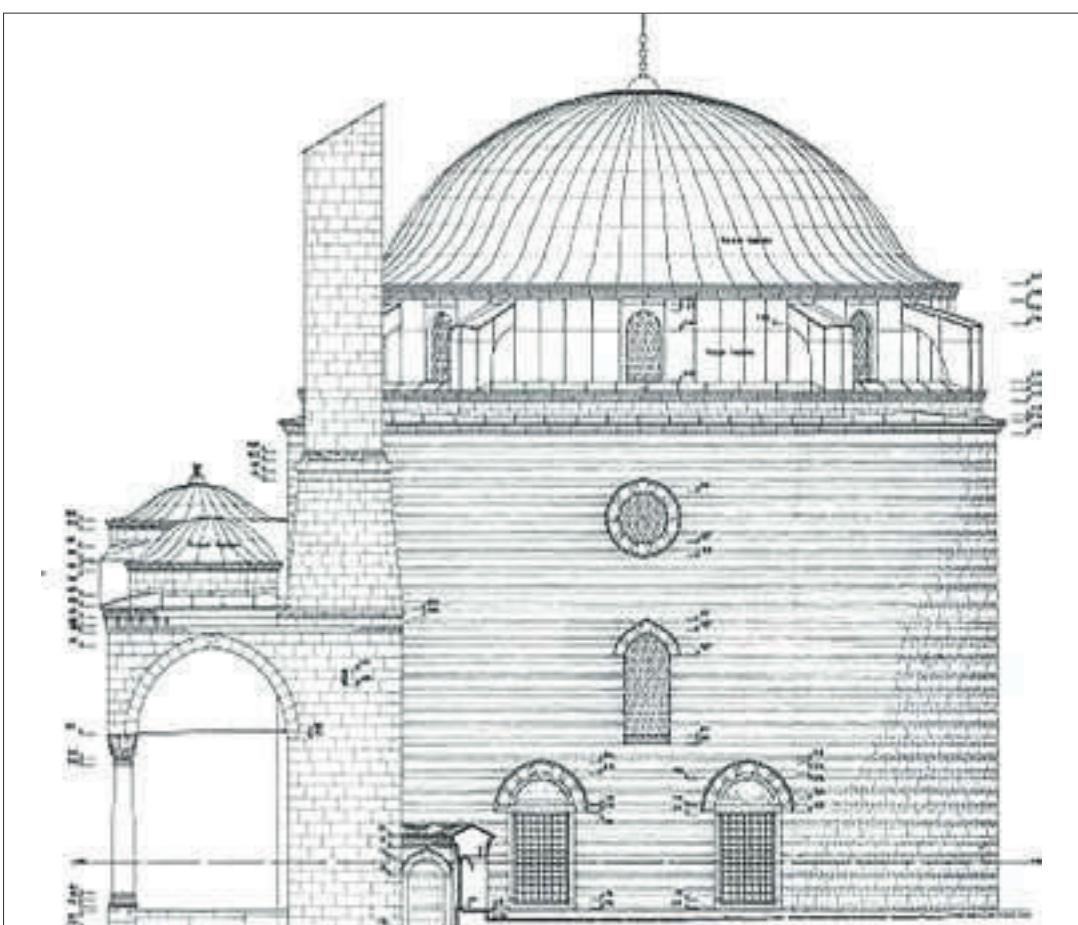
¹³⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Ila/198.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

kuşatılmıştır. Minare kaidesi yukarıya doğru incelerek silindire dönüştürülmüştür. Şerefe altı silmelerle süslenmiştir. Şerefenin korkuluğu sade ve süslemesiz yapılmıştır. Minare şerefesine sıvri kemerli bir kapı açılmıştır. Minare külahı kurşun ile kaplanmıştır.

Minareye çıkış, son cemaat yerinin batısında bulunan dikdörtgen bir kapı ile sağlanmıştır. Son cemaat yerinin doğu sınırında minare kapısının simetriği olarak planlanan açılığın minare için tasarlanmış olabileceği düşünülmektedir.¹³⁷ Cami minaresinin belli dönemlerde birkaç kez yenilendiği düşünülmektedir.¹³⁸ 1999 depreminde minarenin üst kısmının zarar gördüğü ve daha sonra yeniden yapıldığı bilinmektedir.¹³⁹

Camiiin batıdan görünümü (VGM)

¹³⁷ Yavuzylmaz, a.g.e., s. 66.

¹³⁸ Galitekin, a.g.e., s. 135; Eyice, "Türk...", s. 9, 10.

¹³⁹ Çelik, a.g.e., s. 40 (fotoğraf)

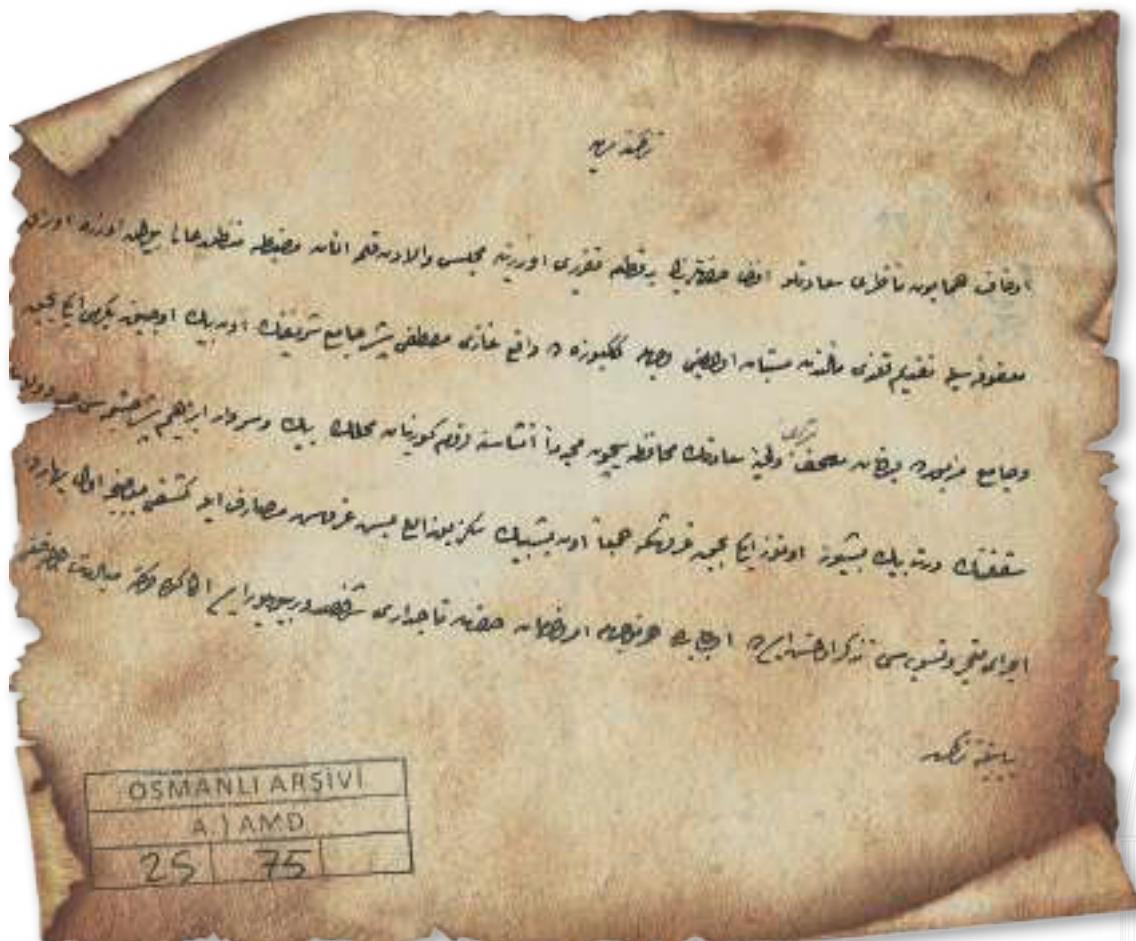
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Camiin ve minarenin batıdan görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Günümüzde ibadete açık olan cami, tarihî süreçte birçok onarım geçirmiştir. 25 Kasım 1850 tarihli bir belgede cami-i şefirin onarımı için harcanan bedel bildirilmektedir. Bu belgeden hareketle camiin 1850 yılında bir onarım geçirdiği anlaşılmaktadır.

Camiin tamiratına dair bir arşiv vesikası

Daha sonraki dönemlerde de camiin tamiratı ve kütüphanedeki kitapların muhafazası ile ilgili arşiv belgeleri bulunmaktadır.¹⁴⁰ 14.10.1935 tarihinde Türk Tarih Tektik Cemiyeti Başkanı'nın Çoban Mustafa Paşa Camii'nin askeriyyeden boşaltılması ve yapının tamir edilmesine dair görüşünü içeren bir belge Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunmaktadır. Belgeden hareketle camiin 1935 yılında askeriye tarafından kullanıldığı görülmekte-

¹⁴⁰ Camiin tamiratı hakkında bkz. BOA, MVL/431-86-0 (H-18.08.1280); BOA, MF.MKT/88-74-0 (H-15.02.1303).

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

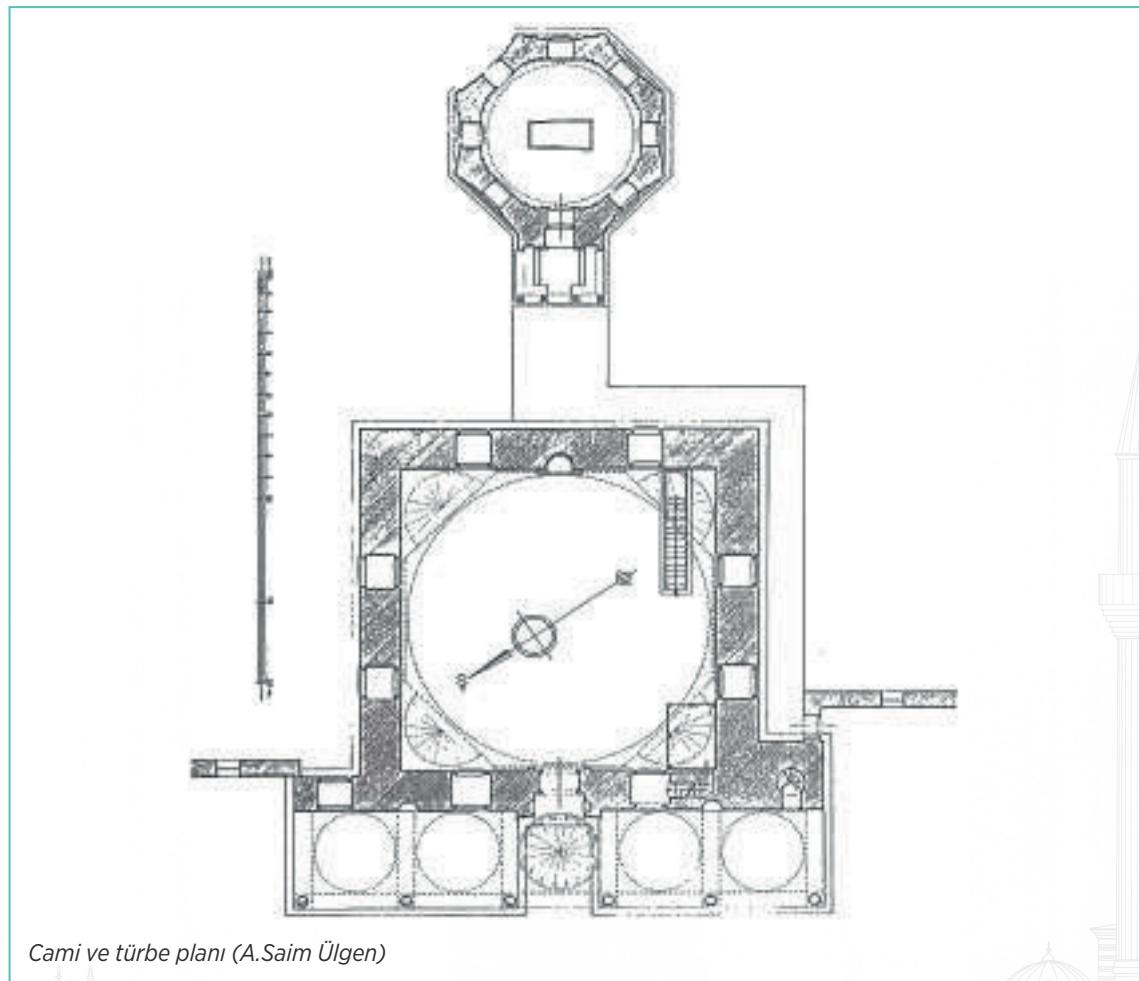
Camiin güneyinde bulunan Çoban Mustafa Paşa Türbesi'nin batı cepheden görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

dir.¹⁴¹ 1961-1970 yıllarında gerçekleşen külliye restorasyonu sırasında camiin, külliyenin diğer birimleriyle kıyaslandığında iyi halde, cemaate açık ve hizmet verir durumda olduğu ve camide önemsiز tamiratlar yapıldığı belirtilmektedir.¹⁴² Camiin son onarımı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılmış ve cami 02.01.2015 tarihinde tekrar ibadete açılmıştır.

b. Türbe

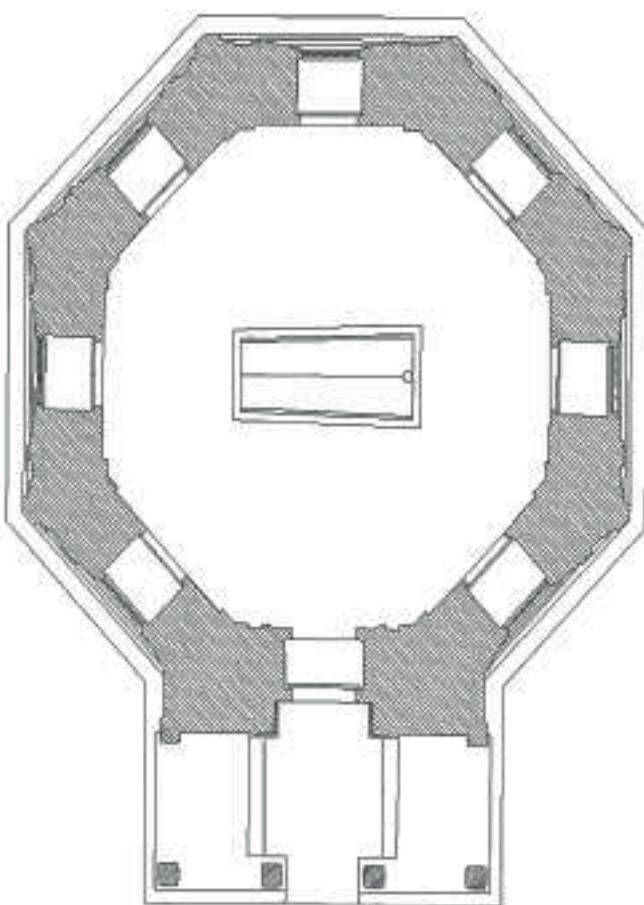
Camiin güneyinde, etrafi pencere açıklıklarına sahip duvarlarla çevrilen türbe; cami, şadirvan ve külliyenin kuzey girişi ile aynı eksende yer almaktadır. Türbenin bulunduğu güney-türbe avlusuna minare kaidesinin güneyinde bulunan kapı ile ulaşılmaktadır. Bu giriş kapısından başka türbeye geçiş için son cemaat yerinin doğusunda bulunan avlu duvarının ilk penceresinin demir parmaklıklarını çıkarılarak türbe avlusuna tali bir giriş daha açılmıştır.

141 BCA, Muamelât Genel Müdürlüğü, Yer No: 213-446-5, (14.10.1935).

142 Tamer, a.g.e., s. 32.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Türbe planı (A. Yavuzyılmaz, Çizim-67)

Türbe avlusunun Mustafa Paşa'dan sonra vakif yöneticileri/Mustafa Paşa'nın soyu tarafından mezarlık olarak kullanıldığı düşünülebilir. Burada bulunan mezar taşları, belediye tarafından belediye mezarlığına götürülmüş ve halen burada sergilenmektedir.

Türbenin inşa yılı ve mimarı tartışmalıdır. Mustafa Paşa'nın 1529 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Kitabesi bulunmayan türbenin, Mustafa Paşa'nın ölümünden önce veya sonra yapıldığı bilinmemektedir. Külliye camii gibi türbe de Mimar Sinan'ın eserlerinin listelendiği risaleler içersinde anılmaktadır.¹⁴³ Ancak camiin

mimarının kimliği konusunda cami kitabesinden yola çıkarak Mimar Sinan için erken bir tarih olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla kanaatimiz, eğer türbe Mustafa Paşa ölmeden yapıldıysa mimarı Acem Ali'dir. Eğer Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra türbe inşa edildiyse mimarı, Mimar Sinan olabilir.

Kesme taş duvar örgüsüne sahip olan türbe sekizgen planlıdır. Dış görünümü oldukça sade olan türbenin üstü kurşun levhalarla kaplanmış kubbe ile örtülüdür. Cepheler alt ve üst pencerelerle süslenmiş ve pencere kenarları silmelerle çerçevelenmiştir. Cephelerin dış kenarları da sıra silmelerle birbirinden ayrılmıştır. Türbe yapısının her kenarında (giriş kapısının olduğu kenar hariç) alt ve üst olmak üzere ikişer pencere bulunmaktadır. Türbenin

¹⁴³ Müderrisoğlu, a.g.m., s. 90.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

alt kısmında bulunan yedi pencere dikdörtgen formlu, düz atkı taşlı ve mermer sövelidir. Alt pencerelerin alınlıkları sivri kemerli, sağır alınlıklıdır. Türbenin sekiz adet üst pencereleri sivri kemerli alçı şebekelidir.

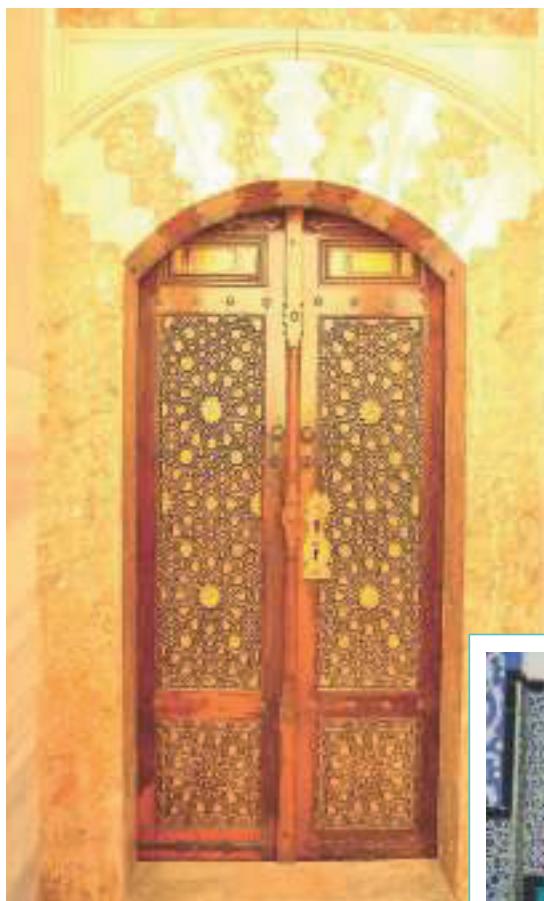

Çoban Mustafa Paşa Türbesi'nin kuzey cepheden görünümü ve türbe giriş düzenlemesi

Türbenin girişi kuzey cephede, caminin kible duvarının karşısına konumlandırılmıştır. Giriş bölümü, üç tarafı açık, üzeri ahşap örtülü bir revak olarak düzenlenmiştir. Revak bölümü giriş kapısının doğu ve batısından üç sıra kesme taş ve en üst kısmda bir sıra mermerle yükseltilmiştir.

Revak bölümü dördü kuzey kısımda, ikisi cepheye yarıya kadar gömülü kare kesitli payelerle taşınmaktadır. Kare payeler birbirine düz atkılarla bağlanmıştır. Payelerin köşeleri kalın silmelerle yumuşatılmıştır. Tavanın payeler arasında kalan kısmı düz mermer kaplama, kenarlardan dışarıya taşan saçak kısmı ahşaptan olup üzeri kurşun levhalarla kaplanmıştır. Ahşap saçak bölümü çitlerla karelere bölünmüştür.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Türbe kapısının dıştan görünümü

için düzenlenmiş ancak boş bırakılmıştır. Boş kitabelik ile ahşap kapı arasında kırmızı-beyaz mermerlerden oluşan basık bir kemer bulunmaktadır. Taçkapıda kemerlerle oluşan üçgen boşluklarda herhangi bir tezyinat yoktur.

Türbenin ahşap kapısında, kündekârî teknikle yapılmış on iki kollu yıldızların kesişmesiyle oluşmuş sonsuzluk hissi veren yıldız motifle-

Girişin ortasında bulunan mermer taçkapı, dikdörtgen formda düzenlenmiş ve kapının kenarları silmelerle çevrelenmiştir. Taçkapı cepheinden dışarı taşırılmıştır. Üst kısmında silmelerin altında gri-beyaz tonlu sivri bir kemer bulunmaktadır. Sivri kemerin kilit taşında küçük bir rozet motifi alçak kabartma olarak yerleştirilmiştir. Kemerin alt kısmında Bursa kemerî ve kemerin altında kırmızı mermer şeritle çevrelenmiş bir boş kitabelik bulunmaktadır. Burası muhtemelen kitabe

Türbe kapısının iç kısımdan görünümü

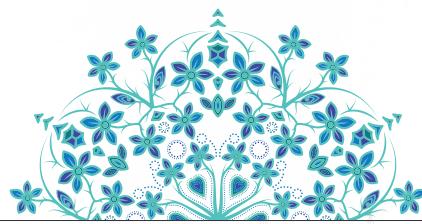

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

rinin oluşturduğu geometrik kompozisyonlar, üzerinde sedef ve lüle taşından kakmalar ve süslü metal kabaralar bulunmaktadır. Aktuğ, ahşap kapı kanadındaki düzenlemenin üst kısmındaki kitabede *Allahü'r-Rahmân* yazılı olduğunu bildirmektedir.¹⁴⁴ Ancak günümüzde, kapıdaki geometrik düzenlemelerin üzerinde bulunan dikdörtgen formlu kitabeliklerde herhangi bir yazı bulunmamaktadır.

Taçkapının iç yüzü de dış yüzü gibi dizayn edilmiştir. İç kısımda da duvardan dışarı taşan kapı, kenarlarda silmelerle çevrilenmektedir. Üst kısımda Bursa kemerî şeklinde tonozlu bölüm, altında hareketli profillerle süslenmiş kaş kemer yer almaktadır. Ahşap kapının iç yüzeyinde, dikdörtgenlerin yatay ve dikey sıralanmasıyla oluşturulmuş geometrik bir düzenleme vardır.

Sekizgen bir mekâna sahip olan türbe zemini altigen tuğlalarla kaplanmıştır. Alt ve üst kısımlarında pencerelerin bulunduğu sekiz kenardan kubbege geçiş pandantiflerler sağlanmıştır. Kubbe kasnağının alt bölümüne ise alçı mukarnas dizileri yerleştirilmiştir. Kubbe içinde ve kasnak kısmında kalemişleri görülmektedir.

144 Aktuğ, a.g.e., s. 23.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Türbenin üst sıra pencereleri, kubbe geçişleri, pandantifler-mukarnas dizileri ve kubbe kasnağı düzlenmesi

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Türbenin içerisinde kubbenin tam ortasında Mustafa Paşa'nın sandukası yer almaktadır. Sanduka baş taraftan ayak tarafına doğru alçalmakta ve baş tarafında bir başlık bulunmaktadır. Taş malzemeden yapılmış olan sandukanın üzeri kenarları işlemeli, yeşil renkli bir puşide ile örtülmüştür.

Mustafa Paşa'nın sandukası

Türbede bulunan Çoban Mustafa Paşa'nın hâl tercümelerinden biri

Türbe kapısının yanlarındaki pencereler ile kapı girişi arasında iki tane Latin harfleriyle yazılmış muahhar bir bilgilendirme tablosu bulunmaktadır. Tabloda Mustafa Paşa'nın hayatı kısaca şöyle anlatılmaktadır:

"Bu Cami-i Şerif Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'in İkinci Veziri Çoban Mustafa Paşa tarafından 1524 tarihinde yaptırılmıştır. Mustafa Paşa, Kanuni Sultan Süleyman zamanında da İkinci Vezir olarak Rodos Seferine katılmış, o sırada vefat eden Misir Valisi Çerkez Hayrebay'ın yerine Misir Valisi tayin edilmiştir. 928/1522 tarihinde on kadirga ile Misir'a gitmiş, orada isyan eden Arap ve Çerkezleri itaat altına alarak asa-

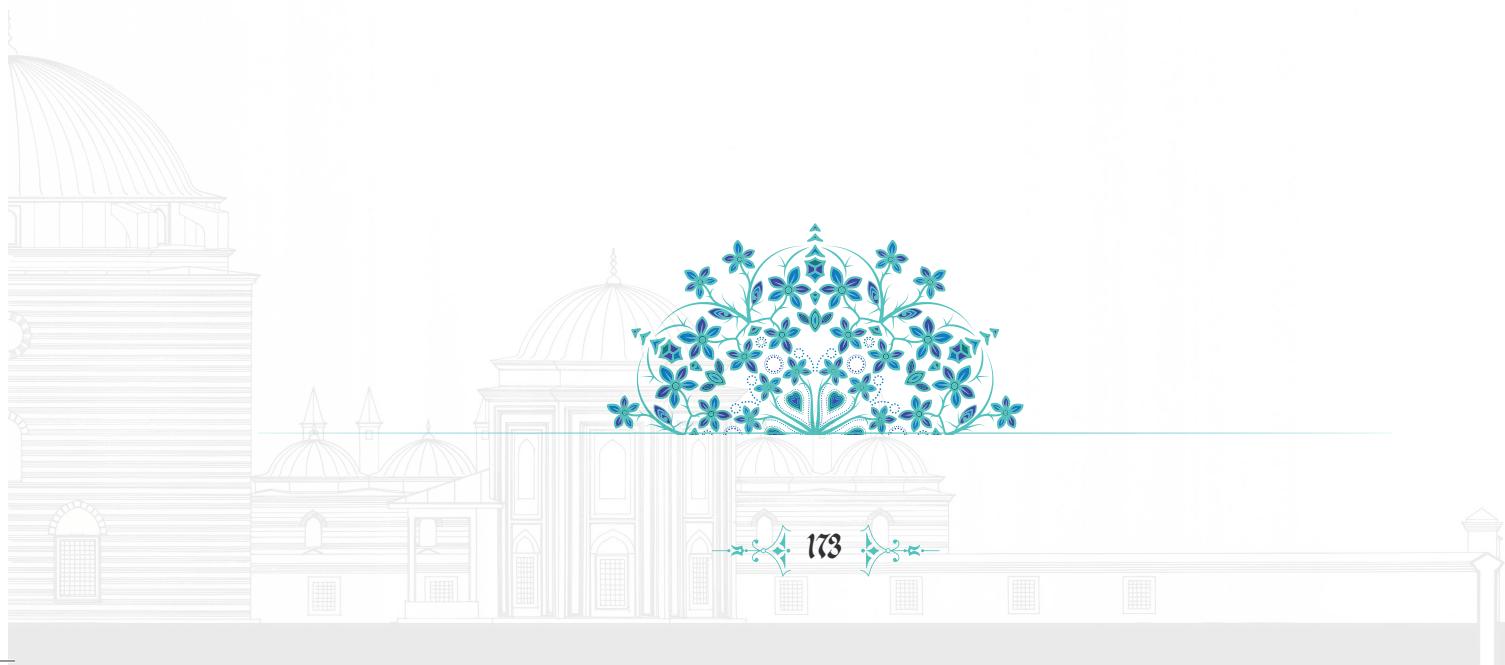
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

yışı sağlamıştır. Burada sekiz ay valilik yaptıktan sonra mazulen İstanbul'a gelmiş ve Kanuni Sultan Süleyman ile Mohaç Savaşı'na iştirak etmiştir. 935/1528 senesinde İkinci Vezir iken İstanbul'da vefat etmiş, cenazesi Gebze'ye getirilerek bu Türbe-i şerifeye defnedilmiştir. Rahmetu'l-lâhi aleyh."

İç mekan alt kattaki dikdörtgen pencelerin üst kısmını da kapsayan çinilerle döşenmiştir. İç mekan, Çinilerle bezenmiş alt bölümle, siva üzerine yapılan kalemişlerinin hâkim olduğu üst bölüm olarak iki bölüm şeklinde kompoze edilmiştir.

Düz lentolu ve söveli pencerelerin etrafını desensiz lacivert çinilerden oluşan bir şerit çevrelemektedir. Lacivert çini şeridinin etrafında altıgen firuze renkli çinilerin oluşturduğu alan ve bu alanı da çevreleyen lacivert çini şerit bulunmaktadır. Her kenarın düzenlenmesinde uygulanan bu kompozisyon, duvardan taşan köşelerde desenli çini sıralarıyla birbirinden ayrılmıştır. Köşelerde, beyaz zemin üzerine mavinin farklı tonlarıyla düzenlenen çinilerde, yıldızlar, çiçekler, yapraklar, kıvrık dallar, goncalar ve rûmîler yerleştirilmiştir. Lacivert şeritle dikdörtgen bir alan oluşturan pencere ve çevresi, köşelerde uygulanan desenli çinilerin üst kısmında yatay bir kuşak şeklinde cephe duvarlarını dolanmasıyla diğer alanlardan ayrılmıştır. Yatay olarak cephe duvarlarını çevreleyen desenli çini kuşağı da lacivert çini şeritle sonlandırılmıştır.

Çini bezemenin üst kısmında, cephe köşelerinden kubbe kasnağına kadar kalemişleri bulunmaktadır. Siyah, mavi, beyaz ve kırmızı tonlar kullanılarak pencereleri içine alan sivri kemer formlu kuşatma kemeri, kubbe geçişlerindeki pandantif içleri, kubbe eteği ve kubbe kasnağında kalemişi tezyinat görülmektedir.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Türbe iç cephe duvarlarında kullanılan çini süsleme, külliyenin diğer yapılarında görülmemektedir. Duvarlarda kullanılan mavi-beyaz çinilerin, XVI. yüzyıl Kütahya veya İznik çinilerinin ilk örneklerinden olabileceği belirtilmektedir.¹⁴⁵

Türbenin üst sıra pencereleri, revzenelerle süslemiştir. İç kısmda bu pencerelerde beyaz, kırmızı, mavi, sarı ve yeşil renkler kullanılarak düzenleme yapılmıştır. Pencerelerin dış kısımları beyaz renkli camdan, petek şeklinde revzenelerle donatılmıştır.

Türbe iç yüzeyini süsleyen bitkisel çinilerden bir detay

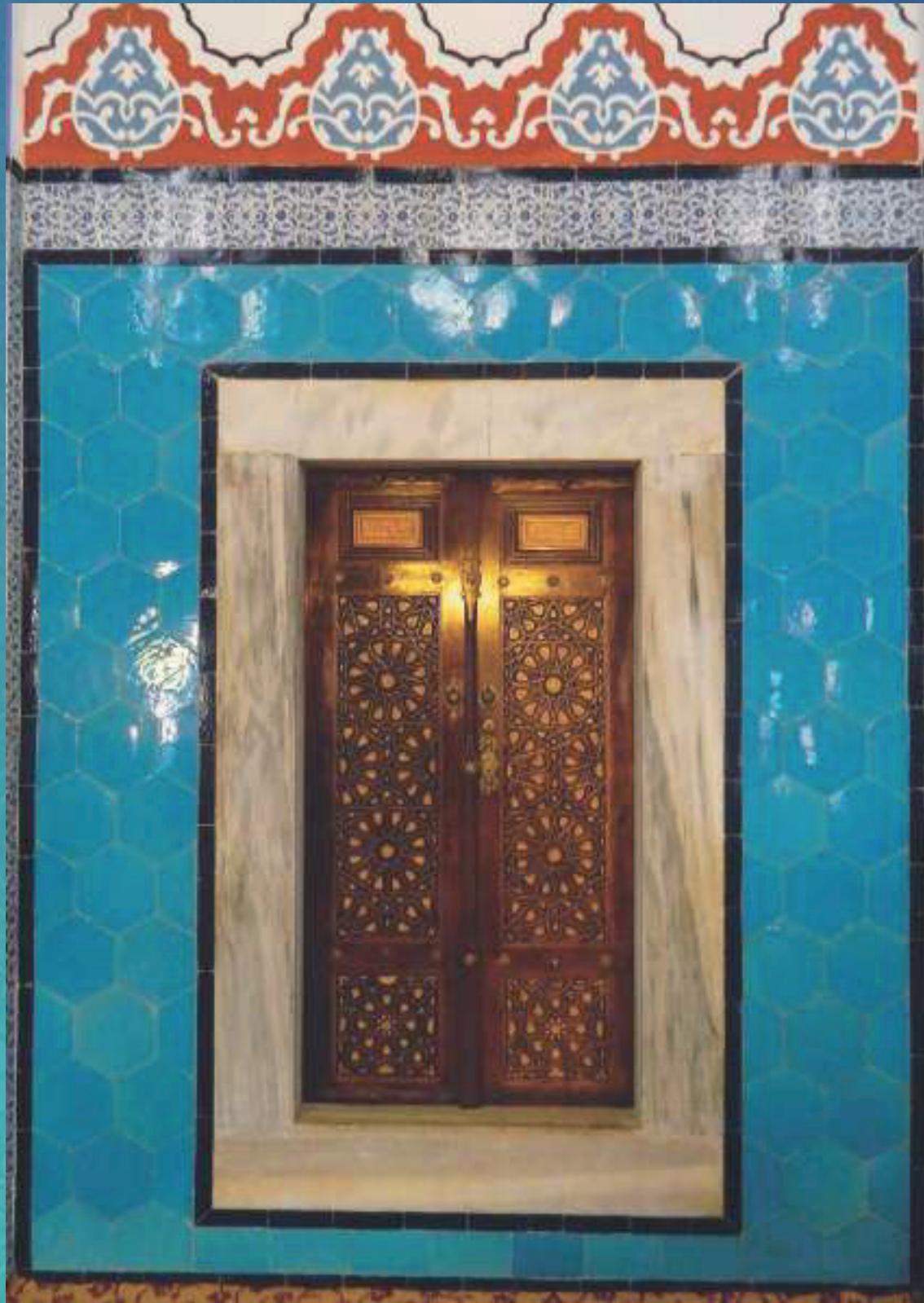
Alt sıradaki dikdörtgen pencereler cami alt sıra pencereleri gibi ahşap kapaklara sahiptir. Ahşap kapaklar, sedef ve lüle taşından kakmalar, metal kabalar, kapı panoları üzerindeki geometrik metal şekiller ile de desteklenmiştir. Ahşap pencere kapakları, kündekârî teknikle yapılmış olup, her bir kapak

üzeri üçer panoya ayrılarak düzenlenmiştir. Üst bölümdeki dikdörtgen alanda tek satır halinde kabartma sülüs kitabeler bulunmaktadır. Orta bölümdeki geniş dikdörtgen alanda on iki kollu yıldızların kesişmesiyle oluşturulmuş sonsuza uzanan geometrik kompozisyon görülmektedir. Alt bölümde oluşturulan kare panoda da sekiz kollu yıldızların kesişme- siyle oluşmuş düzenlemeye vardır. Türbede bulunan pencere kapaklarındaki uygulama, cami pencere kapaklarındaki uygulamaya benzemekte olup, cami kapaklarına göre daha sade- dir. Süsleme ve işçiliğin benzemesi dolayısıyla cami ile türbe pencere kapaklarının aynı ustada tarafından yapılmış olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁶

145 Serare Yetkin, "Kütahya Dışındaki Kütahya Çinileriyle Süslü Eserler", *Kütahya, Atatürk'ün 100. Yılına Armağan*, İstanbul, 1981-82, s. 84; Sitare Turan Bakır, "Osmanlı Sanatında Bir Zirve İznik Çini ve Seramikleri", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Ed. Gönül Öney, Zehra Çobanlı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 283, 284.

146 Aktuğ, a.g.e., s. 23.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Türbe alt duvarlarında kullanılan çiniler

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Türbe pencere kapakları

Türbe kapısında kullanılan metal düzenleme

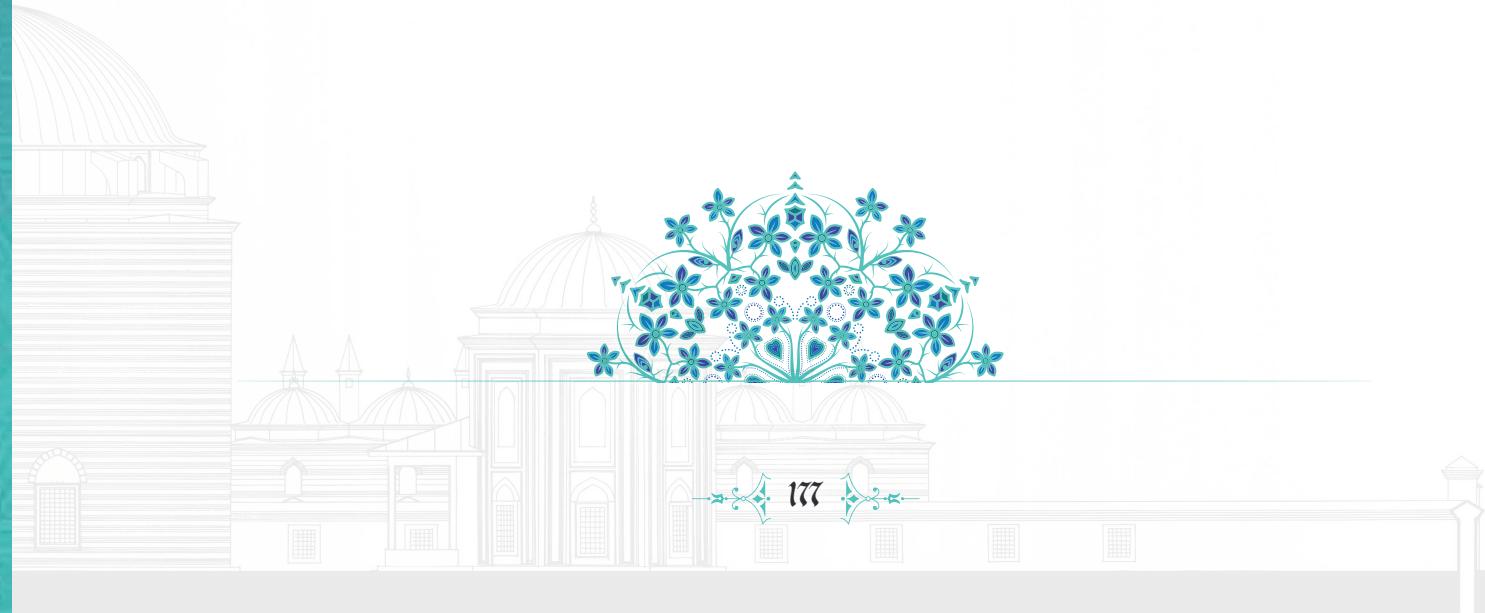
Türbenin alt sırada kapı kenarları hariç diğer kenarlarında birer pencere bulunmaktadır. İki kanatlı olan pencerelerde toplam on dört kapak vardır.

Uyarı:

Kapaklar üzerindeki kitabelerde Bakara Sûresi 255 ve 256. ayetleri bölüm bölüm verilmektedir. Ayetleri oluşturan bölümler içe-risinde bir karışıklık bulunmaktadır. Muhtemelen bu durum, türbenin geçirdiği onarımlar sırasında pencere kapaklarının yerlerinin değiştirilmesiyle alaka-

lidir. 2015 yılından önceki bu karışıklık, 2015 yılındaki restorasyonla kapakların, üzerindeki kitabelere göre dizilmemesi dolayısıyla hâlâ devam etmektedir. 2015 yılında yapılan restorasyonla kapakların eski yerlerinin değiştirildiği görülse de bugünkü sıralama muhtemelen orijinal sıralama değildir.

Günümüzde kanatlar üzerindeki kitabelerdeki ayetler birbirini takip etmemektedir. Kapakların üzerinde bulunan dikdörtgen panolardaki kitabeler, girişin sağındaki pencere birinci olmak üzere şu şekildedir:

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kapakların üzerinde bulunan dikdörtgen panolardaki kitabeler:

Girişin sağındaki pencere birinci olmak üzere şu şekildedir:

1. Pencere

Sağ kapak

قد تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ

Okunuşu

Kad tebeyyene'r-rüşdü mine'l-gayyi

Anlamı

Cünkü doğruluk sapıklıkından iyice ayrılmıştır.

Sol kapak

Kapağın kitabeliği boştur.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

2. Pencere

Sağ kapak

Kapağın kitabeliği boştur.

Sol kapak

Kapağın kitabeliği boştur.

3. Pencere

Sağ kapak

بِاللّٰهِ فَقِدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ

Okunuşu

Billâhi fekadistemseke bi'l-'urveti'l-vuskâ

Anlamı

Sağlam bir kulpâ, Allah'a tutunmuştur.

Sol kapak

لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Okunuşu

Lâ infisâme lehâ, vallâhu semî'un 'alîmun

Anlamı

Ve onda kopma yoktur ve Allah en iyi işiten ve en iyi bilendir.

4. Pencere

Sağ kapak

وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

Okunuşu

Ve huve'l-'aliyyü'l-'azim

Anlamı

Ve O, yücedir, büyüktür.

Sol kapak

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَقُّ

Okunuşu

Allâhu lâ ilâhe illâ huve, el-hayyu

Anlamı

Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir...

5. Pencere

Sağ kapak

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

Okunuşu

Lehû mâ fi's-semâvâti ve mâ fi'l-arzî

Anlamı

Göklerdeki her şey ve yerdeki her şey O'nundur.

Sol kapak

مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ

Okunuşu

Men ze'llezî yesfe'u 'indehû illâ bi iznihî

Anlamı

Izni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?

6. Pencere

Sağ kapak

وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا

Okunuşu

Velâ yuhîtûne bi şey'in min 'ilmihî illâ bimâ

Anlamı

Onlar, O'nun ilminden (kendisinin dilediği kadarından başka bir şey) kavrayamazlar.

Sol kapak

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

Okunuşu

Lâ ikrâhe fi'd-dîn

Anlamı

Dinde zorlama yoktur.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

7. Pencere

Sağ kapak

Kapağın kitabeliği boştur.

Sol kapak

فَمَنْ يَكُفُرْ بِالظَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ

Okunuşu

Fe men yekfur bi't-tâgûti ve yu'min

Anlamı

O hâlde, kim tâgûtu tanımayıp (Allah'a) inanırsa,

Zaman içerisinde tahrif olan ve kitabeleri üzerinde bulunmayan birinci pencere sol kapak, ikinci pencere sağ ve sol kapakları ve yedinci pencere sağ kapak üzerindeki kitabelerde şu ayetlerin yazılı olması muhtemeldir.

Okunuşu

Elkayyüm, lâ te'hzuhū sinetun ve la nevm

Anlamı

(Allah) Kayyumdur, O'nu ne bir uyuklama tutabiliyor, ne de bir uykuya.

الْقَيْوُمُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ

Okunuşu

Ya'lemu mâ beyne eydihim ve mâ halfehum

Anlamı

O, kulların önlerindekileri ve arkalarındaki kileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir.

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ

Okunuşu

Şâe, ves'i'a kursiyyuhu's-semâvâti ve'l-arza,

Anlamı

O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmektedir.)

شَاءَ وَسَعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ

Okunuşu

Ve lâ ye'üduhû hifzuhumâ,

Anlamı

(Gökleri ve yeri) koruyup gözetmek O'na güç gelmez.

وَلَا يَؤُدُّهُ حِفْظُهُمَا

Ç O B A N M U S T A F A P A Ş A K Ü L L İ Y E S İ - I I

Türbe günümüzde iyi durumda olup ziyarete açıktır. 1961-1970 tarihleri arasında yapılan onarımında, giriş kapısını koruyan ahşap çatısı, kurşun örtüsünün yok edilmesinden ötürü, tamamen harap olduğundan ele alınmış ve onarılmıştır. Türbe avlu duvarı da bu tamirat sırasında onarılmış ve türbe iç mekânındaki kalemişleri yenilenmiştir.¹⁴⁷ 2015 yılında yapılan en son onarımda da türbenin çatı örtüsü yenilenmiş, dökülen çiniler yenilenmiş ve ahşap kapaklar yeniden düzenlenmiştir.

Türbe sütresi, Türbenin giriş bölümünün tadilat öncesi, C. Tamer tarafından çekilmiş bir fotoğrafı (1962)

Camiin güneybatı köşesinde, türbeye geçiş yolu üzerinde yatay tarzda bir güneş saatı bulunmaktadır. Yaklaşık 1.50m yüksekliğindeki bir kaide üzerine oturan ve 50x60cm ebatlarında olan bir levhadan ibaret güneş saatinde, bugün mil ve çizgiler mevcut değildir. Nusret Çam, yüzeyde levhanın külünk izlerini hatırlatan çukurlukların bulunması ve pürüzler taşmasına istinaden güneş saatinin kasten tahrip edilmiş olabileceğini belirtmektedir.¹⁴⁸

N. Çam, A.S. Ünver'in 15 Şubat 1953 tarihinde güneş saatini gördüğünü ve bu cihazı, imzasız yatay güneş saatleri arasında andığını ve tahrip edilmişliğinden söz etmediğini bildirmektedir. Dolayısıyla Çoban Mustafa Paşa Camii'nin güneş saatinin onun incelediği tarihten sonra (15 Şubat 1953) tahrip edildiği düşünülebilir.¹⁴⁹

Güneş saatı kaidesi

147 Tamer, a.g.e., s. 35, 36; Yavuzyılmaz, a.g.e., s. 110.

148 Nusret Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 148.

149 Çam, a.g.e., s. 148.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

c. Tekke-Hankâh

Dayanma, dayanacak yer anlamına gelen tekke, tarikat mensuplarının barınmalarına ve âyin icra etmelerine mahsus yere verilen addır. Tekke'nin çوغulu *tekâya* olup, ufak tefek farklarla *zaviye*, *hankah*, *dergâh*, âsitâne de tekke demektir.¹⁵⁰

Vakfiyede bir tetimmiyi de içine alan, sûfi tarikatına bağlı, yani fakirlere mahsus murakabe ve ibadet için mazbut on iki halvethane, arşiv kayıtlarında on üç hücreli hanikah ifadesiyle tanınan yapı, dönemi belirlenemeyen bir tarihte işlev değişikliği geçirerek, tekkeye dönüştürülmüştür. Bu konuda Semavi Eyice yapının Nakşibendi Tekkesi olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹⁵¹

Tekke, Külliyenin kuzeydoğu köşesine "L" planlı olarak yerleştirilmiş olup, batısında kervansaray, güneyinde ise hela ve tabhane vardır. İki cepheli olan yapının kuzey cephesi Bağdat Caddesi'ne, doğu cephesi ise Şeftali Kısığı Sokağı'na bakmaktadır.

Külliyyedeki diğer yapılar gibi tekke de taş-tuğla alماşık örgüye sahiptir. Tekke, Revaklı bir avlu etrafında kubbe örtülü on iki oda, odaların güneyinde kubbe örtülü büyük bir mekân, bu mekânın önündeki küçük avlu ve tuvaletlerden oluşmaktadır. Çoban Mustafa Paşa Vakfiyesinde yapı şu şekilde anılmaktadır: "...Ve zâviye yine murâkabe ve tâ'ât u ibâdet için hazırlanmış on iki halvetgâh (halvethâne) mekânından oluşmaktadır. Oldukça dayanıklı olan binâsı fukarâya tahsis edilmiştir..."¹⁵²

Külliyenin kuzeydoğu köşesinde "L" planlı olarak tasarlanmış olan hankâh yapısı, revaklı bir avlu, "U" planında dizilmiş dervîş odaları ve bu avluya açılan semahaneden oluşmaktadır. Bu yerleşim planıyla hankâh, klasik Osmanlı tekke mimarisinin tipik örneklerindendir.¹⁵³

¹⁵⁰ Pakalın, C. III, s. 445; Terminoloji farklılıklarını ve karışıklıkları için bkz. Bahâ Tanman, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 149-161.

¹⁵¹ Eyice, a.g.m., s. 10; Müderrisoğlu, a.g.m., s. 87.

¹⁵² TSMA, vr. 7a, 3-4. satır.

¹⁵³ Aslanapa, a.g.e., s. 192; Müderrisoğlu, a.g.m., s. 87; Aktuğ, a.g.e., s. 16; Seyhan, a.g.m., s. 353; Yücel-Soyhan, a.g.e., s. 34; Tanman, a.g.m., s. 155.

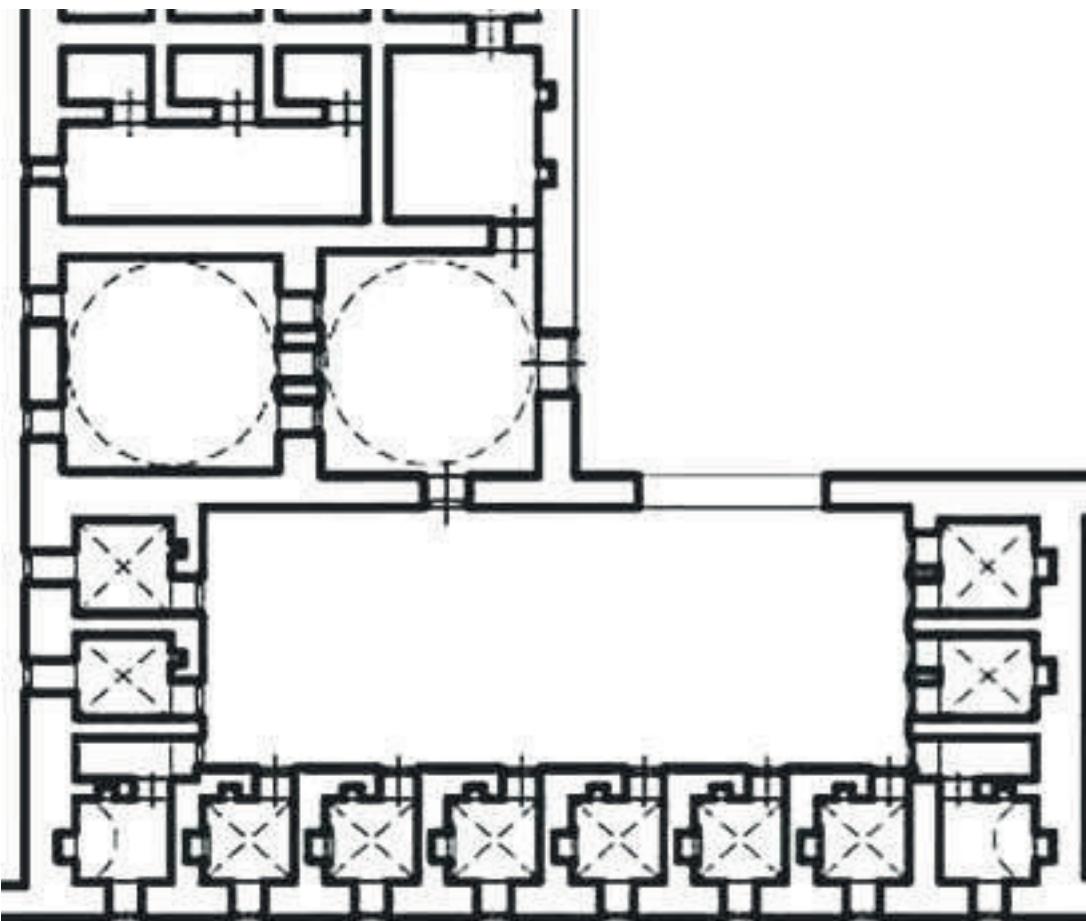
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Tekke yapısının külliyenin kuzeydoğu köşesindeki konumu

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Tekke yapısına, cami avlusunun kuzeydoğu köşesindeki bir kapı ile girilmektedir. Kapının sağında bulunan dikdörtgen avlu penceresindeki demir açılarak kubbeli yapıya ve hela bölümüne de giriş sağlanmıştır. Semâhâne olarak adlandırılan kubbeli yapı,¹⁵⁴ günümüzde Bayanlar Mescidi olarak kullanılmaktadır. Tekke giriş kapısı, "U" plan şemasında on iki odanın sıralandığı revaklı avluya açılmaktadır. Tekke avlusuna girişi sağlayan kapı, dikdörtgen formlu ve düz atkı taşlıdır.

Tekke planı (A.Kuran'dan)

154 Tamer, a.g.e., s. 33; Müderrisoğlu, a.g.m., s. 88.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Tekke yapısının üstten görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Revaklı avlunun doğusundaki bir kapıyla güneyde bulunan iç avluya ve bu avluya açılan kubbeli yapıya ulaşılmaktadır. Revaklı avlunun doğu ve batı cephesinde ikişer, kuzey cephesinde ise sekiz oda bulunmaktadır. Köşelerde (kuzeydoğu ve kuzeybatı) bulunan iki oda dışındaki odalar doğrudan revaklı avluya açılmaktadır.

Tekke bölümüne giriş kapısı

Köşelerde bulunan odalara giriş, beşik tonozla örtülü koridorlarla sağlanmıştır. Bu uygulamayla köşe odalar yapıdan biraz soyutlanmıştır. Osmanlı mimarisinde daha önceden çözümlenmiş ve bu külliyyede de uygulanmış olan (medrese köşe odalarına giriş odanın köşesine yerleştirilmiş ve revaklı avluya doğrudan bağlantı sağlanmıştır.) köşe odasına avlu tarafındaki köşesinden kapı açılması şeklindeki çözümün

burada uygulanmayıp, iki odaya ayrı koridorlu giriş yapılması, bu mekanları kullanacak kişi veya kişilerin ayrıcalıklı olabileceğini düşündürmektedir.¹⁵⁵

Odalarda birer ocak ve iki gözlü raf nişi bulunmaktadır. Odalar tonozlarla örtülüdür. Odalarda dikdörtgen formlu, demir parmaklıklı, düz atkı taşlı birer pencere bulunmaktadır. Kervansaraya bitişik olan batı cephesindeki iki odanın pencereleri revaklı avluya, diğer odaların pencereleri ise dış cepheye bakmaktadır. Odaların zemininde diğer külliye yapılarında olduğu gibi altıgen tuğla döşemesi bulunmaktadır. Odaların kapıları dikdörtgen formlu, düz atkı taşlıdır.

Tekke avlusuna, revak ve oda giriş kapıları

¹⁵⁵ Aktuğ, a.g.e., s. 16.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Tekke odalarında bulunan
ocaklılardan bir örnek

Odaların önünde revaklı bir alan bulunmaktadır. Avluyu üç taraftan çeviren, üzeri tek yöne eğimli bir çatı ile örtülü revaklı, dokuz sütun taşımaktadır. Sekiz kenarlı kaideler ve dairevî sütunlar mermerden yapılmış, sütun başlıklarını ise ahşaptır. Nakşibendi tarihatına ait olduğu kaydedilen hankâhın ahşap kısımları 1865 yılında onarılmıştır.¹⁵⁶ Revakın asılina uygun olarak restore edildiği belirtilmektedir.¹⁵⁷

Tekke avlusunun güneyinden semâhâne olarak adlandırılan kubbeli yapının ön giriş mekânına geçiş sağlanmıştır. Daha sonradan bu mekânın batısında bulunan avlu duvarına yerleştirilmiş dikdörtgen formlu parmaklıklı pencereden de ön giriş mekânına geçiş sağlanmıştır.

Tekke doğu cepheindeki odalar

156 Yücel-Soyhan, a.g.e., s. 34.

157 Aldoğan, a.g.e., s. 50; Aktuğ, a.g.e., s. 17; Bayram, a.g.e., s. 81.

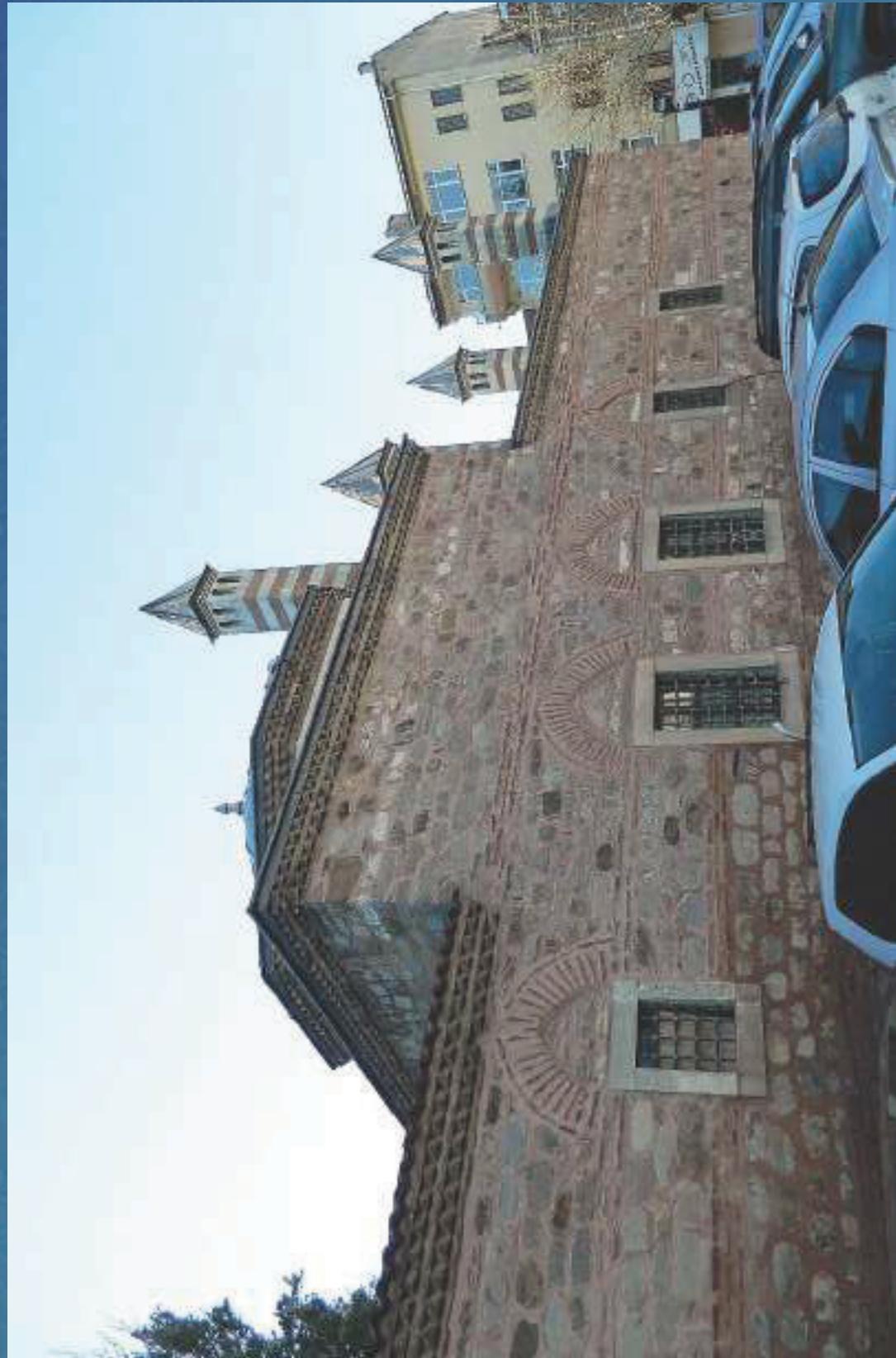
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Semâhane yapısı, kare planlı olarak düzenlenmiş ve kubbeyle örtülmüştür. Kare planlı mekândan kubbeye geçişte mukarnaslar kullanılmış ve sekizgen kasnak üzerine kubbe oturtulmuştur. Semâhâne'nin doğu ve batı cephelerinde ikişer pencere bulunmaktadır. Bu pencereler dikdörtgen formlu, demir parmaklıklı ve düz lentoludur. Doğudaki pencereler külliyenin dışına bakarken; batıdaki pencereler ön giriş mekânına bakmaktadır. Yapının tabanı altigen tuğla döşemelidir. İç duvarlar beyaz kireç ile boyanmıştır. Yapının kapısı, düz atkı taşlı, mermer söveli ve oldukça alçaktır.

Günümüzde bayanlar mescidi olarak kullanılan semâhane yapısının girişi

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Tekke ve semâhânenin doğudan görünümü

Tekke yapısı ile tabhane yapısı arasında bulunan helaların kuzeydeki dördü tekkenin kullanımına ayrılmıştır. Güneyde bulunan dört tuvalet ise, umumî kullanıma hizmet etmekteydi. Güneyde bulunan tuvaletlere geçiş avlunun güney duvarında bulunan bir kapı ile sağlanmaktadır. Bu kapı kapatılmış ve kapının olduğu bölüme tuvaletler, hemen karşı tarafına ise, abdest alma yerleri yapılmıştır.¹⁵⁸

Tekke ve tekke ile tabhâne yapıları arasındaki tuvalet bölümü

Tekke odaları kurşun levhalarla örtülmüştür. Örtü sisteminde bir sıra taş ve iki sıra tuğla almışık örgü sistemli, kare kesitli bacaların her kenarında ikişer sivri kemerli açıklık bulunmakta ve üst kısmı kare premidal kurşun külâhla kapatılmıştır. Odalarda bulunan ocakların üst kısmında bulunan

bacalar yapıyı oldukça hareketlendirmektedir. Tekke yapısında odaların bulunduğu bölüm, dış cephe bakıldığından kot farkından dolayı rahatlıkla görülmektedir. Yapının cephe duvarlarının üst kısımlarında ve semâhânenin kubbe kasnağında iki sıra kirpi saçak bulunmaktadır. Cephede kapı ve pencerelerin üst kısmına tuğlaların dikine yerleştirilmesiyle kemerler yerleştirilmiştir. Bu tezyinat cephe duvarlarına hareketlilik kazandırmıştır.

158 Bayram, a.g.e., s. 83.

3. Külliyenin Eğitim Birimleri

a. Medrese

Osmanlı Devletinde orta ve yüksek seviyede örgün eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumlar olan medreselerin kuruluşu konusunda ihtilaf olmakla birlikte medreselerin kuruluşu, İslâm tarihinde eğitim-öğretim faaliyetlerinin ilk başlangıç noktasına kadar götürülmektedir.¹⁵⁹

İslâmiyet'in ortaya çıktığı dönemlerde başlayan ilmî faaliyetler, yedinci yüzyıldan on üçüncü yüzyila kadar gelişmiş ve yaygınlaşmış, bu gelişme ve yaygınlaşmayı sağlayan en önemli kurumlar da medreseler olmuştur.

Büyük Selçuklu Devleti bünyesinde kurulan medreseler, Türkiye Selçuklu medreselerine de örnek teşkil etmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti ve bu devletin zayıflamasıyla ortaya çıkan Anadolu Beylikleri döneminde Anadolu'da ne kadar medrese olduğu ve bunların kaçının uzun süre işlevini sürdürdübildiği konusunda yeterli bilgiye sahip olmamamızı rağmen, şehirlerin bayındır ortamlarında, zengin vakıflarla beslenen medreselerin, halka çeşitli alanlarda hizmet verdiği (sağlık, eğitim-öğretim, sosyal yardımlaşma... gibi) bilinmektedir. 1330'larda Anadolu'ya bir seyahatte bulunan İbn Batuta, Anadolu'nun her tarafında hatta küçük kasabalarda bile medreselerin bulunduğu kaydetmektedir.¹⁶⁰ Sultanların, beylerin ve emirlerin yüksek ücretler karşılığında, dönemlerinin ünlü bilginlerini, hekimlerini saraylarına davet ettikleri ve onlara uygun çalışma ortamları hazırladıkları görülmektedir. Bugün bize yalnızca yapı kalıntıları ve vakfiyeleri kalan Anadolu medreselerinin birçoğunun Darüşşifa, Bimarhane... gibi adlar taşımaları, bir eğitim-öğretim kurulu olan medreselerin çok yönlü ve uygulama ağırlıklı kurumlar olduğunu göstermektedir. Bu medreseler ve medreselerin varlığını sürdürmelerini sağlayan vakıf müesseseleri, gerek teşkilat, gerekse idarî bakımdan daha sonra kurulacak Osmanlı Devleti'nde de varlıklarını devam ettirmişlerdir.

159 Medreselerin kuruluş zamanları ve yerleri, ortaya çıkış etkenleri konusunda araştırmacılar ihtilaf halindedir. Bu konudaki görüşler için bkz. Güray Kırpık, *Nizamiye Medreseleri*, Anıl Matbaa, Ankara, 2009, s. 22-27.

160 Ersoy Taşdemirci, "Osmanlı İmparatorluğunda Medreseler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 1989, S. 3, s. 520.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Medrese yapısının külliyenin doğu kısmındaki konumu

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Osmanlı ülkesindeki medreseler; padişahlar, valide sultanlar, vezirler ve ileri gelen devlet adamları, saray ilmiye ve kalemiye mensupları tarafından, büyük külliyeler veya manzumerlerin bir parçası olarak inşa edildikleri gibi; bazıları da müstakil olarak yapılmış olup bütün Anadolu ve daha sonra Rumeli'ye yayılmıştır. Çoğu büyük şehirlerde toplanmış olmakla beraber, küçük kasabalarda da medrese inşa edildiği görülmektedir.¹⁶¹

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde teşkilathı, yüksek seviyede eğitim ve öğretimi gerçekleştiren müesseselerden biri de Çoban Mustafa Paşa Medresesi idi. Çoban Mustafa Paşa vakfiyesinde Medrese, Sahn-ı Semân medreselerine benzetilmekte ve odalarının (hücre) Sahn-ı Semân Medresesinin odalarını katladığı yazılmaktadır.¹⁶²

Vakfiyeye göre Mustafa Paşa Medresesi'nde, en üst öğretim olan ve yevmî 50 dirhem alan bir müderris, Medrese hücrelerinde/odalarında kalan ve yevmî 2'ser dirhem alan 15 talebe; günlük ikişer dirhem verilen bir Medrese kapıcısı; yine yevmî 2 dirhem alan Ferruş/temizlikçi görev yapmaktadır.¹⁶³

Osmanlı Medrese hiyerarşisinde Ellili Medrese payesine sahip bulunan Çoban Mustafa Paşa Medresesi, birçok önemli ismin müderrislik yaptığı bir kurumdur. XVI. yüzyılda medresede ders veren müderrislerin isimleri ve hizmet yılları şu şekildedir:

- Bu medresede Zembilli Ali Efendi'nin ders verdiği söylentisi yaygındır.¹⁶⁴
- Tebrizli Muhyiddin Mehmed Efendi
- Ebüssuûd Efendi (931/1524-25)
- Alâeddin Isfahânî
- Karasılı Hüsâmeddin Hasan Çelebi (937/1530-31'den önce)
- Muhaşî Sinan Efendi (940/1533-34)
- Saçlı Emir Efendi (942/1535-36)
- Cûrcân (944/1537-38)
- İmamzâde Mehmed Efendi (946/1539-40)

¹⁶¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 3.

¹⁶² TSMA, vr. 7a, 1, 2. satır.

¹⁶³ TSMA 47b, 8-11. satır.

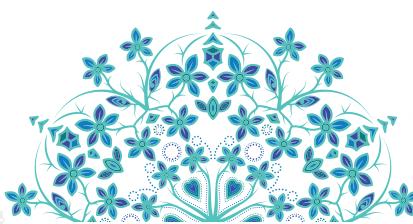
¹⁶⁴ Yücel-Soyhan, *a.g.e.*, s. 32.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

- Abdulcebbâr Acemî (947/1540-41)
- Şeyhüislâm Hamid Efendi (952/1545-46)
- Kara Abdurrahmân Efendi (954/1547-48)
- Bitlice Mustafa Efendi
- Kasım Efendi (972/1564-65)
- Kayın Çelebi Mehmed Efendi
- Ali Efendi
- Subaşı-zâde Mehmed Efendi (982/1574-75)
- Ruus Mustafa Efendi (983/1575-76)
- Yunus-zade Mustafa Efendi (983/1575-76)
- Muhyiddin Efendi
- Tokuz Mehmed Efendi (988/1580-81)
- Mehmed Efendi (992/1584-85)
- Abdülazîz Efendi (996/1587-88)
- Mustafa Efendi (1000/1591-92)¹⁶⁵

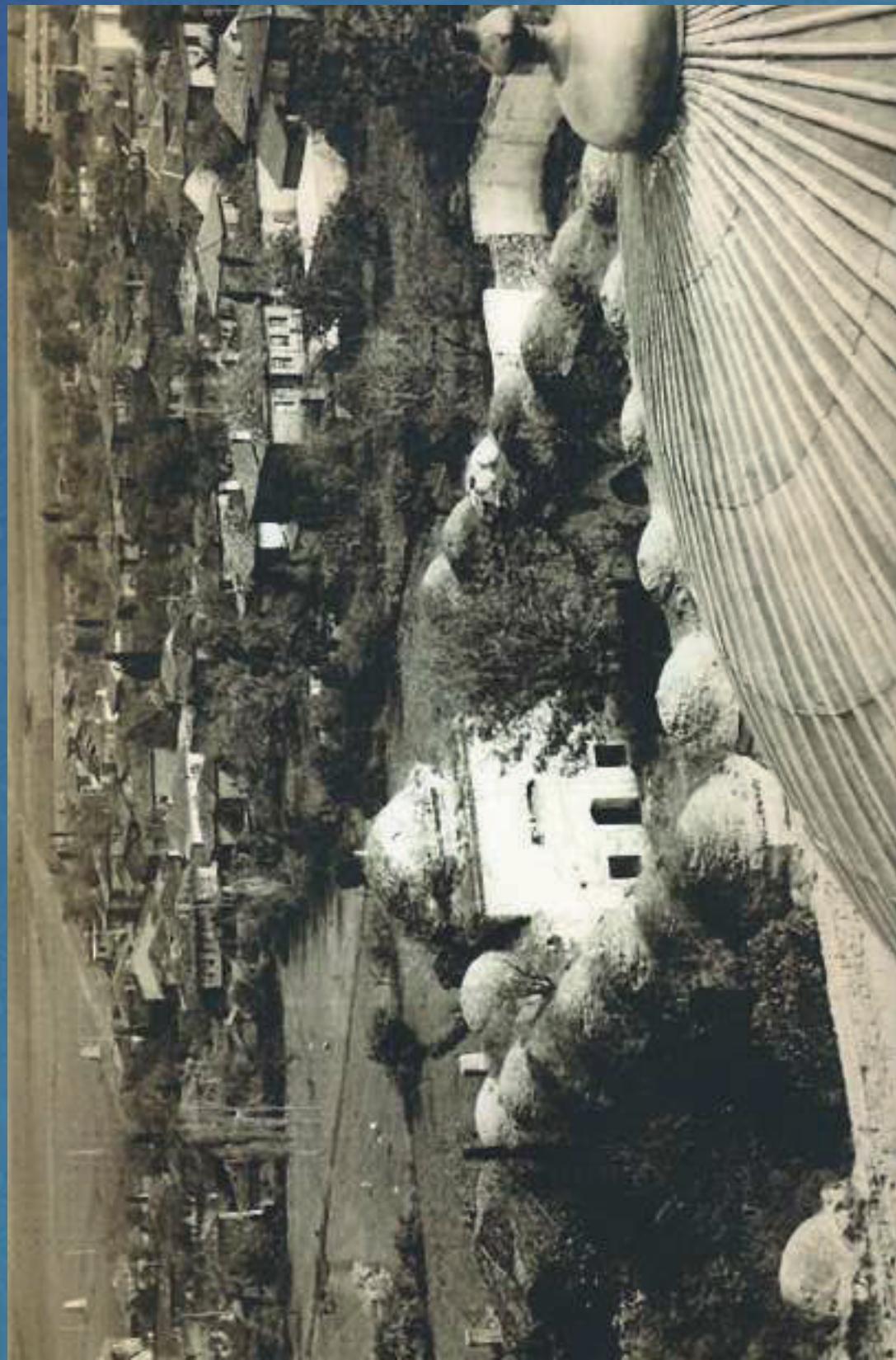
Daha önce tanıttığımız külliye yapıları gibi medresenin mimarının kimliği hususunda da netlik bulunmamaktadır. Mimar Sinan'ın eserlerinin listesinin verildiği eserlerde (*Tezkiretü'l-Bünyân*, *Tezkiretü'l-Ebniye*, *Tuhfetü'l-Mimarîn*) medresenin de anılmış olmasına rağmen Mimar Sinan'ın medrese ile ilişkisinin, sonraki yıllarda yapılan onarımlarla alakalı olması daha muhtemeldir.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, İrfan Matbaası, 1976, s. 320-322; Bayram, a.g.e., s. 68.

¹⁶⁶ Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları Medreseler Darülkurralar Mektepler", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri-I*, Ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayıncıları, İstanbul, 1988, s. 242.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

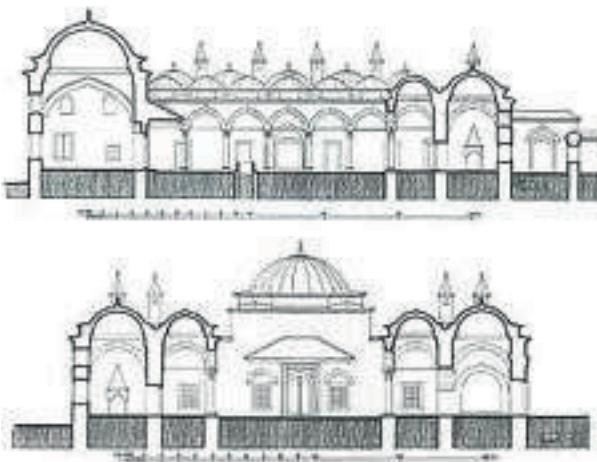
1963'te minareden medresenin görünümü (c. Tammer)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Minareden medresenin görünümü (2017)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

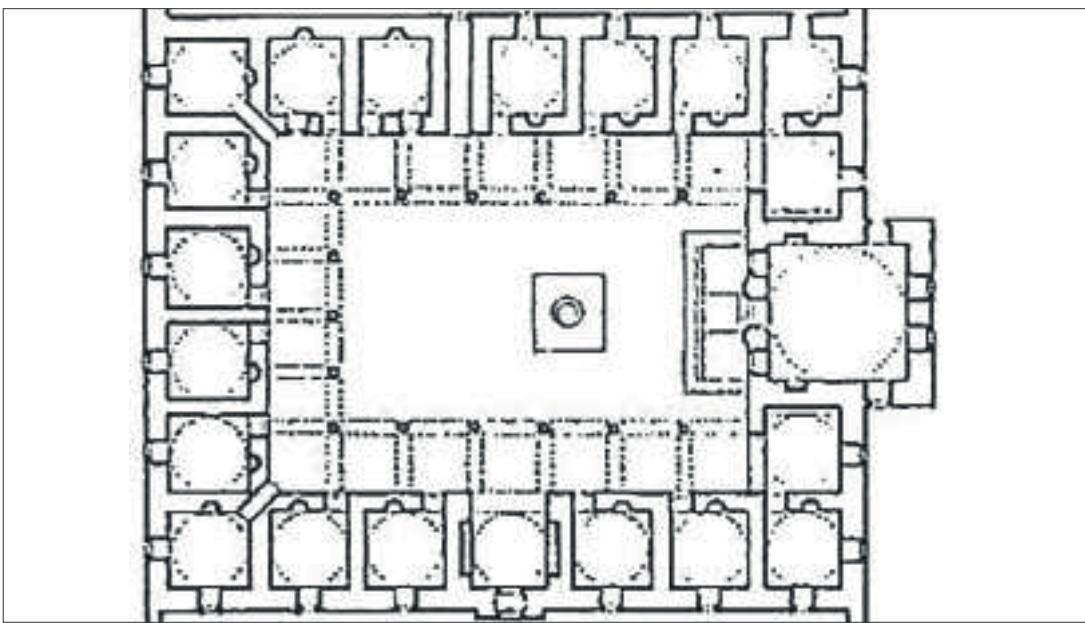

Medrese kesitleri (A.Saim Ülgen)

Medrese planı, hücrelerin dikdörtgen bir avlu çevresinde "U" biçiminde dizildiği ve dershanenin "U" nun açık olan kenarında yer aldığı düzendedir. Giriş, uzun kenarlardan birinin ortasında, dershanenin bulunduğu kısa kenara dik eksen üzerinde rindedir. Hücrelerin önündeki revaklar avluyu üç yönden sarmakta, dershanenin önünü açık bırakmaktadır. Dershane girişinde dört sütu-

na oturan kırmızı çatılı ahşap bir saçak bulunmaktadır.¹⁶⁷

Külliyenin güneydoğusunda yer alan Medresenin doğu cephesinde dershane bölümü çıkmırlı olarak yerleştirilmiştir.

Medrese planı (A.Kuran)

167 Ahunbay, a.g.m., s. 242.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Medresenin doğu cephesinden görünümü

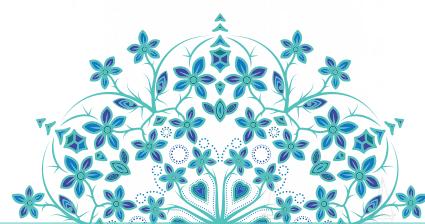
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Medresenin güneydoğusunda demir parmaklıklı pencere açıklıkları olan duvarla çevrili bir bahçe bulunmaktadır. Medreseye giriş burada bulunan iki kanatlı ahşap kapıdan sağlanmaktadır. Dış bahçenin giriş kapısı, külliyenin güney kapısının doğusunda, aynı duvar üzerindedir.

Medrese ve avlularının üstten görünümü

Bu kapının tam karşısında medresenin güney cephesinde, üzerinde Arapça, celi-sülüs hatta yazılmış, inşa kitabesinin bulunduğu taşkapı görülmektedir. Beden duvarından dışarı taşırlan ve oldukça sade olan mermer taşkapının kesme taş kemerinin altında, kitabeli bir alınlık bulunmaktadır.

آصِفُ الدَّهْرَ بْنِي مَذْرَسَةَ
حَسَنَةَ اللَّهِ فَأَسْتَوْفِي الْمُنْتَا
حَسْنَ خَيْرًا وَأَجْرًا فازَا
قَدْ أَتَى التَّارِيخُ خَيْرًا حَسَانًا

Türkçesi: Zamanın veziri Allah rızası için bir medrese bina etti. Bu suretle gayesine ulaştı. Hayır ve ecre nail olma bakımından ne güzel oldu. Tarihi de en güzel şekilde düşündü.

Medrese taçkapısı ve inşa kitabesi

Kitabeden ebced hesabıyla medresenin yapım yılının 930 (1523) olduğu hesaplanmıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Müderrisoğlu, a.g.m., s. 72; Bayram, a.g.e., s. 25.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Medrese taçkapısı içten görünüm

gergilerle bağlanmış mermer sütunlarla taşınmaktadır. Sütun başlıklarının bir kısmı mukarnas, bir kısmı baklava başlıklıdır. Sütunlar üzerinde bulunan kubbelere geçiş, alماşık sıvri kemerlerle sağlanmıştır. Sıvri kemerlerin üst kısmı iki sıra kirpi saçakla sonlanmaktadır. Revak üzerindeki kubbeler, alماşık düzende inşa edilmiş sekizgen kasnak üzere oturmuş olup, içleri sıvalı ve sadedir.

Taçkapının kitabeli alınlığının altına gri ton mermerden basık kemerli giriş kapısı yerleştirilmiştir. Basık kemerli kapıdan kubbeli giriş eyvanının altına girilir. Eyvanın sağ ve sol duvarlarında nişler bulunmaktadır. Eyvanlı bölümden medrese avlusuna geçilmektedir.

Medrese avlusunun doğusu hariç diğer cepheleri revaklıdır. Revak bölümü birbirine ve beden duvarına metal

Taçkapının açıldığı eyvan

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

İç avlu etrafındaki revaklar

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

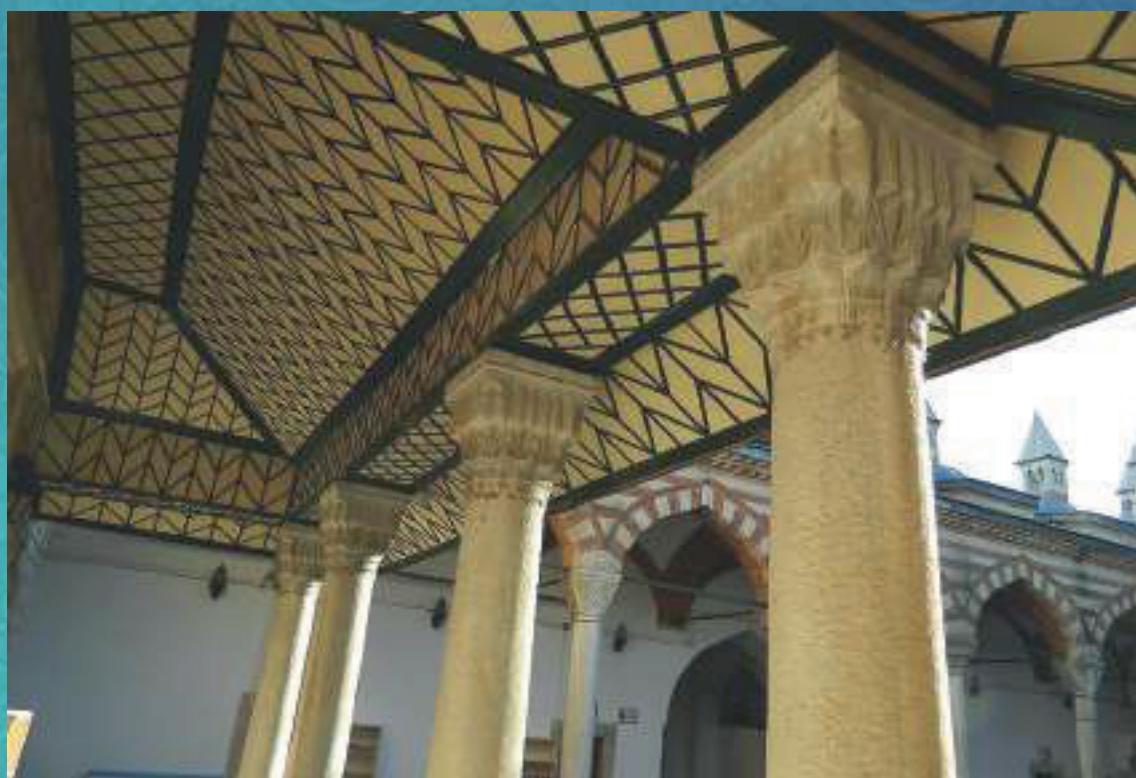

Kubbeleri taşıyan sütunlar ve sütun başlıklarları

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Medrese iç avlusu ve dershane girişи

Dershane önündeki sundurmanın tavan süslemesi

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

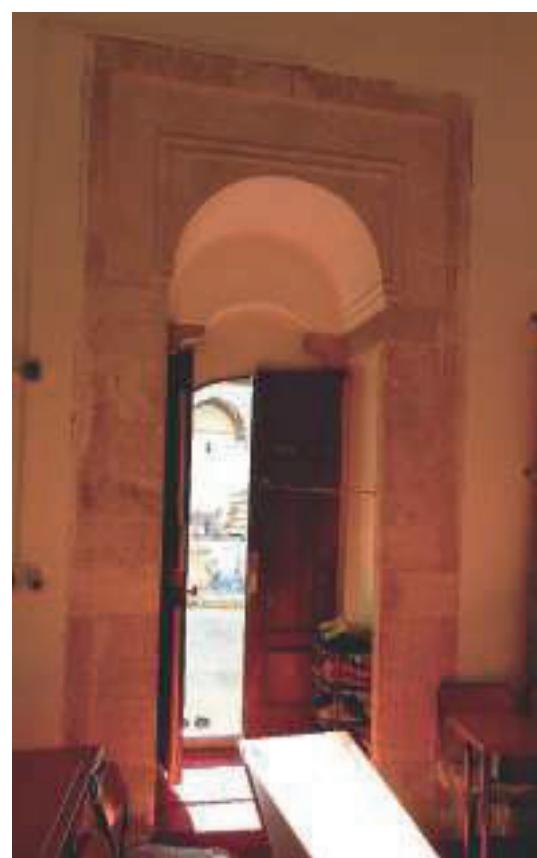
Dershane kapısı dıştan görünüm

plandan kubbe ye pandantiflerle geçiş sağlanmıştır. Dershane binası, medrese nin diğer bölümlerine oranla hem daha geniş hem de daha yüksek tutulmuştur.

Kubbenin sekizgen planlı kasnağında pencere bulunmamaktadır. Dershanenin aydınlatılmasında iki sıra pencere düzene ni vardır. Alt sıradı altı tane dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Bu pencereler düz atkı taşlı ve demir korumalı olarak yapılmıştır. Pencerelerin ikisi doğu cephe/sokağa bakan cephede; ikisi batı cephe/medrese iç avlusuna bakan cephede;

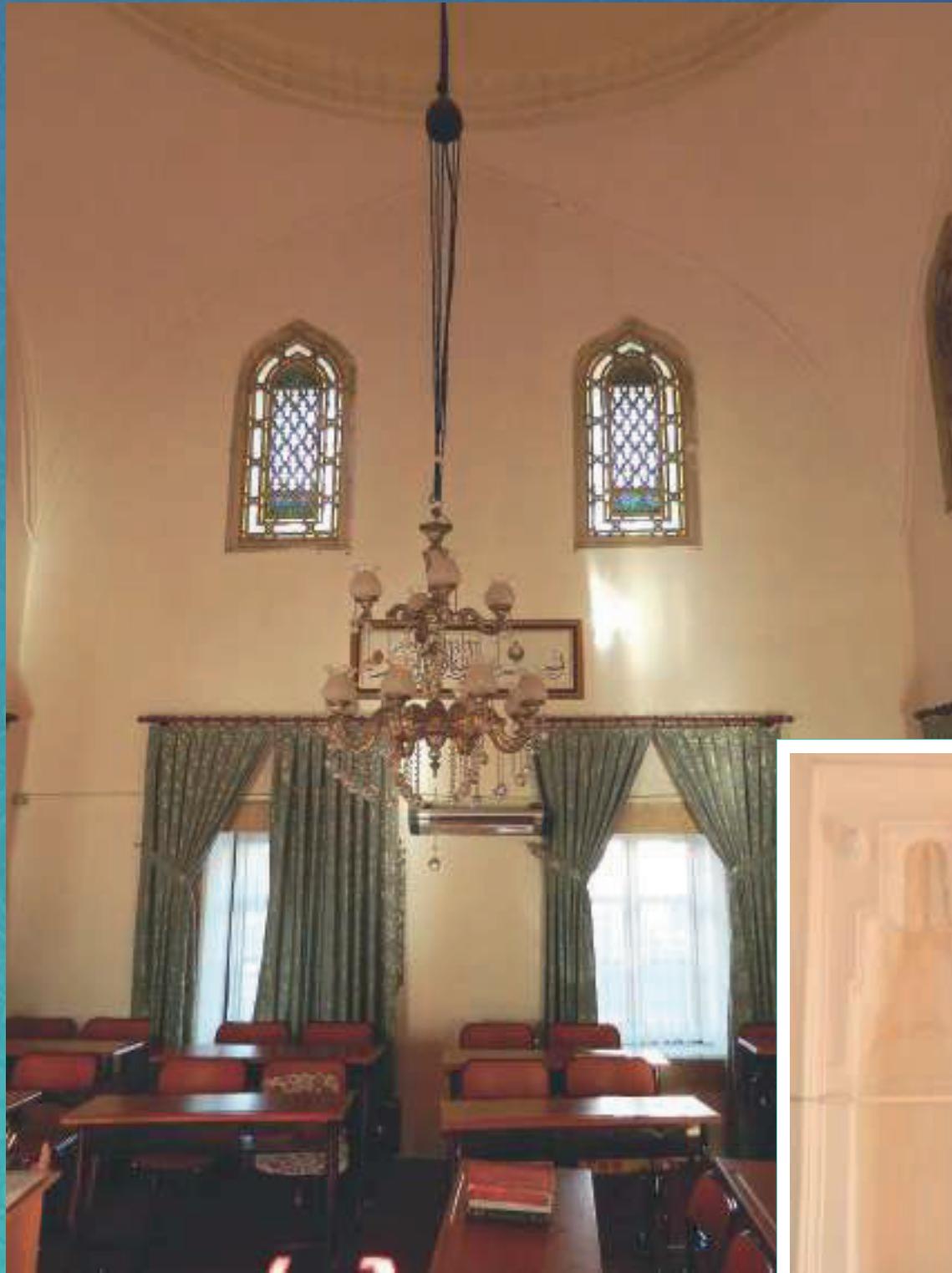
Medrese iç avlusunun doğusunda yer alan dershanenin avlu cephesinde revak bulunmamaktadır. Ancak, revak zeminden yüksek, üzeri eğimli bir örtü ile örtülü ve revak sisteminden bağımsız bir giriş mekânı tasarlanmıştır. Dershane girişinde dört sütunun taşıdığı, kırma çatılı ahşap bir saçak bulunmaktadır.

Kırmızı-beyaz geçme mermerden basık kemerli dershane kapısının etrafı silmelerle çevrilmiştir. Kare planlı olarak düzenlenenen dershane binasının kubbesi sekizgen bir kasnağa oturtulmuştur. Kare

Dershane kapısı içten görünüm

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Medresenin dershane yapısının pencere düzenlemesi ve içten bir görünümü

Dershane'de bulunan mukarnaslı mihrabıye

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

birer pencere de güney ve kuzey cepheerde bulunmaktadır. Alt sıradaki dikdörtgen pencerelerin üst kısımlarında sivri kemerli alçı şebekeli revzenler bulunmaktadır.

Dışta alماşık örgülü duvar örgüsüne sahip olan dershane binası, içte sıvalı olup süsleme açısından oldukça sadedir. Dershane'de mukarnaslı bir mihrabiye, güney ve kuzey duvarlarda birer kitap rafı ve duvar yüzeyine açılmış birer ocak bulunmaktadır.

Dershanenin güney-kuzey iki yanında avluyu çevreleyen revakların uzantısı olarak görülen, ancak revaklardan daha geride ve geniş olarak oda boyutlarında inşa edilen ve kubbeyle örtülü yarı açık, girişleri eyvan şeklinde düzenlenmiş mekânlar bulunmaktadır. Birbirinin simetriği olarak düzenlenen mekanların doğu cepheinde alta dikdörtgen bir pencere ve dikdörtgen pencerenin iki yanında birer raf ile dikdörtgen pencerelerin üstlerinde birer tane sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Dershanenin yanındaki bu kubbeli mekânlardan oda/hücrelere geçiş de bulunmaktadır.

Dershanenin yanındaki mekan

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Dershanelden medrese avlusunun görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kubbeleri taşıyan sütunlar ve sütun başlıklarları

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Öğrenci odaları ve revakların üst örtüsü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Avlunun etrafını "U" biçiminde saran revakların hemen arkasında on yedi medrese odası bulunmaktadır. Oldukça sade dizayn edilen odalarda, tuğladan birer ocak ve raf nişleri görülmektedir.

Odalarda bulunan ocakların bacaları, kubbe kasnaklarının dış cephelerde bulunan kenarlarına bitişik olarak yüksekçe kare kesitlidir. Bacalarda bir sıra taş iki sıra tuğla dizisi vardır. Bacalar kurşun kaplı, dört yönlü pramidal bir külahlâ kapatılmıştır. Bacaların dört yüzünde, her bir yüzünde ikişer adet olmak üzere, sekiz adet sivri kemerli açıklıklar yer almaktadır.

Öğrenci odalarının (köşe) pencere ve niş düzenlemesi

Odalar kubbeye örtülü olmuş olup kare plan dan kubbeye pandantiflerle geçiş sağlanmıştır. Odaların yalın dikdörtgen lentalardan oluşan kapıları doğrudan revaklara açılmaktadır. Odaların kapıları köşelere yakın yerleştirilmiş olup kuzeybatı ve güneybatı köşelerde bulunan odalara giriş, köşelere açılan kapılarla sağlanmıştır. Öğrenci odalarının aydınlatılmasında iki sıra pencere sistemi bulunmaktadır. Altta düz atkı taşlı dikdörtgen bir pencere, onun üstünde de sivri kemerli petek revzenli pencere bulunmaktadır. Alt kısmda bulunan pencerenin yan taraflarında raf nişleri bulunmaktadır.

Medrese birimlerinin zemini altigen planlı tuğlalarla kaplanmıştır.

Medresenin kuzeyinde, giriş eyvanının tam karşısındaki oda ile solundaki oda arasında tonoz örtülü dar bir koridor ile tuvalet bölümüne ve medresenin kuzeyindeki avluya bir geçiş bulunmaktadır. Tabhâne ile medrese arasında kalan tuvalet bölümünde on iki birim bulunmaktadır; bunlardan altısı tabhâne tarafından, altısı da medrese tarafından kullanılmaktadır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Abdest alma bölümü ve kuyu ağzı, kuyu ağzı üzerinde karşılıklı iki tavus kuşu ve aralarında silik bir haç motifini görülmektedir. Bizans sanatının unsurlarından olan bu süslemeden hareketle, kuyu ağzının eski bir Bizans eseri olduğu düşünülmektedir

Medrese iç avlusunun ortasında silindir şeklinde, üzerinde karşılıklı iki tavus kuşu ve aralarında silik haçmotifi işlenmiş bir kuyu ağızı görülmektedir. Bizans sanatında sıkılıkla görüldüğü belirtlen bu motiflerin bulunduğu kuyu ağızının eski bir Bizans eseri olduğu düşünülmektedir.¹⁶⁹ Kuyunun, ortasına gelecek şekilde yanında “L” şeklinde bir abdest alma bölümünü hazırlanmış olup, abdest alma bölümünün bir kenarında üç, diğer kenarında dört tane musluk bulunmaktadır. Muslukların önünde de oturma sekileri yer almaktadır.

Yapıda ilk tasarımdan sonraki tarihlere ait (Cumhuriyet döneminde yapılan hariç) onarım izlerinin belli olmadığı ve dış duvarlarda dört sıra taş, üç sıra tuğla alماşık örgü bulunmasına rağmen avlu çevresindeki revak alınlıklarında bir sıra taş, iki sıra tuğla örgü farklılığı, avlu revaklarının yenilenmiş olabileceğini düşündürmesine rağmen, ilk tasarımda avlu çevresinin dış duvarlardan daha özenli bir duvar örgüsü ile yapılmış olabileceği belirtilmektedir.¹⁷⁰

Günümüzde Gebze Müftülüğü Mustafa Paşa Kız Kur'an Kursu olarak hizmet veren Medrese yapısının dış avluya açılan giriş kapısı

03.11.1973 tarihli bir kararla¹⁷¹ Külliyenin intifa hakkının Milli Eğitim Bakanlığı'na verildiği görülmektedir. Medrese yapısı bu tarihten itibaren Halk Eğitim Merkezi binası olarak kullanılmış ancak 04.07.1974 tarihli bir kararla Milli Eğitim Bakanlığı'na verilen intifa hakkı yürürlükten kaldırılmış¹⁷² ve medresenin Halk Eğitim Merkezi binası işlevi sona ermiştir. 10.06.1975 tarihli bir kararla da Medrese'nin Gebze Müftülüğü'nce kullanılmak amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'na tahsisi uygun görülmüştür.¹⁷³ Günümüzde iyi durumda olan medrese, Gebze Müftülüğü'ne bağlı Kız Kur'an Kursu olarak hizmet vermektedir.

¹⁶⁹ Galitekin, a.g.e., s. 113; Aldoğan, a.g.e., s. 67; Bayram, a.g.e., s. 68.

¹⁷⁰ Ahunbay, a.g.m., s. 242.

¹⁷¹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, Yer No: 307-90-4 (03.11.1973).

¹⁷² BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, Yer No: 317-44-13 (04.07.1974).

¹⁷³ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, Yer No: 334-41-19 (10.06.1975).

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Medrese üst örtüsü (minareden)

b. Kütüphane

Kütüphaneler, Osmanlı öncesi Türk-İslâm devletlerindeki önemini¹⁷⁴ Osmanlı döneminde de korumuştur. Osmanlı Devleti’nde özellikle medreselere bitişik olarak birçok kütüphane yapılmış, bunlardan öğrenciler ve araştırmacılar gibi halk da yararlanmıştır.

Kütüphane, âlimlerin toplantı ve buluşma yeri olduğu gibi ilmî tartışmaların da yapıldığı bir yerdi. Osmanlı Devleti’nde halka açık ilk kütüphane Fatih Sultan Mehmed zamanında açılmıştır.¹⁷⁵ Osmanlı Devleti’nin çeşitli dönemlerinde çeşitli konularda yazılmış olan kitapları toplama ve kütüphane oluşturma geleneksel bir hal almıştır. Devletin kuruluşundan itibaren padişahlar, veziriazamlar, hanım sultanlar, şehzadeler, darüssade ağaları, defterdarlar, şeyhülislamlar ve diğer devlet görevlileri eğitim kurumları, ibadethaneler, külliyeler ve bu kurumların içerisinde ya da bağımsız binalara sahip kütüphaneler kurmuştur. Kurulan kütüphanelerin hemen hepsi vakıf kurumları olarak kurulmuş, amaçları, yönetimi, gelir-giderleri, personeli, personelin taşıması gereken özellikler ve sayıları, kütüphanede bulundurulacak olan kitaplar gibi bilgiler vakfiyelerinde kaydedilmiştir.

Osmanlı kütüphaneleri, bina ve yerleşim özelliklerine göre beş ana türde toplanmıştır.¹⁷⁶ Buna göre Çoban Mustafa Paşa Kütüphanesi; *cami, medrese, mektep ve dersane gibi çeşitli eğitim-öğretim kurumları içerisinde ya da bu kurumların yakın çevrelerinde kurulmuş kütüphaneler ve tekke, zaviye, türbe, hankah, ribat, mescit, dergâh ve Mevlevihane gibi eğitim-ibadet kurumları içerisinde ya da çevresinde kurulan kütüphaneler* kategorilerinde değerlendirilebilir.

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin batı girişindeki taç kapının üstünde bulunan iki hücreli kütüphane yapısı, vakfiye defterinde şu şekilde kayıtlıdır: "...misafir evleri ve mutfak arasında giriş kapısının üstünde içeride ve dışarıda olmak üzere yüksek iki hûcr ve içeriklerinde vakfedilen kitapların korunduğu iki yer daha vardı..."¹⁷⁷ Külliyedeki konumu bu şekilde belirtilen kütüphanenin personeli ve personelin alacağı yevmî ücret de vakfiye defterinde kayıtlıdır.

¹⁷⁴ Osmanlı öncesi Türk-İslâm kütüphaneleri hakkında genel bilgi için bkz. Güray Kırpık, "İlk Türk-İslâm Devletlerinde Eğitim", *Türk Eğitim Tarihi*, Otorite Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 38-40.

¹⁷⁵ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C. 1-2, s. 91.

¹⁷⁶ Hakan Anameriç, "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 19, 2006, s. 57.

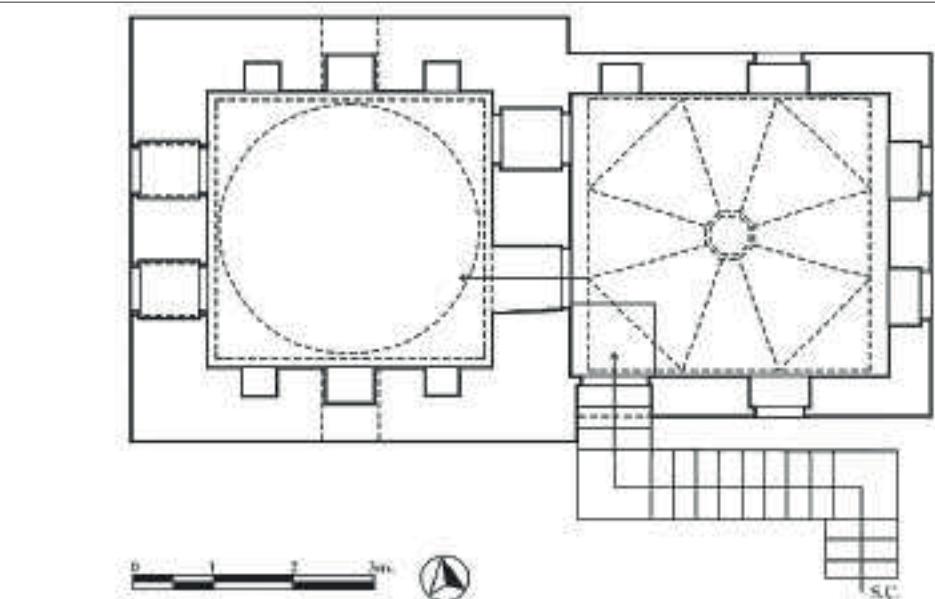
¹⁷⁷ TSMA, vr. 7a, 8-11. satır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kütüphanenin Külliyesinin batı kısmındaki konumu

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

KÜTÜPHANENİN PLANI (H.S.ÇETINKAYA)

Çoban Mustafa Paşa tarafından kütüphaneye, imaret dışına çıkarılmaması şartıyla¹⁷⁸ vakfedilen kitapların adları da kaydedilmiştir. Çoban Mustafa Paşa, kütüphaneye 46 cilt tefsir ve tefsir şerhleri, 30 cilt hadis ve hadis şerhleri, 25 cilt usûl ve fûrû' ile mütan ve şerhleri, 17 cilt fetva, 47 cilt kelam olmak üzere 165 cilt eser vakfetmiştir. Bu eserlerin içerisinde değerli el yazmaları bulunmaktadır. Zamanla dağılan ve tahrip olan eserlerden geriye kalanlar, günümüzde Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Yazı ve Yazma Eserler bölümünde korunma altına alınmıştır.¹⁷⁹ Vakîf defterinde Çoban Mustafa Paşa tarafından kütüphaneye bağışlanan kitaplar şunlardır:

- Tefsiru'l-Keşşâf – 1 cilt
- Tefsiru'l-Kebîr – 13 cilt
- Tefsiru'l-Basît, İmam el-Vâhidî – 15 cilt
- Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vel, Kadî el-Beyzavî – 1 cilt
- Envâru't-Tenzîl (diğer) – 2 cilt
- Tefsiru'l-İmam en-Nesefî – 1 cilt

¹⁷⁸ TSMA, 7003, vr. 39a, 10-11. satır.

¹⁷⁹ Galitekin, a.g.e., s. 141; Yücel-Soyhan, a.g.e., s. 34.

- Kıtâ'at-ı Kemiyye fî cild-i minTefsiri'l-Kur'ân – 1 cilt
- Bahru'l-Muhît, Ebu Hayyan – 5 cilt
- Şerhu'l-Keşşâf, Seyyid eş-Şerif – 1 cilt
- Şerhu'l-Keşşâf, Şeyh Abdulcabbar – 1 cilt
- El-Vâiz Ale'l-Keşşâf, Atûfî – 1 cilt
- Durru'l-Mansur – 5 cilt
- Sahihu'l-Buhari – 1 cilt
- Sahihu'l-Buhari (diğer) – 1 cilt
- Sahihu'l-Buhari (üçüncü) – 1 cilt
- Sahihu'l-Buhari (dördüncü) – 2 cilt
- Sahihu'l-Müslim el- Kuşeyrî–3 cilt
- Sahihu'l-Müslim – 4 cilt
- Fethu'l-Bârî fî şerhi'l-Buhari, İbn Hacer – 1 cilt
- Şerhu'l-Buhari, İbn Hacer – 8 cilt
- Kütüb es-Sünen, İbn Mâce – 2 cilt
- Kitâb es-Sünen, Ebû Dâvud – 2 cilt
- Ve'n-Nihaye, İbnü'l-Esîr – 2 cilt
- Tenkîhü'l-Buhârî, Zerkeşî – 1 cilt
- Camiu'l-Usul – 1 cilt
- El-Mesâbih – 1 cilt
- Eş-Şîfâ', Kadı İyas – 1 cilt
- Havâşıyü'l-Ebher alâ Şerhi'l-Muhtasar, İbnü'l-Hâcib – 1 cilt
- El-Hidâye fî'l-Fîkh – 2 cilt
- El-Mebsût, İmam es-Serahsî
- Muhîtu'l-Fetâvâ, İmam es-Serahsî – 6 cilt
- Min Zahîratü'l-Fetâvâ – 6 cilt
- El-Fetâva et-Tatarhâniyye – 4 cilt
- Münyetü'l-Müftî – 1 cilt
- Şerhu'l-Kenz, İbn Zeyla'î – 4 cilt
- Şerhu'l-Mecmu', İbnü'l-Melek – 1 cilt
- Şerhu'l-Mecmu', İbnü'l-Melek – 2 cilt

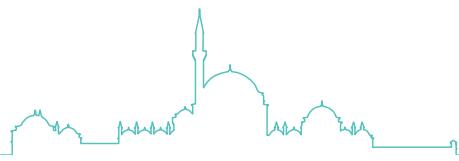

Ç O B A N M U S T A F A P A Ş A K Ü L L İ Y E S İ - I I

- El-İhtiyar fî Şerhi'l-Muhtar – 1 cilt
- Muhtasaru'l-Kudûrî – 1 cilt
- Şerhu'l-Vikâye, İbnü'l-Melek – 1 cilt
- Şerhu'l-Vikâye, Sadruş-Şerîa – 1 cilt
- İnâyetu fî Şerhi'l-Hidâye, Mevlâ Ekmeleddin – 2 cilt
- Gâyetü'l-Beyân fî Şerhi'l-Hidâye – 6 cilt
- El-Kifâye fî Şerhi'l-Hidâye (birinci cildi)
- Tarihu'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn – 2 cilt
- Mecmuu'l-Ayneyn – 1 cilt
- Ravzu'l-Menâzir fî't-Tevârih – 1 cilt
- Tuhfetü's-Sâil fî Ecvibeti'l-Mesâil – 1 cilt
- Tarihu Zevi'l-İslâm, eş-Şeyh ez-Zehebî – 1 cilt
- Tarihu't-Taberî, Taberî – 1 cilt
- Sirâcü'l-Mülük – 1 cilt
- İhyau el-Ulûm – 1 cilt
- Lemeânu'l-Hakâyık ve Rütbetü'l-Kerem fi'l-Müfâhare beyne's-Seyfi ve'l-Kalem
- Zübdetü't-Tarîk
- Hadîsu'l-Erbâîn, el-Mütercim Nazm el-Farsî
- El-Ferâiz
- Risâletü Muhammed b. Muhammed el-Hâfiz el-Buhârî
- Medhu Emîru'l-Mu'minîne aliyyin kerremallahu vechehu, Ebu'l-Hadîd
- Kitab en-Nasîha
- Havâs el-Kur'ân
- El-Mecmuatü'l-Celâliyye
- Miftâhu'l-Berreyn ve Misbâhu'l-Bahreyn
- Risaletü fi't-Tîb
- Fütûhatü'l-Mekkiyye – 1 cilt
- Şerhu't-Tearrif fi't-Tasavvuf
- Şerhu'l-Fusûs, Şeyh Dâvud el-Kayserî – 1 cilt
- Şerhu'l-Mevâkif, Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî

- Şerhu'l-Mevâkîf (diğer)
- Havâşî ala Şerhi'l-Mevâkîf el-merhum Mevlana Hasan Çelebi
- Kitâbu's-Şifâ', İbn Sina – 1 cilt
- Hâşiyetü'l-Metâli', Seyyid Şerîf
- Havâşî el-Mutavval, Hasan Çelebi
- Mufassal fi'n-Nahv – 1 cilt
- Mükemmîl fî Şerhi'l-Mufassal – 1 cilt
- Muhtasaru't-Telhîs
- Şerhu'l-Makâmâtü'l-Harîriyye, Ahmed b. Abdülmü'min eş-Şerîşî – 2 cilt
- Hayatu'l-Hayâvâni'l-Kübrâ – 2 cilt
- Tarihu'l-Medîneti'l-Münevvere – 1 cilt
- Şerhu'l-Meşârîk, Mevla Ekmeleddin – 1 cilt
- Şerhu't-Teshîl, Şeyh Abdülkadir el-Mekkî – 2 cilt
- Ravzatu'l-Mucîz, İbnü'l-Cevzî – 1 cilt
- Bedâyiü's-Senâyi' – 2 cilt
- El-Mesnevî, Mevlana Celaleddin el-Belhî – 1 cilt
- Zübdetü'l-Hakâyık, Şeyh Aynu'l-Kuzât el-Hemedânî – 1 cilt
- Kimyau's-Sââde – 1 cilt
- Külliyat, eş-Şeyh Feridüddin Attar
- Şerhu'l-Îşrâk, Kutb eş-Şirâzî
- Kâmus el-Lugat – 1 cilt
- Es-Sîhah – 1 cilt
- El-Kâmusu'l-muhît
- El-Kâmus el-Vesît – 1 cilt
- El-Meşârîk fi'l-Hadîs
- Mir'âtu't-Te'vîl, Atûfî el-Vâiz
- Mefâtihi'u'l-Gayb, Şeyh Sadrüddin el-Konevî – 1 cilt
- Şerhü Menâzil es-Sâyirîn – 1 cilt
- Mecmuat-ı Resâil, eş-Şeyh Muhyiddin el-Arabi – 1 cilt.¹⁸⁰

180 TSMA, 7003, vr. 37a-39a.

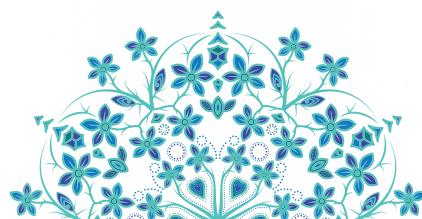

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Mustafa Paşa'nın vefatından iki yıl sonra (937/1530-31) vakıf tarafından medrese hocası ve talebelerinin istifadesine sunulmak üzere vakıf mütevelliisine teslim edilen bazı eserler de vardır. Bu eserler şöyledir:

- Astronomi ilmine dair İlmü'l-Hey'et, Mahmud el-Çağmini/Mevlana Kadızade Şerhi
- Seyyid Şerif Cürcânî Şerhi/ Cürcânî'nin diğer bir şerhi
- Tezkire Şerhi, el-A'râc
- Astronomi Kitabı, Mevlâ Alâeddîn Kuşçu
- Şerhü'l-Minhâc, Hikmetü'l-Îşrâk Şerhi, El-Allâme
- Kitabu't-Tahrîri'l-Macistî (Almagest/ Ἡ Μεγάλη Σύνταξις/ Magna Syntaxis), Nasruddin et-Tûsî
- Müfredât, İbnu'l-Baytâr
- Keşşâf Tefsiri, Zemahşerî.¹⁸¹

Vakıf kütüphanelerindeki kitaplar, Evkaf Nezareti'nin gerekli gördüğü zamanlarda sakılmaktaydı. Bazı kütüphanelerde, vakıfin vakfiyedeki şartına bağlı olarak da belli zamanlarda sayımlar yapılabiliyordu. Vakıfların durumunu tespit için yapılan tahrirlerde, kütüphanelerdeki mevcut kitapların listelerinin hazırlandığını bazı tahrirlerde ise sadece kitap sayısının belirtildiği görülmektedir. Bazı durumlarda şikayet üzerine de kitap sayımlı yapılmıştır. 1172(1759) yılında, Çoban Mustafa Paşa Kütüphanesi'nde bazı kitapların kaybolduğuuna dair bir şikayet üzerine yapılan sayımda ondan fazla kitabı kaybolduğu tespit edilmiştir.¹⁸² Kütüphanedeki kitapların korunmadığını, 15.02.1303 (23 Kasım 1885) tarihli, camiin tamiri ve kitapların yok olmasına mani olunması yönünde bir belge de teyit etmektedir.¹⁸³

¹⁸¹ TSMA, 7003, vr. 64b-65a.

¹⁸² Bayram, a.g.e., s. 91.

¹⁸³ BOA, MF.MKT, 88-74-0

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kütüphane ve batı taçkapısı

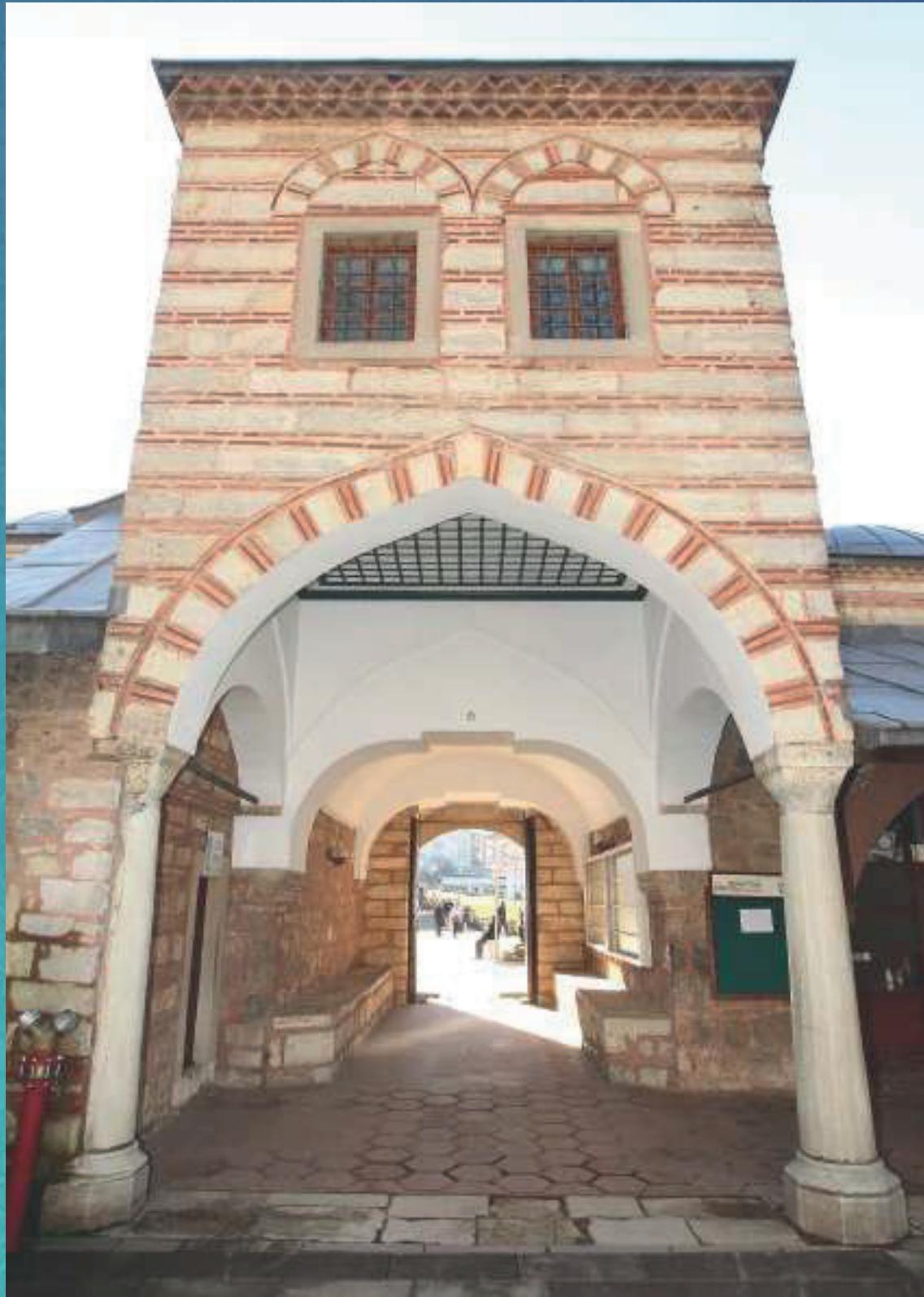
Kütüphane, batı taçkapısının üzerinde, üst katta bulunmaktadır. Kare planlı iki odadan oluşan kütüphane yapısına, imaret kapısının yanından bir merdivenle çıkış sağlanmıştır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kütüphane alt kısım

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

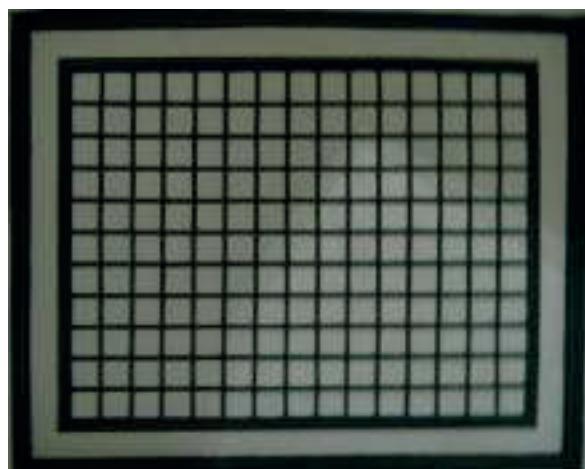
Kütüphanenin cami avlusundan görünümü ve taşıyıcı sütunlar

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Batı taçkapısının giriş mekanı üzerine biri dışarı diğeri de külliye avlusuna bakacak şekilde düzenlenmiş iki oda, kare planlı ve aynı eksen üzerinde bulunmaktadır. Ancak iki oda boyut olarak farklıdır. Dışarı bakan oda daha yüksek ve geniş; avluya bakan oda ise daha alçak ve küçük olarak düzenlenmiştir.

Külliye avlusuna bakan kare planlı odanın avluya bakan ön kısmını, biri paşa odaları tarafinda serbest, diğeri imaret tarafında kısmen duvara gömülü olan sekizgen kaideli ve bitkisel motifli başlıklarları olan iki yuvarlak mermer sütunla taşınmaktadır. Sütunlar duvarlara kemerlerle bağlanmış ve sütun başlıklarından birbirleri ile duvarlar arasına metal gergiler yerleştirilmiştir.

Doğudaki nispeten küçük mekânın alt kısmında, ahşap kaplamalı düz bir tavan bulunmaktadır. Ahşap kaplamalı tavan yüzeyi çitlerle karelere bölünmüştür.

Kütüphane alt kat tavanı

İmaret kapısının yanındaki merdivenden yukarı çıkıldığında doğudaki mekâna giriş, dikdörtgen şekilli bir açıklıkla sağlanmıştır. Kare planlı yanının üzeri, sekiz dilimli ahşap bir örtüyle örtülmüştür.¹⁸⁴ Bu mekânın ilk yapıda bir tonozla örtülü olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁵ Duvarlar üzerindeki açıklıklar dıştaki gibi dikdörtgen şekillidir. Kuzey duvarının batı ucunda, dikdörtgen kesitli, dilimli kemerli bir

niş yer almaktadır. Batı duvarı üzerinde bitişikteki diğer mekâna geçiş kapısı ve yine batıdaki mekâna açılan dikdörtgen formlu bir pencere bulunmaktadır. Bu mekândan iki pencere doğu yönüne, birer pencere de güney ve kuzey yönüne açılmaktadır.

¹⁸⁴ Çetinkaya, *a.g.m.*, s. 23, 24.

¹⁸⁵ Aktuğ, *a.g.e.*, s. 19; Müderrisoğlu, *a.g.m.*, s. 90; Seyhan, *a.g.m.*, s. 353; Bayram, *a.g.e.*, s. 90; H. Sibel Çetinkaya, "Kütüphane Mimarisinin İki Önemli Eseri: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Kütüphanesi; Edirne, Selimiye Camii Kütüphanesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XV/I, Nisan 2006, s. 23.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kütüphanenin üst örtüsü (minareden)

Doğudaki mekânın üst örtüsü

Ç O B A N M U S T A F A P A Ş A K Ü L L İ Y E S İ - I I

Doğudaki mekanın kuzeybatı köşesi

Külliye dışına bakan batıdaki oda, sekizgen kasnaklı bir kubbeye örtülüdür. Kare mekandan kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Odaya giriş, içten formu bozulmuş basık yuvarlak kemerlidir. Kemerin bu şeclinin onarımlar sonucunda olduğu düşünülmektedir.¹⁸⁶ Mekânın zemini, doğudaki zeminden daha

yüksektir. Bu odanın aydınlatılması, dördü batı cephesinde; ikisi de kuzey ve güney cepheerde olmak üzere altı pencereyle sağlanmıştır. Duvarlar üzerindeki pencereler, içte de aynı özelliktedir. Üst sıra pencereleri vitraylı içliklere sahiptir. Kuzey ve güney duvarları üzerinde dikdörtgen kesitli üçer niş bulunmaktadır. Daha büyük olan ortadaki nişler dikdörtgen şekilli, yandakiler ise dilimli kemerlidir. Ortadaki nişler iki bölümlü düzenlenmiştir.¹⁸⁷

Batıdaki odanın kubbe örtüsü

Batı mekân iç düzenlemesi

¹⁸⁶ Çetinkaya, a.g.m., s. 24.

¹⁸⁷ Çetinkaya, a.g.m., s. 24.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kütüphane güneybatıdan görünüm ve kütüphanenin pencere düzeni

Yapının dış cephe duvarları, bir sıra taş iki sıra tuğla almışk örgüye sahiptir. Alt ve üstteki pencerelerin üzerinde oluşturulan kemeler cephelere hareketlilik kazandırmıştır. Cephe sonlarında ve kubbe geçişinde iki sıra kirpi saçak tezyinat görülmektedir. Kütüphane mekânlarının üst örtüleri kurşun levhalarla kapatılmıştır.

Kütüphanenin hangi tarihe kadar aslı görevini yerine getirdiği bilinmemektedir. 1952 yılında kütüphaneyi askerlerin kullandığı, daha sonraki dönemlerde ise, Gebze Müftülük binası olarak kullanıldığı bildirilmektedir.¹⁸⁸ Günümüzde yapı kapalı olup, Aziz Mahmûd Hüdâyi Vakfı tarafından kullanılmaktadır.

188 Aldoğan, a.g.e., s. 52; Külliyenin 1935 yılında askeriye tarafından kullanıldığına dair Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 231-446-5 numaralı ve 14.10.1935 tarihli bir belge bulunmaktadır.

4. Sosyal Hizmet Birimleri

a. Tabhâne

Tabhâne, yoksulların barınması için kurulmuş hayır müesseselerinden biridir.¹⁸⁹ Tabhâne/Misafirhane, Osmanlı külliyelerinin önemli birimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabhâne, konaklama yeri olup, genellikle imaret ile birlikte planlanan, şehir içinde yolcuların misafir edildiği yapılardır.¹⁹⁰

Külliyenin doğu cephesinin ortasında, medrese ile tekke arasında bulunan tabhane yapısı, araştırmacılar tarafından farklı adlarla anılmakta ve yapıya farklı işlevler isnad edilmektedir. Bazı araştırmacılar, yapının planından ve konumundan hareketle yapıyı darüşşifa veya bimarhâne olarak tanıtmaktadırlar.¹⁹¹ S. Ünver, tabhanelerin “nekahathane”, yani yol yorgunluğundan ve gıdasızlıktan zayıf düşenlerin birkaç gün dirlenebileceği ve eski kuvvetlerini istirahat ve gıda ile elde edebileceği yerler olduğunu hatta bazı hallerde ufak kırgınlık ve hastalıklar için revir olarak kullanıldığını kabul etmektedir.¹⁹² S. Eyice, yapı ile ilgili olarak hademe-i hayrat odaları olarak anıldığını aktarmaktadır. Yapı, Eyice'nin külliye planında da *darüşşifa?* olarak kaydedilmiştir.¹⁹³ Bazı araştırmacılar da vakfiye ve arşiv malzemelerinden hareketle yapının, tabhane olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁴ Vakfiyede, “...bahçesi olan avlulu ve yaz-kış misafirlere ayrılmış evler; konuklar ve yolcuların konaklamaları için de ayrıca mahaller (yerler) yer alındı. Yol güzergahı üzerinde sâdirûn (gidenler) ve vâridûn (gelenler) için uğrak yerleri...”¹⁹⁵ şeklinde anılan bölümün bu yapıyla ilgili olduğu kabul edilebilir ve yapı için *tabhane* tesmiye edilebilir. Külliye ve külliye yapıları hakkında önemli bilgiler veren Evliya Çelebi de külliyede bir hastane yapısından bahsetmemektedir. Evliya

¹⁸⁹ Pakalın, C. III, s. 369.

¹⁹⁰ M. Gözde Ramazanoğlu, “16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi”, ÇÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 17, S. 3, 2008, s. 335.

¹⁹¹ Galitekin, a.g.e., s. 153; Aldoğan, a.g.e., s. 59; Yücel-Soyhan, a.g.e., s. 33; Seyhan, a.g.m., s. 35; Aslanapa, a.g.e., s. 192; Cantay, “Darüşşifalar”, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri-I*, Ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayımları, İstanbul, 1988, s. 355, 356.

¹⁹² A. Süheyl Ünver, *Gebze İmaretinin Tabhanesi*, Millî Mecmua Basımevi, İstanbul, 1947, s. 4; Galitekin, a.g.e., s. 107; Müderrisoğlu, a.g.m., s. 86; Yavuzyılmaz, a.g.e., s. 129.

¹⁹³ Eyice, “Türk...”, s. 9-10.

¹⁹⁴ Ünver, a.g.e., s. 4; Konyalı, a.g.m., s. 594; Müderrisoğlu, a.g.m., s. 86; Aktuğ, a.g.e., s. 17; Bayram, a.g.e., s. 80.

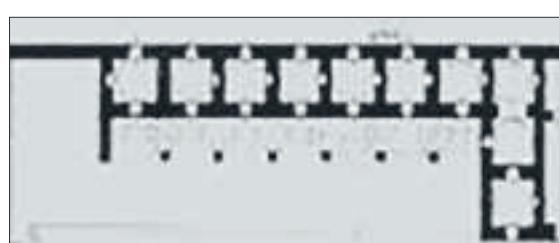
¹⁹⁵ TSMA, vr. 7a, 4-6. satır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

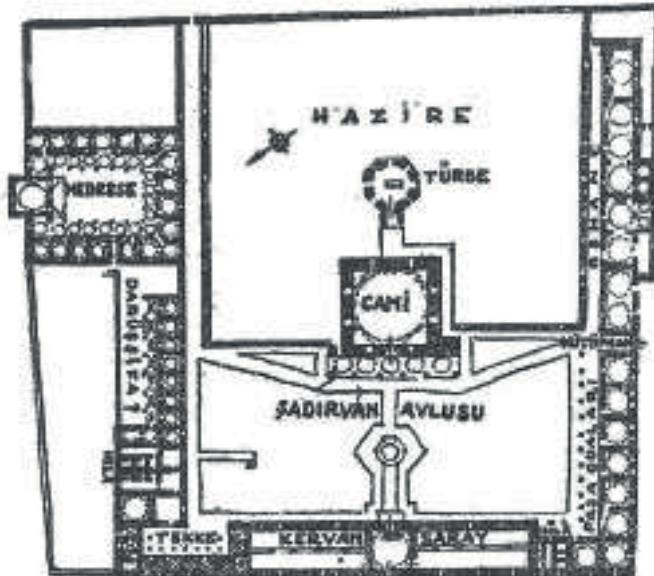

Tabhâne (Misafirhane) yapısının Külliyenin doğu kısmındaki konumu

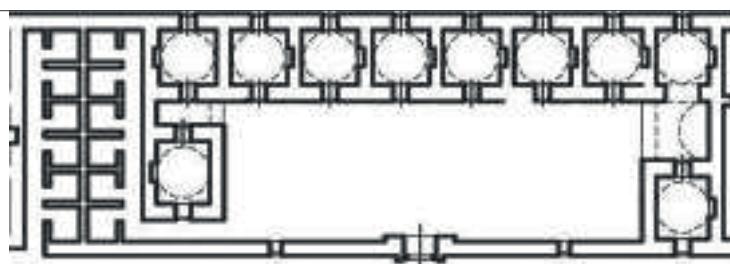
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Tabhane planı (A.Saim Ülgen'den)

Külliye planı (S.Eyice'den)

Tabhane planı (A.Kuran'dan)

Çelebi, konukevinden şu şekilde bahseder: "...Bu camiin çevresinde gelen giden yolculara konaklaması için bir mihmân sarayı (konukevi) var ki 3.000 insan ve 2.000 at alır kervansa-raydır. Ve başka develiği vardır. Ve bütün misafirler ve çevrede bulunanlar için bir aşevi vardır ki bütün yıl boyu genç yaşılı, kadın erkek herkese nimeti bol bol dağıtıldığından başka her gece

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

akşamdan sonra konukevinde kalanlara bakır sinilerle her ocak başına birer sini çorba ve adam başına birer ekmek, her ocağa birer zeytinyağı kandili, her at, katır, deve ve eşek başına birer torba yem vakıf tarafından, konuk ağırlayıcı görevliler getirip hizmet ederler. Böyle sağlam bir hayrattır...¹⁹⁶

Günümüzde külliye yapısının doğusunda, dikdörtgen bir plana sahip olan tabhane, bir uzun kenar ile iki yanında kısa kenarlardan oluşan odalar ve eyvanlar "U" planında yerleşmiştir. Yapıda on oda ve iki eyvan bulunmaktadır. Külliyenin eski planlarına bakıldığından, tabhane yapısının güneyindeki kısa kenarın olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu yapı, orjinalinde "L" şeklinde bir plana sahip olmalıdır.¹⁹⁷

Tabhanenin görünümü

196 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Ila, 198, 199.

197 Ünver, a.g.e., s. 4.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Tabhâneye giriş, külliyenin doğusunda, medresenin kuzeyindeki bahçede bulunan bir kapıyla sağlanmıştır. Tabhane'nin duvarları da külliyenin diğer yapıları gibi, taş ve tuğla sıralarıyla alماşık örgüye sahiptir.

Tabhane giriş kapısı

Külliye doğu cephesinin çevre duvarına yerleştirilen ve sokakla bağlantılı bulunan giriş kapısı, kesme taş malzemeden yapılmış, basık kemerli, iki kanatlı ahşap kapı olarak tasarlanmıştır. Kapıdan tabhanenin dikdörtgen planlı avlusuna girilmektedir.

Tabhane avlusunun doğu cephesinde bulunan dış duvarda, giriş kapısının iki yanında bulunan duvar yüzeyini ortalayacak şekilde, dikdörtgen formlu düz atkı taşı, demir parmaklıklı birer pencere ile avlunun dışarıyla bağlantısı sağlanmıştır.

Avlu ile tabhane odaları arasında, odaların önünde altı sütunun taşıdığı tonoz örtülü revakın bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁹⁸ Anılan revak kısmı günümüzde mevcut değildir.

Batı yönündeki bir uzun kenar ile kuzey ve güney yönündeki iki kısa kenardan oluşan tabhane yapısının kuzey cephesinde sekiz kubbeli oda; kuzey ve güney yönlerdeki kısa kenarlarda ise birer kubbeli oda ile ey-

Tabhâne kuzey kenar ve eyvan girişî

¹⁹⁸ Yücel-Soyhan, a.g.e., s. 33.

van şeklinde tasarlanmış birer mekân bulunmaktadır. Eyvanlar odalar arasında bulunmakta olup, eyvanların yanındaki odalar giriş bu kısımdan sağlanmıştır. Kuzeydeki eyvan kubbeyle; güneydeki eyvan ise tonozla örtülüdür.

Tabhâne güney kenar ve eyvan girişi

Kısa kenarların doğusundaki odalar ve köşe odalar dışındaki odaların kapıları avluya açılmaktadır. Köşe odaların ve kenarlardaki odaların kapıları eyvan şeklinde düzenlenmiş böülüme açılmaktadır. Dolayısıyla odaların avluya doğrudan bağlantıları yoktur. Bu şekildeki düzenleme, odalarda misafir olanların tam bir istirahatta bulunmalarını sağlamalıdır.¹⁹⁹ Odaları avludan ayıran eyvanların girişinde, tuğlaların dikine dizilmesiyle oluşturulmuş kemerli açıklıklar bulunmaktadır. Doğrudan avluya açılan oda kapıları, dikdörtgen formlu ve düz atkı taşlıdır.

Batı/uzun kenarda bulunan sekiz odanın alt ve üst kısımlarda birer tane penceresi bulunmaktadır. Alttaki pencereler dikdörtgen, üst kısımdaki pencereler de dikdörtgen pencerelerin tam üst kısmında ve sivri kemerlidir.

¹⁹⁹ Ünver, a.g.e., s. 4.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kısa kenarda(kuzey-güney cepheler) eyvanların uç kısmında bulunan odaların alt kat pencereleri dikdörtgen, üst sıra pencereleri de yuvarlak olarak tasarlanmıştır.

Tabhane-1955 (S.Ünver)

Kuzey kenardaki odanın pencereleri doğu yönüne, sokağa bakarken; güney kenardaki pencereler kuzeye/avluya bakmaktadır. Bu durumun sebebi, kuzey kenardaki odanın cephe duvarının dış avlu duvarıyla bitişik olması ve güney kenardaki odanın doğu cephe duvarıyla dış avlu duvarı arasında mesafe bulunması olmalıdır. Her bir odada iki katlı raf nişi ile tuğla ocak bulunmaktadır.

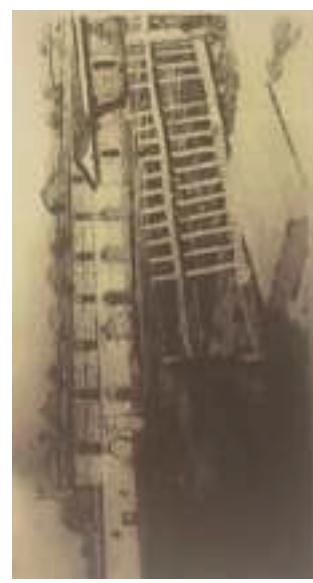
Kare planlı odalar, kubbelerle örtülü olup kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Duvarlar moloz taş örgülü ve yer yer üç sıra tuğla hatıllı olarak yapılmıştır. Beden duvarları ile kubbe kasnakları iki sıra tuğla kirpi saçakla sonlandırılmıştır. Odalar ve odaların önündeki zemin altıgen tuğla döşemelidir. Odalardaki ocakların üst kısmında kubbe kasına bitişik şekilde düzenlenen bacalar, kare kesitli, bir sıra taş ve iki sıra tuğla örgüsüyle alماşık teknikte yapılmıştır. Bacaların üst kısmı kurşun kaplı, dört yönlü pramidal bir külâhla kapatılmıştır. Bacaların dört yüzünde, her bir yüzünde ikişer adet olmak üzere, sekiz adet sivri kemerli açıklıklar yer almaktadır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Cami avlusundan tabhanenin görünümü-1937 (A.S.Ülgen)

Tabhanenin üst örtüsü (minareden)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Cephe duvarında pencerelerin üst kısımlarındaki sivri kemerler, tuğlaların dikine yerleştirilme-
siyle oluşturulmuştur. Üst kısımda bulunan yuvarlak pencerelerin etrafı da tuğlalarla süslenmiştir.

Pencerelerin etrafında ve eyvanların giriş kısmındaki tuğla süslemeler

Tabhane yapısının batı cephe duvarındaki sekiz pencerenin üzerindeki sivri kemerlerde taş ve tuğla dizisi kullanılmış olmakla beraber kemer alınlıklarında renkli taş kakmalarla yapılmış geometrik tezhip bulunmaktadır. Bu kısımdaki süslemede geometrik figürler hakimdir.

Tabhanenin minareden görünümü-1937 (A.S.Ülgen)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

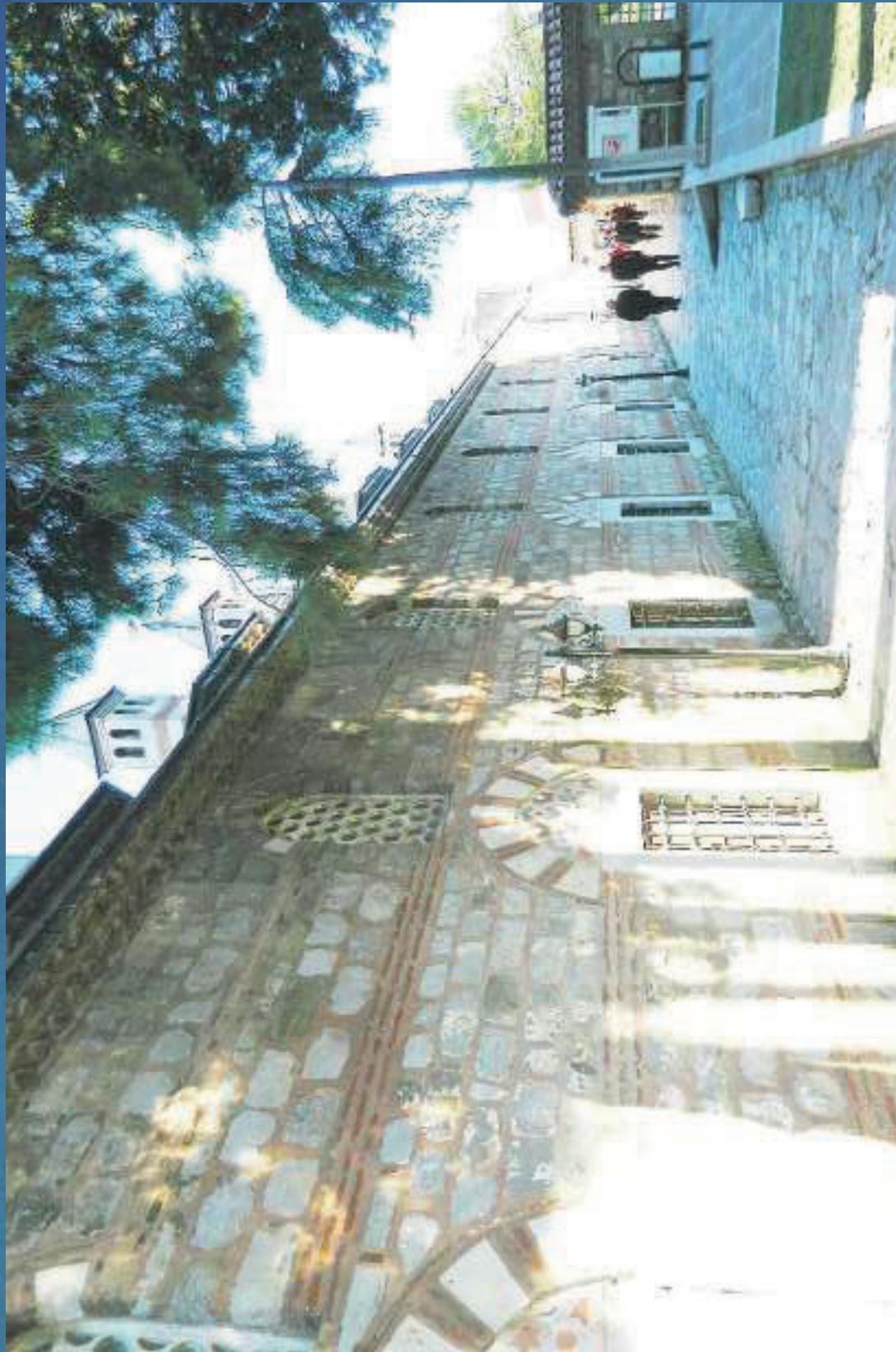

Tabhane batı cephe-1931 (A.S.Ülgen)

Tabhane batı cephe-1930'lar (S. Ünver)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

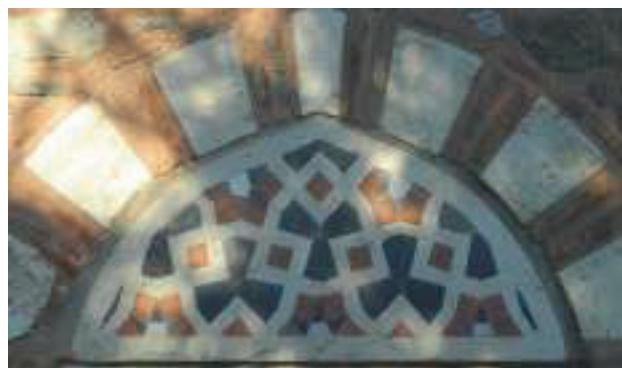

Tâbhâne yapısının batı cephesinin günümüzdeki görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Batı cephe kemer alılığı taş düzenleme ve teziniyat

Tabhane ile medrese arasında; altısı tabhâneye, altısı da medreseye ait olan tuvalet bölümünü bulunmaktadır. Bu bölüme geçiş tabhanenin güney kenarı boyunca uzanan üstü açık, dar bir ara koridordan sağlanmaktadır. Tuvaletler kısa kenara paralel olarak sıralanmaktadır. Düz lentolu tuvalet kapıları, kısa kenarın cephe duvarıyla sınırlı dar bir koridora açılmaktadır.

1961-1970 tarihlerinde tabhanede yapılan restorasyon C. Tamer tarafından söyle kaydedilmiştir: "...*İlk yapılışında Külliyenin doğusundaki yoldan bir kapı ile, doğrudan misafirhane dış avlusuna girilir, oradan da oldukça görkemli bir avlu kapısı aracılığı ile esas misafirhane bölümüne geçilmiştir, Ancak (ahşap ev madde-sinde açıklandığı şekilde) zamanla, bu otantik durum değişmiş, misafirhanenin bulunduğu dış avlu, şahis malı haline gelince, cami avlusuna*

bakan pencerelerinden bir yıkılarak kapı olarak kullanılmış, böylece misafirhaneye muhdes, yeni bir giriş sağlanmış olduğu görülmüştür. Bu cephede yapılan restorasyon sırasında bozulan bu pencere de eski şecline dönüştürülmüş ancak, sözü edilen ahşap evin istimlaki sağlanınca-ya kadar, geçici olmak üzere misafirhaneye giriş sağlamak için, pencere parmaklığı zorunlu olarak açılır; kapanır hale getirilmiştir.

Medrese gibi misafirhane de çok harap durumda idi. Genel bir temizlik işinden sonra yapılan araştırmalarda elde edilen bilgiler, çalışmalarımıza ışık tuttu. Cephe duvarları, iç avlu duvarları, iç ve dıştan, temelden kubbe ve bacalara kadar bütün kısımlar onarıldı. Bu arada, iç avlu giriş kapısı da, genel prensiplere göre hazırlanan projeye uygun olarak, yeniden ibya edildi. Misafirhane ve medreseye ait helâlar grubuna gelince, bu iki bina arasına yerleştirilmiş olan bu bölüm, her iki kısma hizmet verecek şekilde gruplandırılarak planlanmış, bir bölüm misafirhane iç avlusuna özel bir geçitle bağlanmış, diğerini de, başka bir geçitle medrese revakına ulaştırılmıştır. Bu geçitin medrese tarafından kapısını, sonradan bir dolgu duvarla örülerek iptal edilmiş olduğu görüldü. Misafirhane onarımı sırasında ele aldığımız helalar bölümünü, tamamen yıkık halde idi. Yapılan toprak hafriyatında bulduğumuz izlere göre, burası ilk inşaatında olduğu gibi, misfirhane ve medreseye hizmet verecek şekilde, iki bölüm olmak üzere yeniden inşa edildi...²⁰⁰

Günümüzde yapı, depo işlevi görmektedir. Yapının buradaki malzemelerden temizlenerek uygun bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Külliyenin önemli bir parçasının bu şekilde kullanımının sonlandırılmasını temenni ediyoruz.

b. Kervansaray

Kervansaray, kervanların ticaret sefer güzergâhında kurulmuş olan müesseselerdir. Bu müesseseler, ticaret kervanlarını koruma, yolcuların ihtiyaçlarını karşılama, sığınak ve konaklama ihtiyacını karşılama... gibi görevleri yerine getirmektedir. Uzun ticârî seferlerde tüccarların/kervanların hizmetine sunulmuş yapıların çok eski tarihe dayandığı bilinmektedir.²⁰¹

Osmanlı menzil külliyesinin vazgeçilmez parçalarından biri kervansarayıdır. Daha önceki dönemlerdeki olduğu gibi Osmanlı döneminde de menzillerde inşa edilmiş kervansaraylara gelen kervanların, tacirlerin bu yapılarda geçici olarak konaklamaları yanında, beraberlerindeki malların değişimi ile birlikte para işlerinin de görüldüğü yerler olduğu bilinmektedir.²⁰²

Külliyede bulunan kervansaray yapısı, Mimar Sinan'ın eserlerinin anıldığı kaynaklarda Mimar Sinan'ın eseri olarak geçmektedir. Ancak *Külliye'nin Mimarı* bahsinde de belirt-

²⁰⁰ Tamer, a.g.e., s. 29.

²⁰¹ Kervansarayların kuruluşu ve işlevleri için bkz. M. Suat Bal, *Türkiye Selçukluları'nda Ticârî Hayat (1220-1277)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 61vd.

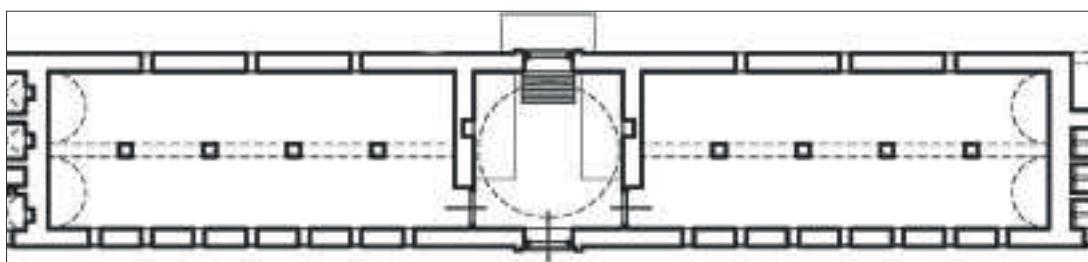
²⁰² Cantay, "Kervansaraylar", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri-I*, Ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, s. 369.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

tiğimiz üzere, Külliyenin inşası, Mimar Sinan'ın başmimar oluşundan önce olduğundan Mimar Sinan'ın bazı ekler veya onarılardan başka külliye bir katkısının olmadığını düşünmektedir. Ancak Mimar Sinan, külliyede uygulanan mimari tarzı kendisinin inşa ettiği yapılarda uygulamıştır. Kervansaray, külliyenin diğer yapıları ile organik bir bütünlük içinde inşa edilmiş olup kubbeli bir giriş kapısının iki yanında dikdörtgen plana sahiptir. Mimar Sinan'ın daha sonra planlayıp inşa ettiği yapılarda bu kervansarayı planını uyguladığı ve bu planın basit konturlarıyla sadık kalıp tekrarladığı bir plan şeması olduğunu biliyoruz.²⁰³

Külliyenin kuzeyine konumlandırılan kervansaray, cami-türbe-şadırvan yapılarıyla aynı eksende bulunan kubbeli giriş kapısının iki yanında dikdörtgen planlı olarak düzenlenmiştir.²⁰⁴

Kervansaray yapısı, külliyenin kuzey cephesinin ortasında, uzun dikdörtgen bir alanı kapsamaktadır. Kervansarayı doğusunda Tekke odaları, batısında helalar ve Paşa odaları vardır. Külliyenin diğer yapıları gibi kervansaray da taş ve tuğla almışık örgüsüne sahiptir. Kervansarayı ana cephesi, Bağdat Caddesi'ne bakmaktadır.

Kervansaray planı (A.Kuran'dan)

203 Cantay, *a.g.m.*, s. 372.

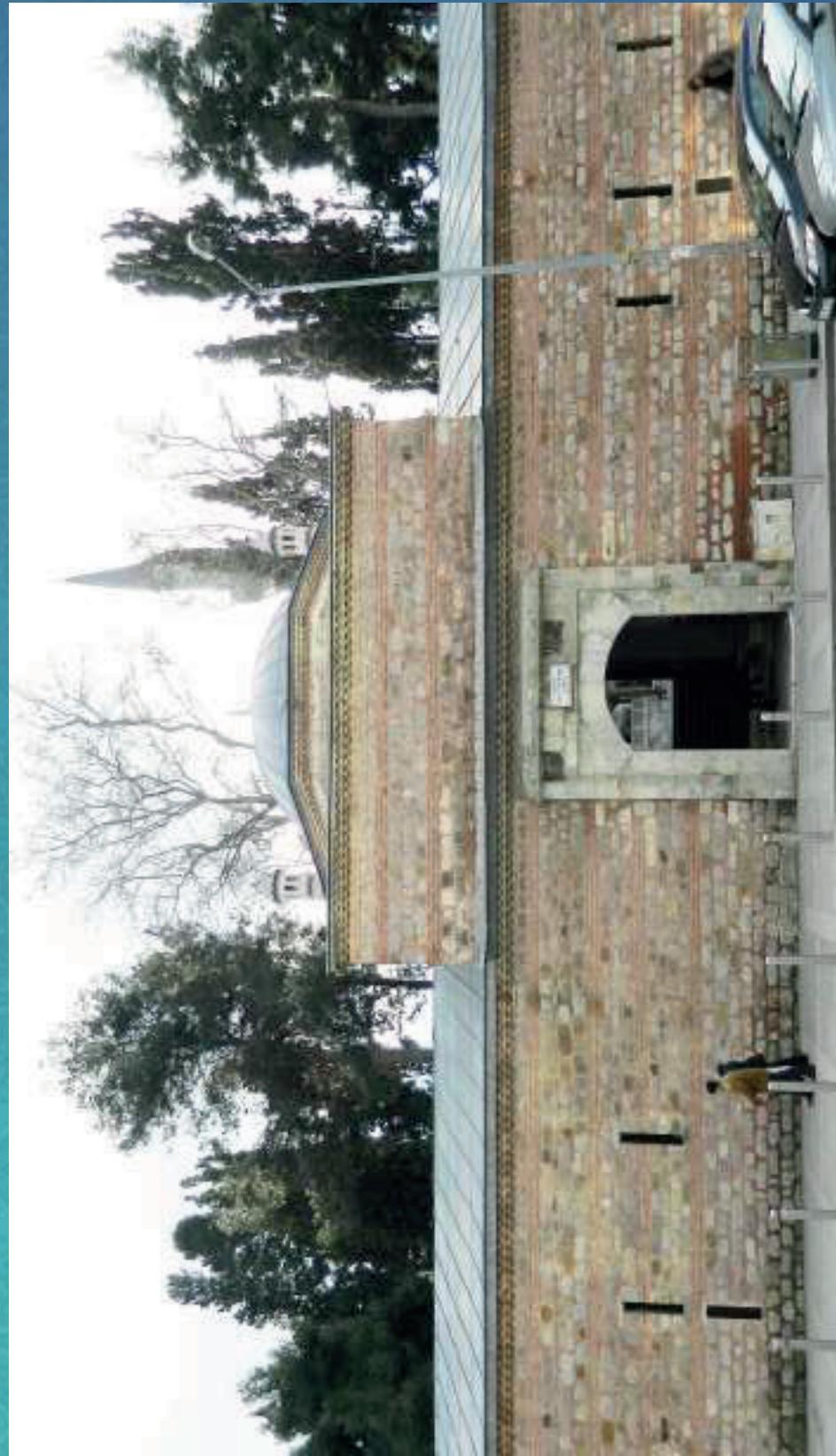
204 Çoban Mustafa Paşa Kervansarayı'nın planı, Şam Süleymaniye Kervansaraylarının planına benzetilmektedir. (Bkz. Kuran, *a.g.e.*, s. 71.)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kervansaray yapısının külliyenin kuzey kısmındaki konumu

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kervansarayı'nın caddesinden görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kervansaraya giriş iki dikdörtgen plandan oluşan yapıyı ikiye ayıran ve kervansaray bölümüne göre daha yükseğe oturtulan bir kubbeli mekândan sağlanmıştır. Kubbeli mekân, külliyenin kuzey girişi olduğu gibi, iki yanında (doğu-batı) bulunan kapılarla külliye yapısına girişi de sağlamaktadır. Kubbeli mekânın kuzeyde caddeye bakan kapısı ve güneyde cami avlusuna açılan kapıları, cephelerde görülen taş ve tuğla işçiliğin yerini muntazam taş kaplamaya bıraktığı bir düzenlemeye göstermektedir.²⁰⁵ Bu kapılar, tabhane avlusuna giriş kapısının daha büyüğü olup benzer bir düzenlemeye görülmektedir. Kapılar dikdörtgen planlı, sade çerçeve içinde basık kemerlidir. Kuzeyde, caddeye açılan kapı, cadde zeminiyle aynı seviyededir. Kapının cami avlusuna açılan kısmı sekiz basamak merdivenle sağlanmıştır. Kuzey girişine göre sekiz basamak daha yüksekte bulunan cami avlusuna açılan güney kapısı, avluda bir sundurmaya sahiptir.

Kubbeli mekânın iç görüşü

Kervansaray yapısının ortasında şadırvan, cami ve türbeyle aynı eksende bulunan kubbeli mekân kare planlı olup, kare planlı yapıyı örten kubbe sekizgen bir kasnak üzerine oturtmuştur. Kare planlı yapıdan kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Yapının üst sınırlarında ve kubbe kasnağının üst kısımlarında külliyenin diğer bölümlerindeki gibi iki sıra kirpi saçak görülmektedir. Kubbeli mekâna caddeden girildiğinde sağ ve sol taraflarda

²⁰⁵ Cantay, a.g.m., s. 378.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

ahırlara açılan birer kapı yer almaktadır. Bu kapılar, kuzey kapısı gibi caddeyle aynı seviyedir. Kapıların hemzemin olarak yapılmasının nedeni, hayvanların ahır'a girişinde kolaylık sağlamak olmalıdır. Ahır kapılarının bulunduğu cephelerin daha güneyinde önlerinde sekili bulunan karşılıklı, üçgen alınlıklı birer ocak yerleştirilmiştir.

Kubbeli girişin iç kısmındaki ocak ve ahırlara girişi sağlayan kapılar (batı-doğu cephe)

Ocakların bacaları, orta mekânın kubbesinin iki yanında, külliyenin diğer bacaları gibi yükselmekte ve kubbeli yapıya estetik bir görüntü katmaktadır. Bacaların külliyenin diğer yapılarının bacalarından farklı yanları daha yüksek olması ve sekizgen kesitli olmasıdır. Bir sıra taş ve iki sıra tuğla alماşık örgüsüne sahip olan bacaların üst kısmında sekiz kenarda birer tane sivri kemerli açıklık bulunmakta ve sekizgen bacaların üzerinde sekizgen piramidal bir külâh bulunmaktadır.

Kuzey giriş üst örtüsü ve bacalardan detay

Kervansaray yapısında bahsettiğimiz iki ocak dışında başka ocağın bulunmayışı, yapının örtü sisteminde iki baca dışında baca olmamasına neden olmuştur. Kubbeli yapının iki yanında bulunan dikdörtgen formlu mekanların çatı örtüsü, çift meyilli ve kurşun kaplamalı olarak düzenlenmiştir.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

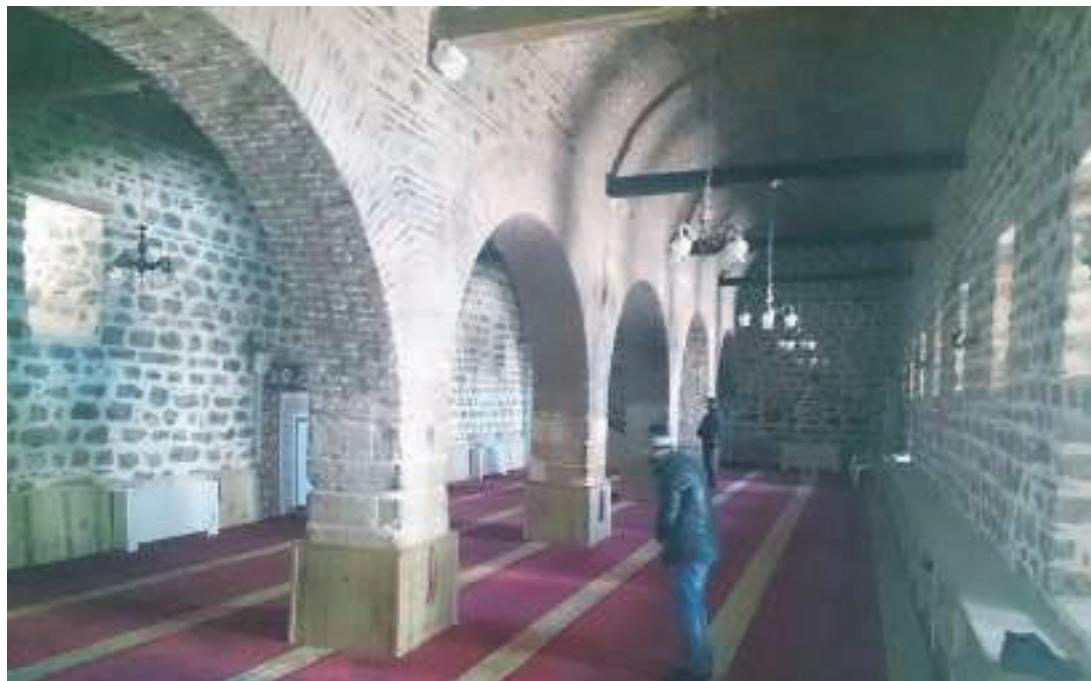

Kervansarayı'nın Üst Örtüsü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kubbeli mekânın iki yanına yerleştirilen ahır bölümü, birbirinin simetriği olarak düzenlenmiştir. Kubbeli mekândan ahır yapılarına girişi sağlayan kapılar, kesme taş malzemeden yapılmış basık kemerli ve ahşap iki kanatlıdır. Kapıların basık kemerleri geçmeli olarak düzenlenmiştir. İç cephede kapılar üzerine tuğadan hafifletme kemerleri yerleştirilmiştir.

Kubbeli mekânın iki yanındaki dikdörtgen planlı yapılar, kesme taştan dört kalın paye ve payeleri birbirine bağlayan kemerlerle iki nef şeklinde düzenlenmiştir. Doğu-batı yönünde uzanan nefler, tuğadan beşik tonozlarla örtülüdür.

Kervansaray yapısının içten görünümü

Yapıların ışıklandırılması ve havalandırılmasını sağlamak için hem güney hem de kuzey cephe lerinde mazgal pencereler açılmıştır. Batı bölümde yer alan mekânda üçü külliye avlusuna, sekizi caddeye açılan on bir mazgal pencere vardır. Doğu bölümde yer alan mekânda ise üçü avluya, yedisi caddeye açılan on mazgal pencere bulunmaktadır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

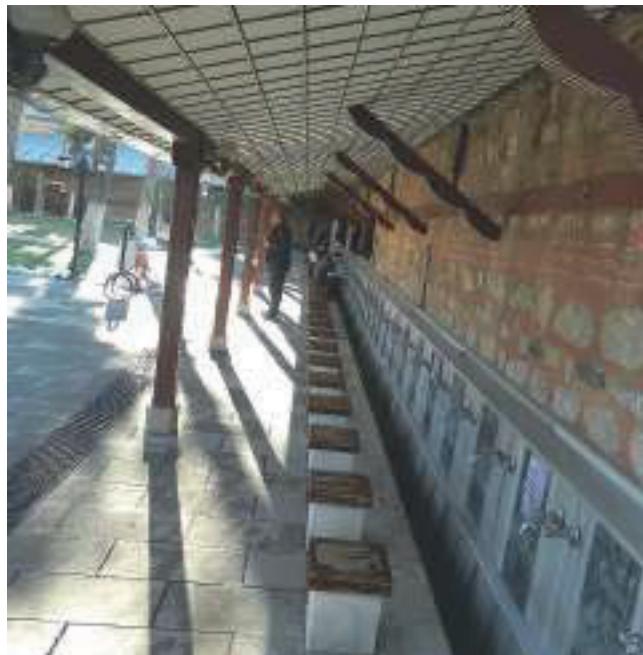

Kervansarayı mazgal pencereleri

Kervansarayı tonoz örtüsü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kervansaray güney cephesindeki abdest alma bölümü

rilmiş ve mescid olarak dizayn edilmiş olup Cuma, Bayram ve Teravih namazlarının kılınmasında kullanılmaktadır.

Kervansaray yapısı kuzey cephesinde, sade bir görünümü sahiptir. Cephede ahır bölümlerine göre daha yüksek yapılan kubbeli giriş bölümünü ve bölümdeki kapı ile mazgal pencere açıklıkları görülmektedir. Yapının güney cephesi de kuzey cepheyle benzer özellikler taşımakta olup kubbeli mekândan avluya açılan kapı üzerinde ahşap sundurma bulunmaktadır. Sundurma tavası içten çitalarla bölümlendirilmiştir. Beden duvarları iki sıra kirpi saçakla sonlandırılan cephe boyunca, ahşap payelerin taşıdığı avluya eğimli kurşun kaplamalı örtü sisteminde sahip abdest alma bölümünü yerleştirmiştir.

Kervansaray yapısı, çeşitli onarımlardan geçmiş olup²⁰⁶ günümüzde beşik tonozla örtülü yan mekanlar kible cephesinde mihrap yerleşt

206 Son yapılan restorasyon çalışmalarında kervansarayı çatısı, cephe duvarları, cadde ve avlu tarafındaki cümle kapıları restore edilmiştir. Sonradan genişletilerek şekilleri bozulmuş olan mazgal pencereler eski haline döndürülmüştür. İç kısımda kemerlerin açılmasını önlemek amacıyla yerleştirilmiş olan meşe gergiler yenilenmiş, kapalı mekânların zemin temizlemesi yapılmış ve toprak kaldırılmıştır. (Tamer, a.g.e., s. 33, 34)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

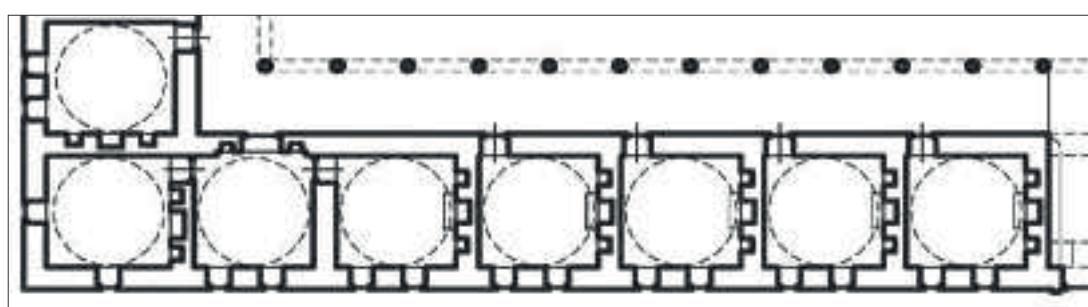
2015 Yılındaki onarım sırasında kervansarayıın üst örtüsü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

c. Paşa Odaları/Misafirhane

Külliyenin ana giriş kapısı olarak anılan batı girişinin solunda bulunan Misafirhanenin güneyinde külliye batı giriş bölümü, kuzeydoğusunda helâ ve kervansaray bulunmaktadır. Paşa Odaları olarak adlandırılan yapının yüksek rütbeli kişilerin konaklamasına tahsis edildiği kabul edilmektedir.²⁰⁷ Külliyenin sivil olduğu kadar askerî bir konaklama merkezi olduğu düşünüldüğünde, külliyede bu amaçlı mekânların varlığının doğal olduğu görülür.²⁰⁸

Misafirhane, külliyenin kuzeybatısında “L” plan şeması dahilinde sıralanan sekiz kubbeli mekândan oluşmaktadır. Odaların önünde on dört sütunun taşıdığı tek yöne meyilli örtülü revak bölümü bulunmaktadır. Odaların önünde on dört sütunun taşıdığı revak bölümde sekizgen sütun kaideleri ve sütunlar mermerden, sütun başlıklarları ise ahşap malzemedendir. Revaklı taşıyan sütunların düzenlemesi, tekke odaları önündeki revaklı taşıyan sütularla benzemektedir.

Kervansaray planı (A.Kuran'dan)

Misafirhane yapısının cephe duvarları taş tuğla sıralarıyla alماşık örgüye sahiptir. Sekiz kubbeli mekandan oluşan misafirhanenin bölümlerinden ikisi eyvan diğerleri oda şeklinde düzenlenmiştir. Misafirhane/Paşa Odalarının zemini altigen tuğlalarla döşenmiştir. Odalar ve eyvanlar kare planlı olup kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Odalarдан dördü düz lentolu dikdörtgen formlu kapılarla doğrudan revak bölümüne açılmaktadır. Diğer iki oda ise eyvana açılmaktadır. Eyvana açılan odalar, eyvan vasıtasiyla revak bölümüne açılmaktadır. Tabhâne bölümünün kısa kenarlarında uygulanan bu düzenleme, eyvanlardan

²⁰⁷ Galitekin, a.g.e., s. 107; Eyice, a.g.m., s. 9-10; Aldoğan, a.g.e., s. 62; Müderrisoğlu, a.g.m., s. 87; Aktuğ, a.g.e., s. 12; Aslanapa, a.g.e., s. 192; Seyhan, a.g.m., s. 353.

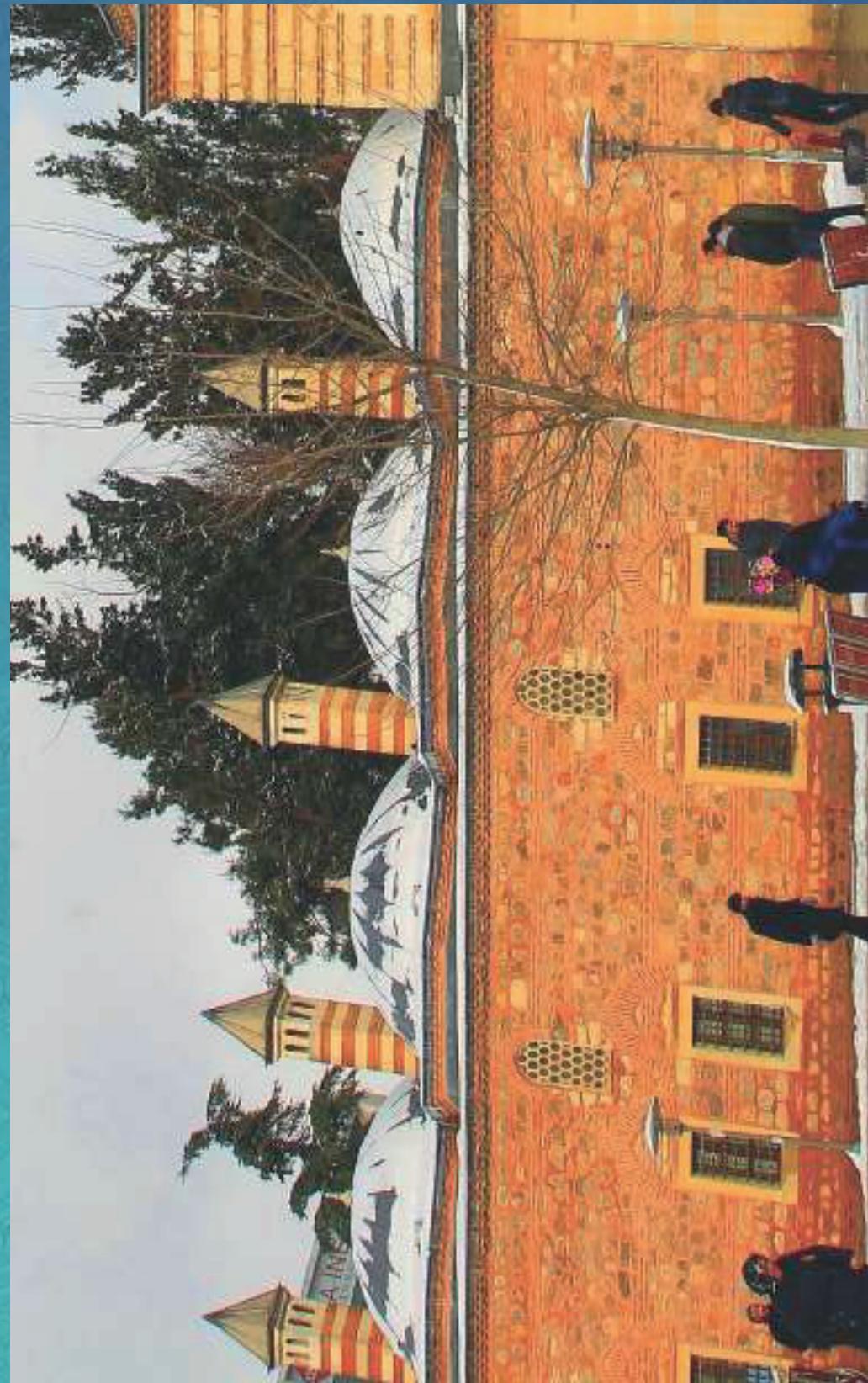
²⁰⁸ Aktuğ, a.g.e., s. 12.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Paşa Odalarının külliyeinin kuzey/batısındaki konumu

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Misafirhane (paşa odaları) batı cephesi/zun kenar

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Paşa odalarının ve önündeki revakın görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Paşa Odalarının önünde, odaları cami avlusundan soyutlayan revak bölümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Misafir odalarının iç görünümünden örnekler

girilen odaların avluya doğrudan bağlantısını kesmekte, bölece konaklayan kişi veya kişilerin istirahatının daha konforlu olmasını sağlamaktadır. Misafirhanede bulunan eyvanlardan birincisi, yapının güney kısmında bulunan üç odanın ortasında bulunmaktadır. Diğer eyvan da yapının kuzey ucundaki üç mekânın ortasına yerleştirilmiştir. Buradaki eyvan, kuzey ve güneyindeki odalara giriş sağlamaktadır.

Sekiz kubbeli mekanın yedisinde (kuzey eyvanı hariç) birer ocak ve ocağın yanında birer raf nişi yer almaktadır. Misafirhanenin kuzeydoğu köşesinde bulunan üç odanın düzenlenmesi diğerlerinden farklıdır. Üç odanın arasında bulunan kubbeli oda, eyvan olarak tasarlanmış ve eyvandan iki yanda bulunan odalara giriş sağlanmıştır. Ortadaki oda, giriş mekânı olarak tasarlanmıştır.

Kuzeybatı köşedeki kubbeli eyvan mekânında girişin iki yanında duvara raf nişi bulun-

maktadır. Diğer odalarda bulunan iki katlı pencere uygulaması bu bölümde yoktur. Bu bölümde sadece alt sıradaki iki pencere bulunmaktadır. Dikdörtgen düz lentolu kapılarla eyvana açılan oda kapılarının üzerine tuğadan hafifletme kemerleri yerleştirilmiştir.

Odalarda birer ocak ve ocakların

iki yanında ikişer gözlü raf nişleri bulunmaktadır. Odaların beşinde, altta dikdörtgen ikişer pencere, üst kısmında sivri kemerli birer pencere bulunmaktadır. Bu pencereler dış cepheye bakmaktadır. Kuzeybatı köşede yer alan odanın, altta ve üstte ikişer penceresi bulunmaktadır. Taçkapının yanında bulunan güneydeki eyvanın penceresi yoktur. Kuzeyde bulunan eyvanın ise söylediğimiz gibi sadece alt iki penceresi vardır.

Paşa odaları ile kervansaray yapısı arasına, misafirhaneye mahsus altı tuvalet mekânı yerleştirilmiştir. Cami avlusunun doğusunda tuvalet bulunmasına rağmen bu mekânın bitişidine de tuvalet yapılması, bölümün özel kişilerce kullanıldığına dair düşünceleri desteklemektedir. Misafirhane ile kervansaray yapıları arasında bulunan tuvalet mekânına geçiş, düz lentolu dikdörtgen bir kapıyla sağlanmıştır. Kapı bir koridora açılmakta olup koridorun iki yanına üç tuvalet karşılıklı olarak sıralanmıştır. Tuvalet mekânının cephe duvarında üç mazgal pencereyle mekanın aydınlatılması ve havalandırılması sağlanmaktadır. Koridorun iki yanına sıralanan tuvaletlerin üstü beşik tonoz ile örtülüdür. Günümüzde üst örtüler arasında ahşap bir örtü bulunmaktadır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Misafir odalarının doğu bitişinde bulunan tuvalet mekâni giriş kapısı ve iç düzen

Kot farkından dolayı kuzey ve doğu kolda bulunan odaların altı doldurulmuştur. Dış cep heden bu kot farkı açıkça görülmektedir. Dış cephede tuğla taş alماşık örgüye sahip olan cephe duvarlarında bulunan dikdörtgen pencereler demir parmaklıklı ve düz lentoludur. Dikdörtgen pencerelerin üzerinde bulunan tuğlaların yerleştirilmesiyle oluşmuş sivri kemerler, cepheye hareketlilik kazandırmıştır. Üst kısmında dikdörtgen pencerelerin ortasına gelecek şekilde yerleştirilen yuvarlak kemerli pencereler petek revzenlidir. Alçı petek üzerinde alt pencerelerdeki gibi tuğadan kemer görülmektedir.

Cephe sonlarında ve kubbe kasnağından kubbeye geçişte iki sıra kirpi saçak kullanılmıştır. Tavan örtüsünde kullanılan kubbelerin üst kısmı kurşun kaplamadır. Odalarda bulunan ocakların bacaları kubbe aralarında yükselmektedir. Bacalar bir sıra taş ve iki sıra tuğla alماşık örgüye sahip olup kare kesitlidir. Örgünün üst kısmında her cephede ikişer açıklık bulunmaktadır. Baca örtüsü, kare piramidal kurşun kulahtır.

Misafirhane yapısının 1952 yılında restorasyon gördüğü ve bu restorasyonda revak kısmının yenilendiği, kubbelerin onarıldığı, kubbe ile örtülü eyvan bölümlerinin birer kapı konularak oda haline getirildiği belirtilmektedir.²⁰⁹

Misafirhanenin 1966 yılındaki durumu ve yapıda uygulanan restorasyon faaliyeti C. Tammer tarafından şu şekilde anlatılmaktadır: "...Restorasyona başladığımız 1966 yılında, ta-

²⁰⁹ Aldoğan, a.g.e., s. 62, 63; Bayram, a.g.e., s. 87, 88.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Misafir odaları cephe düzeni

bhane binasının kargir kısımları, ön cephede yapılan tahribata rağmen külliyenin ayakta kalabilen yapılarından biri idi. Gerçi bacalardan pencerele bütün yapı elemanlarının tamiri gerekiyorsa da genellikle iyi sayılabilirdi. Fakat cami avlusuna bakan cephedeki revakin kurşun örtülü ahşap çatısı, yine kurşunlarının yok edilmesinden ötürü tamamen yıkılmış, çatayı taşıyan mermer sütunlardan çoğu yok olmuştu. Çok eskiden çekilmiş 2 fotoğraf ve yerinde bulunan izler revak çatısının elde edilmesinde yardımcı oldu. Bu cephede gerekli bütün tamirler yapıldıktan sonra revak çatısı yeniden inşa edildi...²¹⁰ Bu durumda 1952 yılındaki restorasyonun sınırlı bir çalışma olduğu düşünülebilir.

Misafir Odalarının üst örtüsünden bir detay

210 Tamer, a.g.e., s. 34.

Misafirhane yapısının farklı dönemlerde Erkek Kur'an Kursu, dershane, yatakhane ve öğretmenler odası olarak kullanıldığı bildirilmektedir.²¹¹ Paşa odaları günümüzde Cami Derneği, Cami Personeli ve Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı tarafından kullanılmaktadır.

d. İmaret

İmaret, medrese talebeleriyle fakirlere yemek pişirilip yedirilen yerlere verilen ad olup, Türkçesi *aşhane*, *aşevi* karşılığında olan kelime *bayındırlık*, *mamurluk* anlamındadır.²¹² Pakalın İmaret'in temel kuruluş felsefesini ve işlevini şöyle ifade etmektedir: "...*Müslümanlıkta yoksullara yardım pek makbul sayıldığı için vakt ü hali yerinde olanlar daima yemek yedirmeyi isterler, zenginler ise birçok faydalı işler arasında imaretler yaptırlıp fakirlerin karınlarını doyurmayı kendileri için birer âhiret zahiresi sayarlar. Türkler dindarlıkta öteki kavimlerden ileri gitmeklerinden bulunduğu yerlerde birçok imaretler yaptırmışlar ve onların idamesi için vakıflar vücude getirmişlerdir. Vaktiyle yalnız İstanbul'da yirmi tane imaretin bulunduğuunu söylemek yapılması ve devam ettirilmesi büyük bir para sarfına bağlı olan bu hayır müesseselerine Osmanlı Türklerinin ne kadar ehemmiyet verdiklerini ispata kifayet eder. Günde en az dört beş bin kişi öğle ve akşam olmak üzere iki defa yemek yiyan bu müesseselerden dört sınıf halk istifade ederdi:*

- 1- *Medrese talebesi*
- 2- *Cami ve hayrat hademesi*
- 3- *Memleket fukarası*
- 4- *Misafirler (ayende ve revende)...*"²¹³

Osmanlı döneminde 15. yüzyıl sonlarına kadar cami, medrese, tekke, zâviye, türbe, darüşşifa, han, hamam, sur, kale... gibi değişik işlevler sürdürün bir çok yapıya, bazen de bu yapı türlerinin bir kısmını kapsayan külliye'lere *imaret* denilmiştir. İmaret kelimesinin anlamında zaman içinde bir daralma olmuş ve sözcük, *belirli bir tesiste görevli olanlar, burada konaklayanlar ve çevredeki muhtaçlar için büyük miktarda yemeğin pişirildiği, dağıtıldığı ve yendiği mekân anlamına bürünmüştür.*²¹⁴ Halk arasında *aşevi* veya *aşhane* olarak da adlandırılan bu kuruluşların hemen hepsi bir külliyenin parçası olarak tasarlanmıştır. Burada pişirilen yemek, günde iki öğün olmak üzere, külliyenin çeşitli bölümlerinde görev alan

²¹¹ Aldoğan, a.g.e., s. 62, 63; Bayram, a.g.e., s. 87, 88.

²¹² Pakalın, C. II, s. 61.

²¹³ Pakalın, C. II, s. 61.

²¹⁴ Galitekin, a.g.e., s. 183.

kişilere, öğrencilere, dervişlere, yolculara dağıtıldı. İmaretlerin içerdikleri bölümler mutfak (matbah), fırın (fodla fırını), erzak depoları (kiler ve anbar), yemekhane (me'kel) ile müstahdem koğuşları idi.²¹⁵

Çoban Mustafa Paşa Vakfiyesinde imaretin, mahtab (odunluk), matbah (mutfak), mahbaz (fırın), me'kel (yemekhane), mahba' (kiler) ve anbar'dan olduğu kaydedilmektedir.²¹⁶ Külliyyede anılan bu birimlerde görevli personelin ücretleri de vakfiye zikredilmektedir. (bkz. Külliye Personeli)

Çoban Mustafa Paşa Vakfiye Defterinde imarette pişiricelek yemekler, ekmeklerin ve gramajlarının nasıl olacağı ne tür malzemelerin imarette dağıtılacağı, kılmlere yemekler verileceği, ne zaman verileceği, imaret için gerekli malzemelerin nerelerden alınacağı gibi birçok husus açıklanmış ve şart konmuştur. İmarette pişirilen yemek miktarı belirlenmiş olmakla birlikte yemek miktarını azaltma ve çoğaltma yetkisi, mütevellî, nâzır ve imaretin şeyhinin görüşüne bırakılmıştır. Defterde imaretle ilgili kayıtlar şu şekildedir: “... İmarette her gün sabah ve akşam vakitlerinin her birinde, okkaların her biri altı parçaya taksim edilmiş altmış okka etin ve ekmek yapmak üzere Konstantiniyye-i mahmiyye keylinden beş keyl²¹⁷ buğday ununun yemek pişirilmesine tayini şarttır. Ve dahi, Pravadi cānibinde bulunan mezraların değirmenlerinden elde edilen mahsûlün toplanarak korunması ve sonra tamamının aynıyla gemi vasıtıyla bu imârete getirilerek, ekmek ve diğer işlere sarf edilmesi şarttır ki, bu durumun vakif hakkında faydası ve tercih edilebilirliği görüldüğü takdirde yapılacaktır. Aksi takdirde bu şekilde olmayacağından. Ve ister pişirildiğinde noksan çıksın yahut noksan çıkmasın her ekmek hamuru için yüz dirhem kesilir. Ve Konstantiniyye keyliyle bir buçuk keyl pişirinç sabah çorbası için ayrılsın. Ve dahi Filibe kazasında bulunan havanlarda (dövülerek) elde edilen pirincin toplanarak korunması ve mahsûlün bir dânesinin dahi satılmayıp tamamının ücret karşılığında Rodosçuk'a getirilmesi sonra oradan gemiyle bu imârete getirilip orada sarf edilmesi şarttır. Ve bu hizmet de Filibe beldesinde adı geçen havanlar üzerine câbi olan kimse-nin uhdesindedir. Ve Konstantiniyye keyliyle bir buçuk keyl saf-temiz buğday, Cuma akşamları vesair mübarek geceler (leyle-i Şerifeler) hariç, her gün ikindi çorbası için ayrılsın. Ekmek ve çorba için beş okka tuz tahsis edile, şâyet her ikisi için yeterli gelirse (mesele yoktur, ancak yeterli

²¹⁵ Tanman, "Sinan'ın Mimârîsı İmâretler", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri-I, Ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, s. 333.

²¹⁶ TSMA, vr. 7a, 6, 7. satır.

²¹⁷ Tahıl ölçüği

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

gelmediği takdirde) kâfî olacak miktar ilave edilsin. Bu senedde adı geçen hangi yerde olursa olsun, geçerli olan okka şer'i dirhemle dört yüz dirheme denktir. Ve yine nohuttan bir okka çorba için ve tanımlanan yemek için ve aynı şekilde bu ikisi (çorba-yemek) için üç okka soğan, ve pirinç çorbasının suyunu İslâh etmek için çeyrek keyl hâlis un, bir dirhemlik maydanos, yirmi okka kabak, yaz ve kiş olmak üzere her iki mevsimde çorba için on iki okka yeşillik ayrılın. Ve dahi her defasında, Cuma akşamları, aşure ve bayram günleri, Ramazan ayı, Beraat, Regâib ve Mevlid kandili gecelerinde (dağıtılmak üzere) beş keyl pirinçten ve her bir keyl için üç okka saf yağı, iki okka hims (خمص) ve bir dirhem bedeline denk biberden yapılan dâne denilen yemek ihtiyaçlarına ayrılı! Ve zerde diye meşhur olan yemeği yapmak için gerek duyulan; iki keyl pirinç, on beş okka bal, dört okka saf yağı, on dirhemlik zaferan (safran) ayrılı! Zerbâc diye bilinen yemeği yapmak için, bu etten miktar-ı kâfî, on iki okka bal, on dirhem safran, beş okka nişasta, dörder okka incir, armut, kırmızı üzüm ve kayısı ve üç okka badem ayrılı! Ekşiaş diye tanınan yemeği yapmak için, bir keyl pirinç, yirmi okka siyah üzüm, beş okka kırmızı üzüm ve üç okka pastil, armut ve kayısı tahsis edile! Dâne diye bilinen, evsâfi yukarıda anlatılan yemek, adı geçen mübarek gün ve gecelerin her birinde daima istikrarla pişirile! Ancak geriye kalan üç yemeğe gelince, bunlar dönüşümlü olarak (menüye ilave edilerek), ilk Cuma gecesi Zerde yemeği, bunun yanında ikinci yemek olarak Zerbaç verilir ki, üçüncü olarak da Ekşiaş yemeği onunla birlikte pişirilir. Sonra bu şekilde sırayla devam eder ve baştan başlayarak bu düzende bütün zamanlar devir eder. Kezâ her iki mübarek bayram günleri dışında Ramazan vesair adı geçen mübarek gün ve gecelerde, bu iki yemeğe az önce saydığımız geriye kalan üç yemek (zerde, zerbaç ve ekşiaş) menüye bütünüyle ilave edilir. Ve bütün gün ve gecelerde sadece misafirlere özel olarak pişirilen, dâne diye isimlendirilen yemek için, bir buçuk keyl pirinç, her keyl için üç okka saf yağı, yarım okka hims/humus, bir dirhemlik biber ayrılı! Ve zerde denilen yemek için, bir keyl pirinç, yedi okka bal, iki okka tatlı saf yağı, iki dirhemlik safran tahsis edile! Ve zirbaç diye tavsif edilen yemek için dört okka bal, iki dirhemlik safran, iki okka nişasta ve ikiser okka incir, armut, kırmızı üzüm ve kayısı ile bir okka badem tahsis edile! Ekşiaş diye tanınan yemeği yapmak için, çeyrek keyl pirinç, altı okka siyah üzüm ve ikiser okka kırmızı üzüm ve pastil tahsis edile! Ve yine dâne yemeğinin de istikrarla pişirilip bunlardan geriye kalanlardan her bir yemeğe ilave edilsin! Açıklanarak belirlendiği vecih üzere sırasıyla bu yemekler üç günde bir devirle pişirilsin! Sonra bu pişirilen yemekler, misafirlerden ve hanâhin hücrelerinde bulunan sofilerden her birine her gün sabah bir parça etle bir ekmek ve bir kap yemek; ve gün sonunda ise aynı şekilde olmak üzere dağıtilsin! Ve küçük olsun büyük olsun, evli, bekâr, fâkir, zengin olma hallerine göre sair vazife

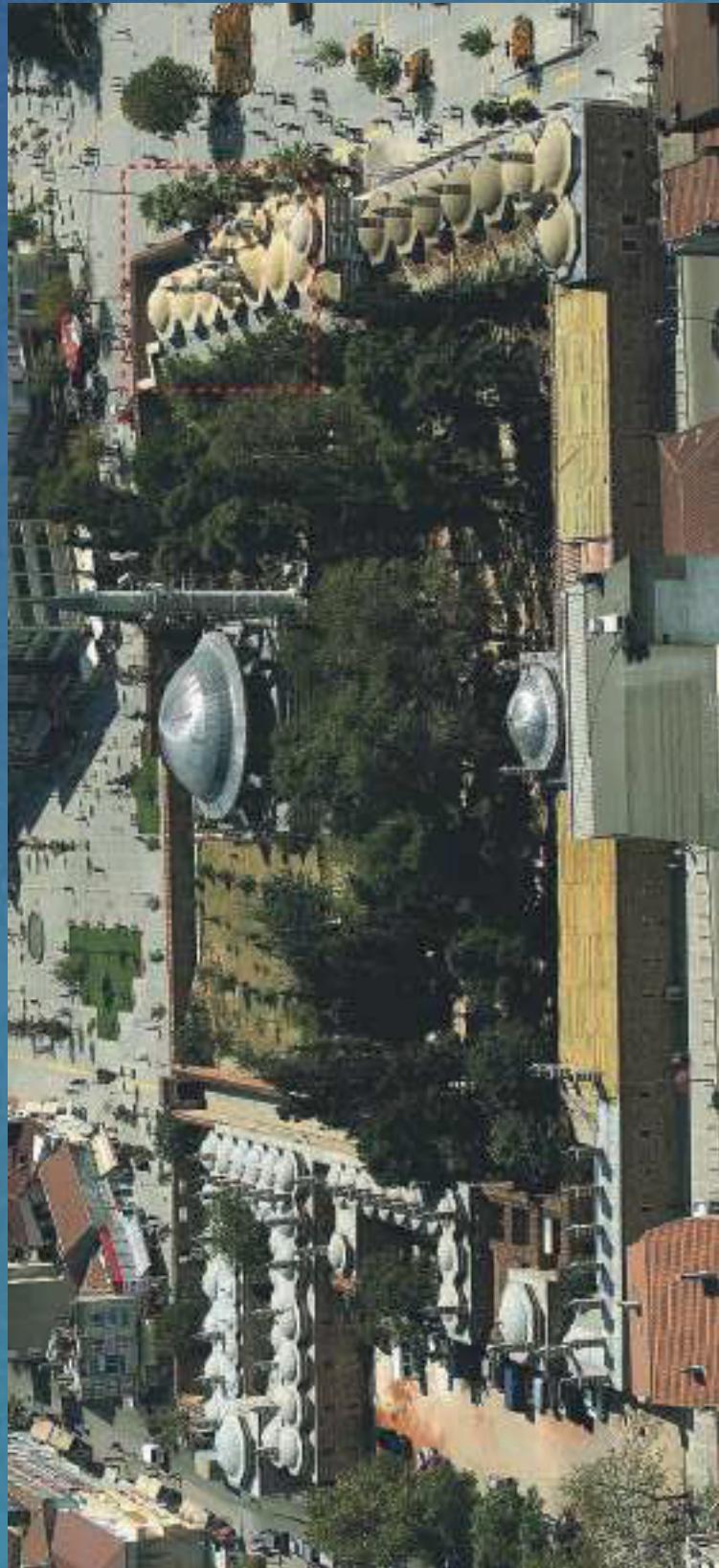
erbabına verilsin! Onlardan evli olanına her gün her iki vaktin her ikisinde ya iki kap yemekle bir ekmek ve et ve yemekten iki parça veya her vaktin her birinde bu sayılan yemeklerden üç parça hak ettikleri miktarı itibar alarak fakirlikleri ve üzerlerindeki nafakaların çokluğu göz önünde bulundurularak bunlara verile! Onlardan bekar-evlenmemiş (âzib-mücerred) olanlara her sabah ve akşam olmak üzere her gün iki parça ekmek ve iki kap yemek verile! Ve onlardan her bir müsta'zire bekar (mücerred) olana verilen kadarı verile! Ve suhtavât²¹⁸ diye bilinen muhassala ise müsta'zire bütün vakitlerde verilenin yarısı verile! Ve dahi, bu iki veya daha çok cihetin bir şahista toplanmaması geçerli olan şartlardandır. Allah korusun yoksa bunları kendinde toplarsa ve zahiren de hakkı olursa, bu durumda bir kimse üzerinde olması gereken vazife ikisini bir arada yapmayı hak etmeyen birine verilmesi haram olup, sîrf hatırlı için ona verilmesi uygun değildir. Bu sebeple, yemek verme bususunda iki vazifeyi bir arada bulundursa da sadece bir cihete itibar edilir. Gereğinden fazla harcamaktan sakınmak adına misafirlerin yemeklerinin azaltılması ve çoğaltılması ise mütevelli, nâzır ve imaretin şeyhinin içtihadına ve görüşüne bırakılmalıdır. Ve yine vakitler ve mevsimlere itibar edilerek aynı zamanda öngörülerini ve görüşlerine de bakılarak onlara yetecek ve doyuracak ölçüde yemek pişirilmesi gereklidir. Ayrıca yemekten ve pişirilenden fazla kalanlar ise fakir komşular ve bütün zayıf miskinler arasında dağıtılın. Ve her sene mahsulattan on bin dirhem reçeller, humusât, bal gibi azıklar misafirlerin maslahatına; odun ve kalaylanması gereken kap-kacaklar için kalaylama ve beyazlatmaya; mum, yağ ve diğer çeşitli ihtiyaçlara ayrılmak suretiyle defteri ve hesabı tutulmak kaydıyla harcanması esastır. Şayet ayrılan bu miktar yetmezse buna bütçe ilavesi yapılması şarttır. Ancak bu ayrılan miktar şayet artarsa da fazla kalan miktarın asla ilhak edilmesi gereklidir. Ve dahi misafirlere geldikleri esnada önlerine kişi sayısına göre her birine bir ekmek, elli dirhem saf bal, o elli dirhemlik balı safâ içerisinde yiyebilsinler diye elli dirhem de ekmek hazır bulundurulsun. Sonra onlara aralarında yemekleri vakityle on beş sofraya konula ve her sofrada da onlardan beşer kişi olarak taksim edile!... ”²¹⁹

Külliyenin imaret bölümü, külliyenin batısında, batı girişinin güneyinde, kuzey-güney yönünde sıralanan sekiz kubbeli mekân ve bu mekânlara bağlı tonoz örtülü birkaç bölümden meydana gelmektedir.

218 Suhteler, medrese talebeleri

219 TSMA, vr. 48b, 6. satır – vr. 52a, 9. Satır; S. Ünver, İmarette bulgur çorbası yapmak için buğday öğüten taşların türbe avlusunda toprağa gömülü olduğunu bildirmektedir. (bkz. Galitekin, a.g.e., s. 141).

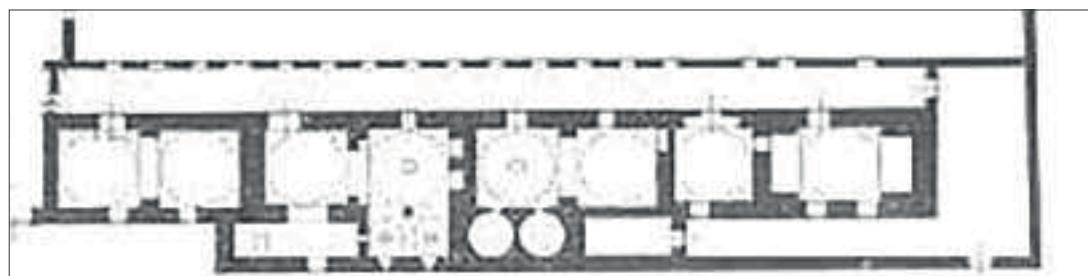
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

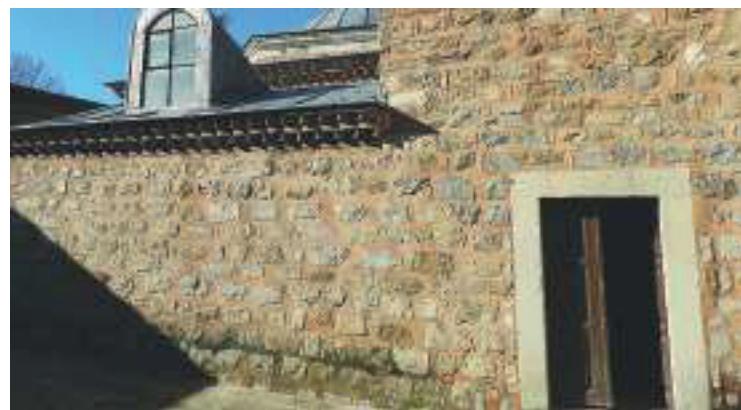
İmaret yapısının güneybatısındaki konumu

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Yemek hazırlama, yemek yeme ve depolama işlevlerine hizmet eden imaret yapısı, kendi içine kapalı bir ünite olarak tasarlanmış ve külliye yapılarından koparılmıştır. Türbe avlusunun batı sınırını oluşturan demir şebekeli pencere açıklıklı avlu duvarı ile imaret yapısı arasındaki bölümünün üzeri kapatılarak imaret yapısının önünde bir koridor oluşturulmuştur. Koridorun bir girişi kuzeydeki, külliye batı girişine açılan bir kapıyla sağlanırken (kuzeydeki giriş mekânında bulunan bir merdivenle üst kattaki kütüphane yapısına ulaşmaktadır.) bir girişi de güneyindeki bir kapıyla imaret avlusundan sağlanmıştır. Güney ucundaki kapı, imaret avlusuna vasıtasya külliyenin güney batı köşesinde bulunan bir kapıyla dışarı açılmaktadır. İmaret avlusundan dışarı açılan bu kapı, imarete malzeme girişinin sağlandığı bir kapıdır. İki kanatlı bu ahşap kapı, servis girişi olarak da tanımlanmaktadır.²²⁰ Kapalı mekan düzenlemesiyle imaret yapısı, külliyenin açık mekânlarından ayrılmış ve imaret odaları arasındaki geçişerin de koridor vasıtasya olması sağlanmıştır. Kapalı özellikle yemek kokularının da külliye içine yayılması büyük ölçüde engellenmiştir.²²¹

İmaret planı (A.Saim Ülgen'den)

İmaret koridoruna kuzey ve güney kenarlardan açılan kapılar

220 Aktuğ, a.g.e., s. 13.

221 Aktuğ, a.g.e., s. 13.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Koridor uygulamasının külliyeyi Osmanlı mimarisinden ayıran unsurlardan biri olduğu belirtilerek bu düzenlemenin Mısırlı mimarlar tarafından uygulandığı düşünülmektedir.²²²

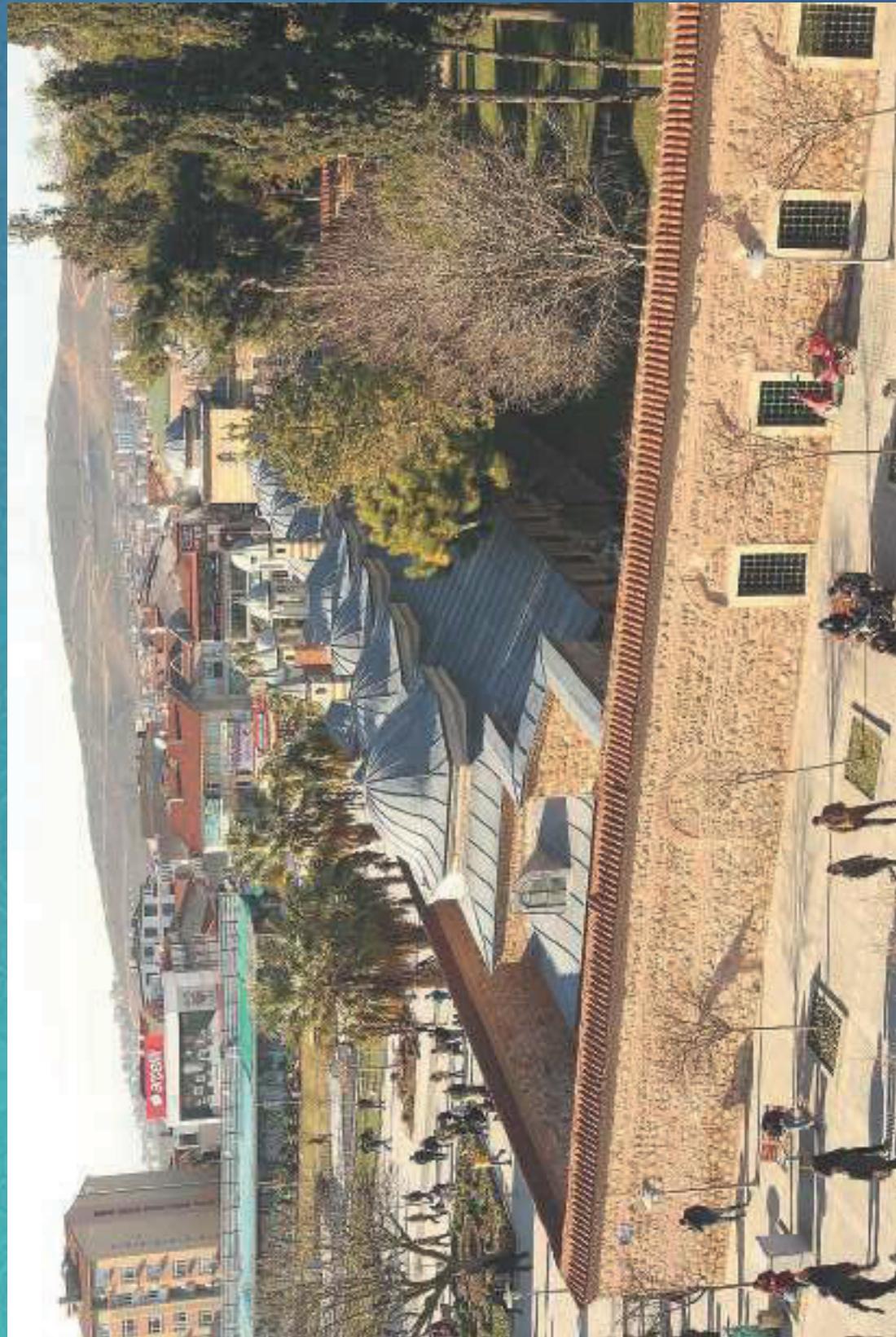
İmaret yapısının Memlük düzenlemesine sahip olduğu belirtilen koridoru

İmaret koridorunun üst örtüsü

222 Kuban, a.g.e., s. 236.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

İmaret yapısının güneyden genel görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

İmaret koridorundan yemekhane bölümüne giriş

Külliyenin batı cephesinde kuzey-güney ekseninde sıralanmış sekiz kubbeli yapıya girişler kordonan ve yan mekânlardan giriş sağlanmıştır.

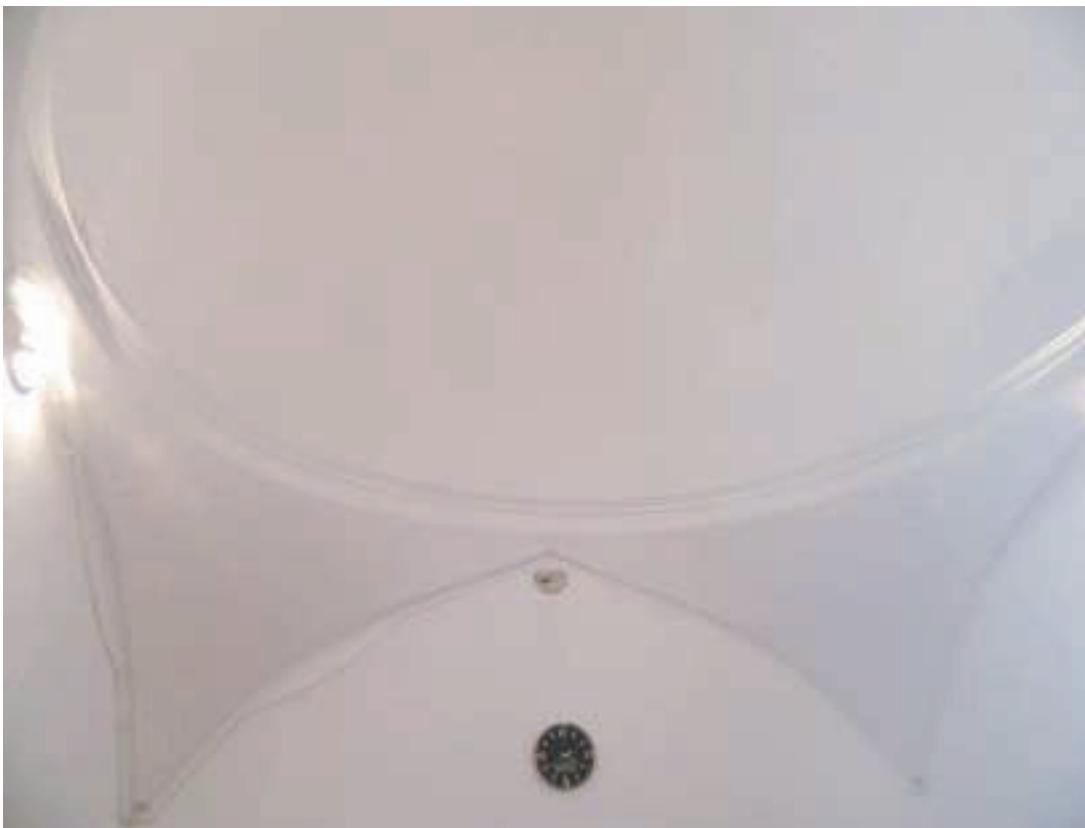
Külliyenin batı giriş mekânından güneye açılan dikdörtgen formlu kapıdan koridora girildiğinde, koridorun hemen sağındaki kesme kilit taş basık kemerli iki kanatlı kapıyla yemekhâne olarak kullanılan bölüme ulaşılmaktadır.

Dikdörtgen plan şemali yemekhane bölümü, gömme payelere dayanan geniş bir kemerle iki bölüme ayrılmış ve iki bölümün üzeri de sekizgen kasnak üzerine pandantiflerle geçen birer kubbeye örtülmüştür.

Aziz Mahmûd Hüdayî Vakfı tarafından kullanılan yemekhane bölümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

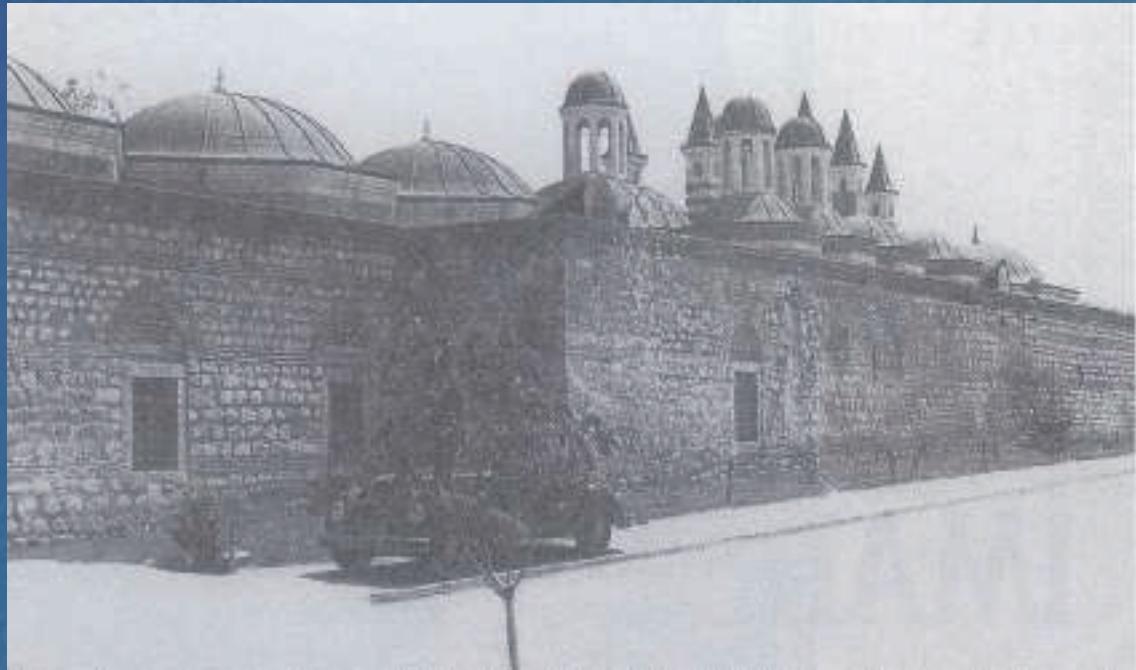
İmaretin yemekhane bölümünün kubbe geçişleri

Bir kemerle ikiye ayrılan bu iki mekânın aydınlatılması, ikisi sokak tarafına, biri de imaret koridoruna açılan dikdörtgen formu üç pencere ile sağlanmıştır. Yemekhane bölümünün iç cephelerini 56 cm yüksekliğinde taş bir sedir çevrelemektedir. Yemekhâne bölümünün ortasında yan sedirlerle aynı yüksekliğe sahip taştan, bir masa yerleştirilmiştir.

Yemekhanenin güney duvarında mutfak bölümüyle bağlantıyı sağlayan dikdörtgen formlu bir servis açıklığı bulunmaktadır.²²³ Yemekhane bölümünden itibaren imaretin bazı mekânları batıya doğru genişletilmiştir. Dış cephede yemekhanenin kuzeyinden imaret yapısının en güneyine kadar bir çıkıntı görülmektedir.

223 Bu servis açıklığı günümüzde, ısının kaybolmasını engellemek için kitaplıkla kapatılmıştır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

İmaret batı cephe-1962 (C.Tamer)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Koridorda yemekhane bölümünden sonraki ikinci kapı mutfak bölümüne açılmaktadır. Bu kapı da yemekhane kapısı gibi dikdörtgen formlu, kesme kilit taş basık kemerli ve düz lentolu olarak düzenlenmiştir.

Mutfak bölümü, iç içe inşa edilmiş birkaç mekândan oluşmaktadır. Basık kemerli kapıdan, üstü kubbe ile örtülü mekâna girilmektedir. Bu mekan geçiş alanı olarak düzenlenmiştir. Yeme pişirme ve hazırlama bölümlerine, kilere ve yemekhaneye malzeme geçişinin sağlandığı mekân burasıdır. Mekânın kuzey duvarında, yemekhane ile bağlantıyı sağlayan servis açıklığı bulunmaktadır.

İmaret mutfak bölümü giriş kapısı (sağda) ve yemekhaneye açılan servis penceresi (karşıda)

Mutfak giriş mekânının kuzey duvarında bulunan servis açıklığı, yemeklerin yemekhaneye aktarılmasını sağlamaktadır. Kubbeli geçiş mekânının batısında sokak tarafında dikdörtgen planlı bir bölüm bulunmaktadır. Tonozla örtülü bu mekân imaretin kiler bölümündür. Kiler, dışarıya açılan iki pencereyle aydınlatılmıştır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Kiler bölümünün tonoz örtüsü ve örtüdeki pencere

İmaret mutfak bölümünün üst örtüsü ve sekiz kenarlı aydınlatma feneri

Birimler arasında geçisi sağlayan ilk mekândan gömme palyeler üzerindeki kalın kemerle ayrılan güneydeki mekânda iki büyük ocak yer almaktadır. Üçgen alınlıklı, basık kemerli bu iki ocak arasına dikdörtgen formlu raf nişleri yerleştirilmiştir. Güneydeki ocakların bulunduğu bu mekânın üstü aydınlatma fenerli, büyük bir kubbe ile örtülmüştür.

Ocakların yanında ortada bir sütun ve sutundan duvarlara kemerlerle bağlanan iki küçük mekân daha oluşturulmuştur. Sütun başlığının üst kısımlarından kemerlere uzanan metal gergiler bulunmaktadır. Bu mekânların üstü de aydınlatma fenerli iki küçük kubbe ile örtülmüştür. Mekanların arasında duvar bulunmamaktadır.

Aydınlatma fenerli kubbeli bu mekânlar, koridora açılan dikdörtgen bir pencere ile sokak cephesinin üst kısmında mazgal şeklindeki diğer bir pencere ile aydınlatılmaktadır. Bu bölümün kuzeybatı köşesinde antik döneme ait bir lahit ve lahdin üzerinde kare şeklinde niş bulunmaktadır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Mutfak bölümünün güneyi, ocaklar

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Mutfak bölümünde oluşturulan iki aydınlatık fener kubbeli mekân ve mazgal penceresi

Bu bölümün üst örtüsünde bulunan ocakların bacaları ve kubbelerdeki aydınlatık fenerleri ile üst örtüsü oldukça hareketli bir görünüm kazanmıştır.

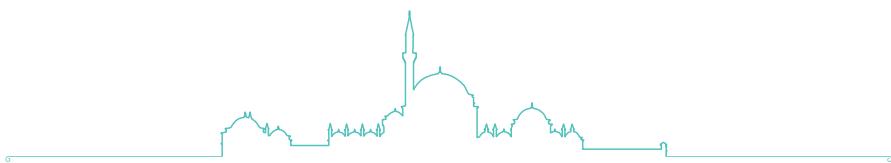

İmaret mutfak bölümü üst örtüsündeki bacalar ve aydınlatık fenerinden detay

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

İmaret mekanı üst örtüsü, bacaklar ve aydınlatık fenerleri

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

İmaretin fırın ve depo bölümüne açılan eyvan bölümünün koridordan giriş kapısı

İmaretin fırın ve depo bölümüne açılan eyvan bölümü ve eyvan bölümünün batı cephesinde bulunan sedir

Mutfak bölümünden sonra, bu bölümün güneyinde kridor eyvan şeklinde açılan kubbeli bir bölüm bulunmaktadır. Günümüzde eyvanlı bölüm, önü ahşap ile kapatılarak kapıyla girilen bir mekâna dönüştürülmüşdür.

Bu eyvanlı mekânda kuzey ve güney mekanlara açılan kapılar bulunmaktadır. Bu kapıların hizasından başlayarak batı duvarına kadar yerden 50 cm yüksekliğindedir bir sedir bulunmaktadır. Kubbeyle örtülü bu mekanın aydınlatılması dikdörtgen bir pencere ile sağlanmıştır.

Kuzey ve güneye geçiş kapılarının bulunduğu bu ey-

vanlı bölümde kuzeye açılan kapıyla fırın bölümüğe girilirken; güneydeki kapı, imaretin deposuna açılmaktadır. Eyvanlı bölümün kuzeyindeki fırın bölüm dikdörtgen plan şemasına sahip olup, gömme payeler üzerindeki geniş bir kemerle, kuzey ve güneyde iki

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

ana mekân oluşturulmuştur. Güneydeki mekânda kapının yanında büyük bir ocak ve kridor açılan dikdörtgen formlu bir pencere bulunmaktadır. Mekân kubbeye örtülmüştür. Mekânın batı duvarında bulunan bir kapıyla üstü beşik tonoz örtülü dikdörtgen bir mekâna geçilmektedir. Tonoz örtülü mekânın üst kısmında küçük bir pencere vardır.

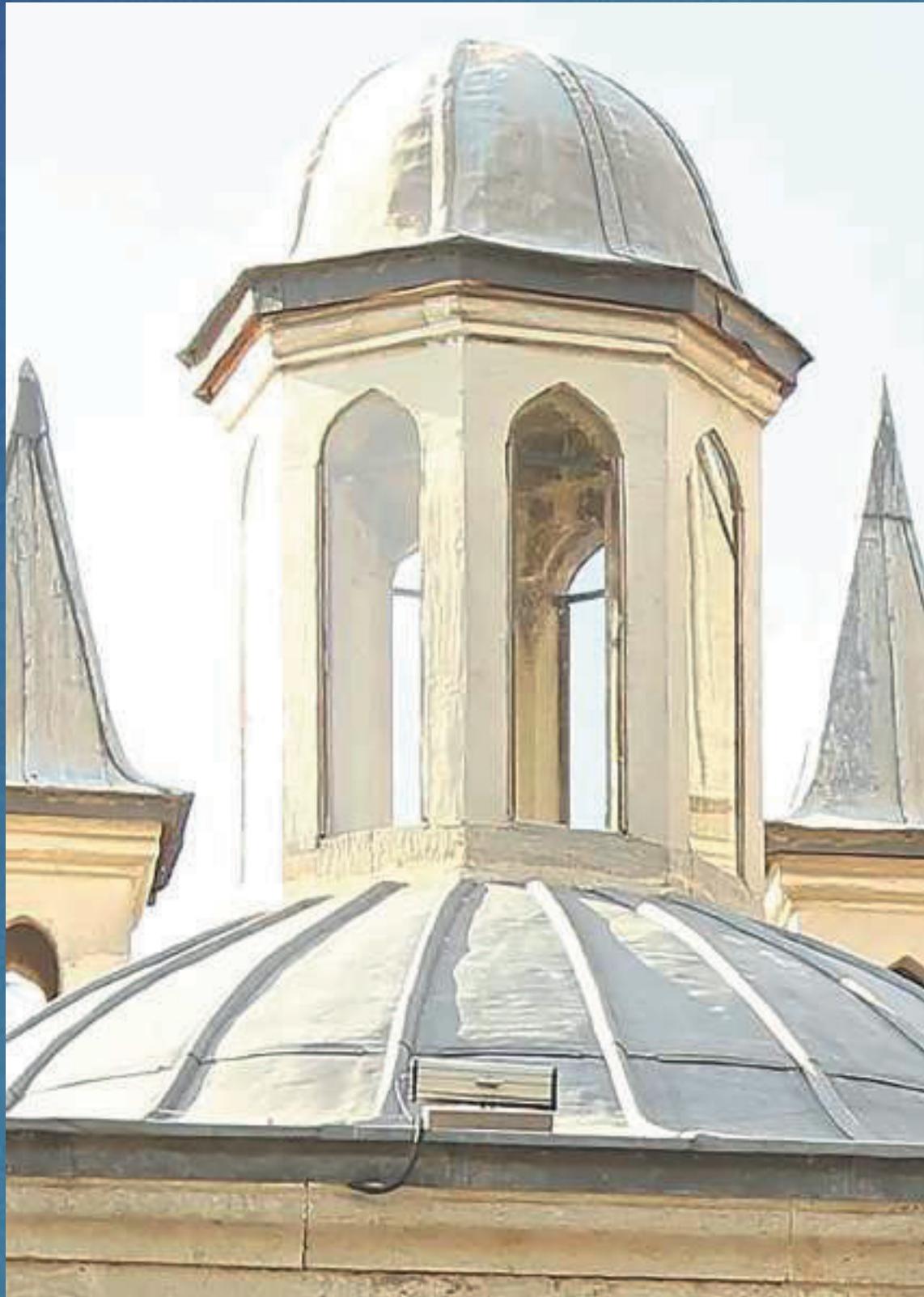
Eyvanlı girişin kuzeyi, fırın bölümü

Geniş kemerin kuzeyinde oluşturulan bölümün batı duvarında üç tane fırın yer almaktadır. Mekânın aydınlatması, koridora açılan dikdörtgen formlu bir pencereyle sağlanmış ve mekânın üstü, aydınlık fenerli bir kubbeye kapatılmıştır.

Kuzeydeki aydınlık fenerli kubbeli mekân ve fırınlar

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

İmaret mutfak bölümü üst örtüsündeki aydınlatık feneri

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Fırın bölümünün fenerli kubbesi

Eyvanlık mekânının güneyinde bir kapıyla geçen depo bölümünün kuzey ve güney duvarlarında geniş kemerler bulunmaktadır. Kubbe örtülü, dikdörtgen planlı mekânda, yedi tane ikişer gözlü raf nişi yerleştirilmiştir.

İmaretin depo bölümünün doğu duvari, pencere ve raf nişleri

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Mekânın aydınlatılması, biri koridora, diğeri arkadaki dar bahçeye açılan dikdörtgen formlu iki pencereyle sağlanmıştır. Depo bölümünün güney duvarının ortasında, raf nişlerinin arasında güneydeki bölüme geçişini sağlayan bir kapı bulunmaktadır. İmaret yapısının en güneyindeki bu bölüm, tonoz örtülü, bir pencere ile aydınlatılan dikdörtgen planlı bir mekândır. Burası günlük kullanım dışındaki mutfak malzemelerinin korunduğu bir depo olarak kullanılmış olmalıdır.

İmaret bölümlerinin üstünde bulunan sekiz kubbe, aynı eksen üzerinde güney-kuzey istikametinde sıralanmıştır. Yemekhâne bölümünden eyvanlı bölüme kadar kubbeli bölümlerin batı taraflarına farklı amaçlarla kullanılan yan mekânlar eklenmiştir. Eyvanlı bölümden itibaren yan mekanlara paralel, dar bir bahçe oluşturulmuştur. Bu bahçe, servis kapısı olduğu belirtilen imaretin dışına açılan kapının bulunduğu, cephe duvarıyla, kubbeli eyvan ve depo bölümleri arasında ve servis kapısının açıldığı imaret avlusuya da bağlantılıdır.

İmaretin en güneyinde bulunan tonoz örtülü mekân

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Tonozlu mekânın dıştan görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

İmarenin malzeme girişini sağlayan servis kapısının külleyen güneybatisındaki konumu

İmaret avlusunun batı cephesinde, imarette kullanılan malzemelerin külliye dışından imaret kolayca taşınmasını sağlayan, iki kanatlı ahşap kapı bulunmaktadır.

İmaret yapısının zemine altigen tuğlalar döşenmiştir. İmaretin dış cephe duvarlarının üst kısımları iki sıra kirpi saçakla sonlandırılmıştır. Kirpi saçak süsleme, kubbe kasnaklarında da görülmektedir. Ayrıca kubbe kasnaklarında taş tuğla almışık örgü de bulunmaktadır. İmaretin koridora açılan kapı ve pencere kemerlerinde tuğlaların dikine dizilmesiyle oluşturulmuş tezyinat görülmektedir.

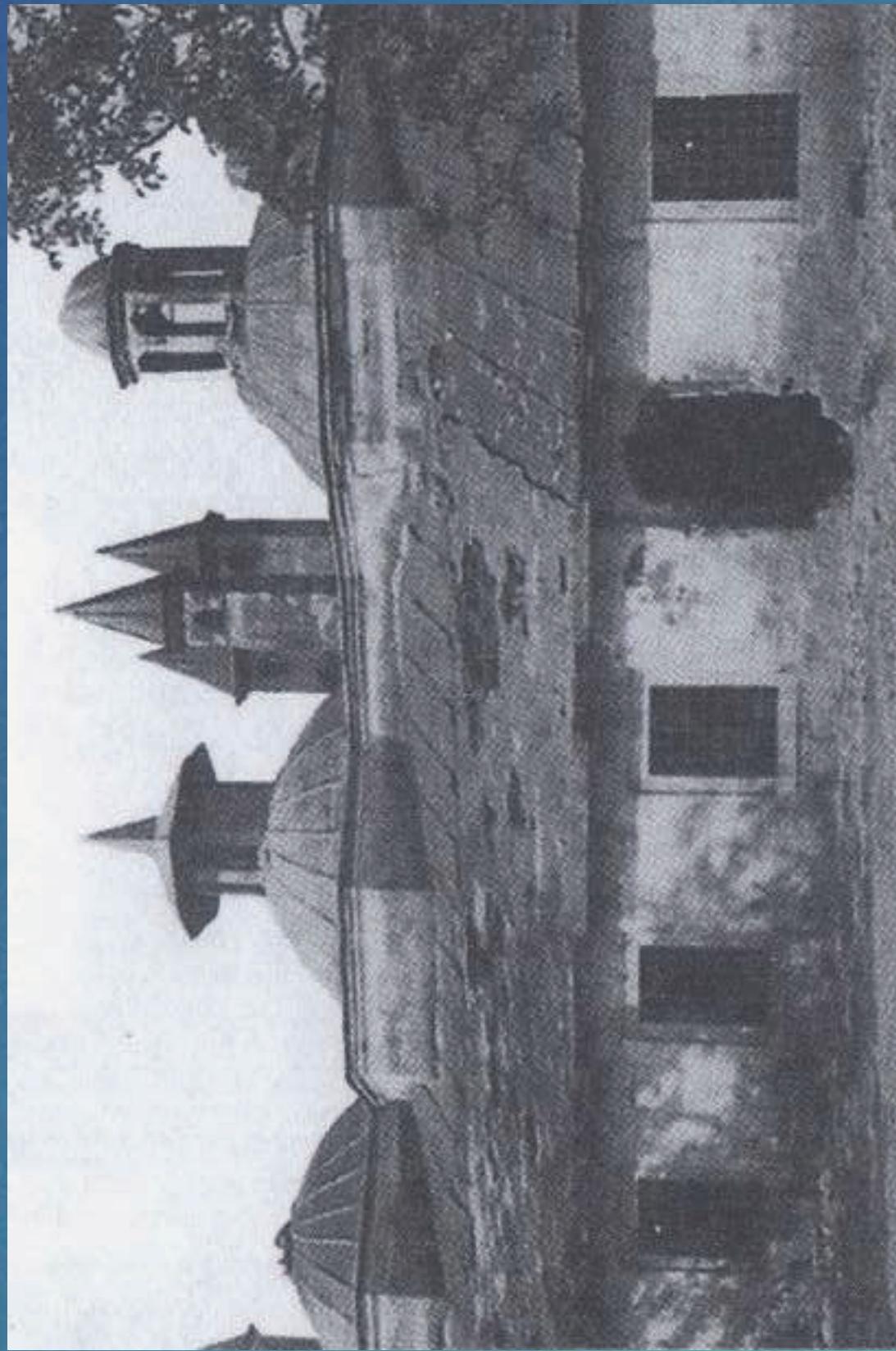

İmaret avlusunun güney cephesinde kapı olduğu düşünülen bölüm

Fırınların bulunduğu bölümden bir kapıyla geçilen tonoz örtülü mekândan, imaretin dar bahçesine açılan bir kapının olduğu bazı planlarda görülmektedir. Fakat günümüzde böyle bir kapı bulunmamaktadır.

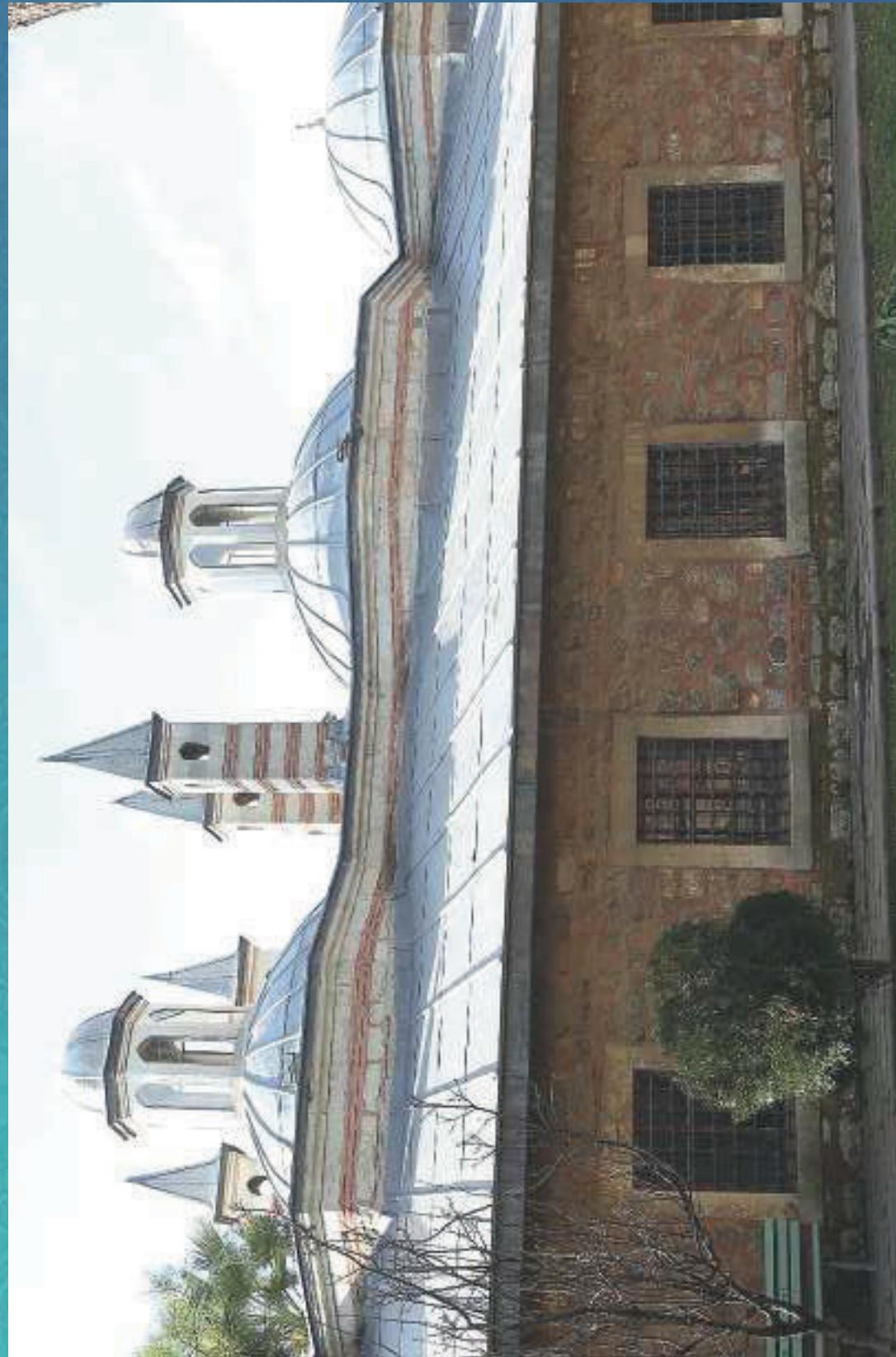
İmaret avlusunun güney duvarında, taş tuğla örgünün arasında içi doldurulmuş bir kemer formu görülmektedir. Daha önceden burada Gölcükönü caddesine açılan bir kapının olduğu tahmin edilmektedir. Bazı planlarda da görülen bu giriş kapısının sonrasında kapatıldığı ve yerine bugünkü batı duvarındaki kapının açıldığı anlaşılmaktadır.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

İmaretin türbe avlusuna bakın cephesi ve üst düzleme (1962) (C.Tamer)

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Günümüzde imaretin türbe avlusuna bakan cephesi ve üst düzleme

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

İmaret yapısı çeşitli dönemlerde onarımlar görmüş ve bazı bölümleri tamamen yenilenmiştir. Koridor bölümünün üzeri meyilli ve kurşunla örtülü bir çatıyla kaplıyken, tarihi tam olarak bilinmeyen bir zamanda beton ile örtüldüğü belirtilmektedir.²²⁴ Cahide Tamer başkanlığında 1961-1970 yılları arasında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında, imaretin bu kısmı da aslına uygun olarak onarılmıştır.²²⁵

İmaret yapısının bazı bölümlerinin 1970'li yıllarda, Kur'an Kursu yatakhane olarak kullanıldığı bilinmektedir.²²⁶ Daha sonraları Mustafa Paşa Külliyesi Halk Kütüphânesi olarak kullanıldığı ve 2010 yılında kütüphanenin kapatılarak, yapının bakımının yapıldığı belirtilmektedir.²²⁷ İmarethane, günümüzde Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı Aşevi olarak hizmet vermektedir.

e. Hamam ve Su Dolabı

Külliye yapıları dışında Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı bilinen bir hamam da bilinmektedir. Gebze Mustafa Paşa Hamamı olarak bilinen yapı, külliye yapılarından ayrı olarak karşılık içinde inşa edilmiştir. Hamam, külliyenin 200 m güneydoğusunda, medrese ile aynı hızada bulunmaktadır. Mimar Sinan eserlerinin listelendiği Adsız Risale'de kitabesi bulunmayan hamamdan, Gebze Hamamı olarak bahsedilmektedir.²²⁸ Hamamın Çoban Mustafa Paşa tarafından külliye gelir getirmesi amacıyla yaptırıldığı düşünülmektedir. Bu husus, Mustafa Paşa vakfiye defterinde de teyit edilmektedir. Defterde külliye gelir getiren emlak arasında hamam da şu şekilde kaydedilmektedir: "...vâkîfin [- Allah Teala hayrat ve hasenatını kat be-kat artırsın-] binalarının cümlesi'nden ve münse'atından olup tabididen müstağni olan ve nef-i Gekbuze-i mahrusada bulunan biribirine her ikisi bitişik çift olan erkekler ve kadınlar hamamının tamamı..."²²⁹ Külliye hakkında önemli bilgiler veren Evliya Çelebi'nin Mustafa Paşa Hamamı hakkındaki kayıtları şöyledir: "...Suyu, havası ve yapısı tatlı, aydınlık ve güzel bir hamamı vardır..."²³⁰

²²⁴ Aldoğan, a.g.e., s. 54.

²²⁵ Tamer, a.g.e., s. 35.

²²⁶ Aldoğan, a.g.e., s. 55.

²²⁷ Bayram, a.g.e., s. 96.

²²⁸ Rifki Melül Meriç, *Mimar Sinan Hayatı, Eserleri I: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler*, TTK Yayınları, Ankara, 1965, s. 7.

²²⁹ TSMA, 7003, vr. 31b, 12. satır.

²³⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. IIa, s. 199.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Hamamın külliyenin güneyindeki konumu (Google Maps)

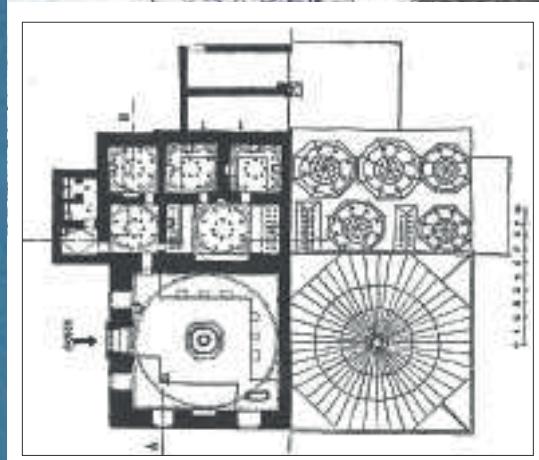
Semavi Eyice, Türk Hamam yapılarını aşağıdaki gibi, altı ana şema halinde sınıflandırmaktadır.

- a) *Haçvâri dört eyvanlı ve köşe höcreli tip*
- b) *Yıldızvâri sıcaklıklı tip*
- c) *Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet höcreli tip*
- d) *Çok kubbelî sıcaklıklı tip*
- e) *Ortası kubbelî, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip*
- f) *Sogukluk-sıcaklık ve halvet eş odalar halinde olan tip²³¹*

Bu tipolojik sınıflandırmaya göre Çoban Mustafa Paşa Hamamı, *ortası kubbelî, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip* (e) gurubuna girmektedir.

²³¹ Eyice, "İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Denem", *Tarih Dergisi*, C. 11, S. 15, 1960, s. 108-115.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Coban mustafa paşa hammam plan (K.A.Arı)

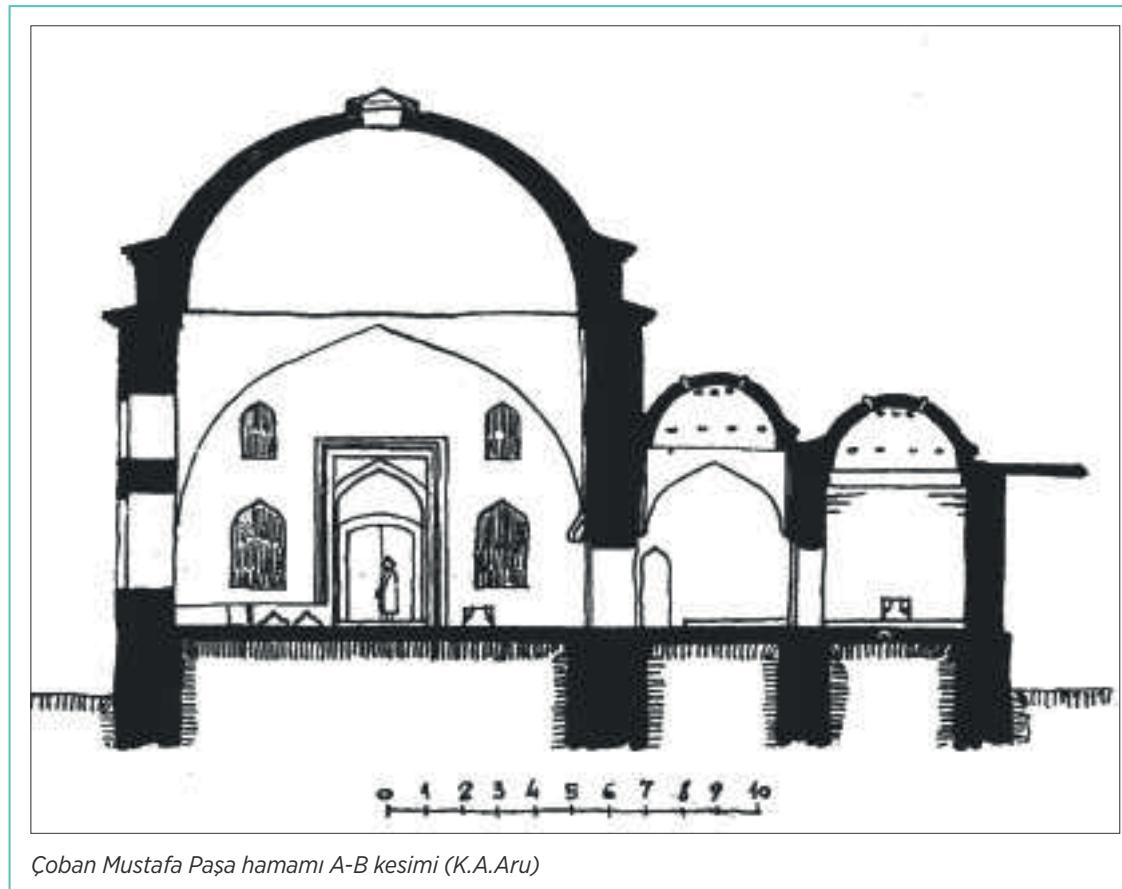
Hamamın doğu cephesinden görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

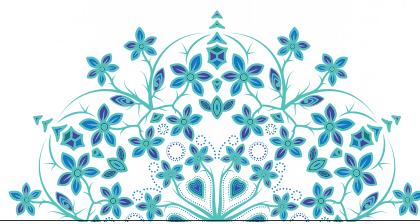
Hamamın güney cephesinden görünümü

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Çoban Mustafa Paşa hamamı A-B kesimi (K.A.Arı)

Külliyenin batısında, külliye ile aynı zamanda yapıldığı düşünülen harabe halde bir su dolabı bulunmaktadır.²³² Külliye'ye çok uzak olmayan yapı, boş bir arazinin ortasındadır. Kuyu bölümü halen mevcut olan yapı, harap durumdadır. Yapı, en kısa zamanda restor edilerek, koruma altına alınmalıdır.

²³² Su dolabıyla ilgili bkz. Yavuzyılmaz, a.g.e., s. 150, 151.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Su dolabından görüntüler

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

Su dolabı yapısının iç düzenlemesi ve kuyunun bir görünümü

KAYNAKÇA

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

AHUNBAY, Zeynep, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları Medreseler Darülkurralar Mektepler", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri-I*, Ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, ss.239-310.

AKTUĞ, İlknur, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

“Sinan Yapısı Olarak Bilinen Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Üzerine Düşünceler”, *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Haz. Azize Aktaş Yasa, TTK Basımevi, Ankara, 1996, ss. 19-26.

AKYOL, Hasan, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim-Öğretim”, *Türk Eğitim Tarihi*, Otorite Yayınları, Ankara, 2012, ss. 101-180.

“İlkçağ ve Ortaçağ Seyahatnamelerinde Gebze ve Çevresi”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, Kocaeli, 2016 (basılmamış tebliğ).

Roma-Bizans Döneminde Ankara (Siyasi, Fiziki, İdari, Sosyo-Ekonominik ve Dini Yapı), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ydınlanmamış doktora tezi, Manisa, 2014.

ALDOĞAN, Ayşen Nuran, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, 1977.

“Gebze’de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlük Etkili Bezemesi”, *Türkiyemiz Dergisi*, S. 38/1982, ss. 27-38.

ANAMERİÇ, Hakan, “Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 19, 2006, ss. 53-78.

ARU, Kemal Ahmet, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul Matbaacılık, 1949.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2004.

BAL, M. Suat, *Türkiye Selçukluları'nda Ticarî Hayat (1220-1277)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.

BALTACI, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, İrfan Matbaası, 1976.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Müdürlüğü, Yer no: 213-446-5, 14.10.1935.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı, Yer no: 307-90-4, 03.11.1973.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı, Yer no: 317-44-13, 04.07.1974.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı, Yer no: 334-41-19, 10.06.1975.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vâlâ Riyaseti Defterleri, Dosya No: 431, Gömlek No: 86, 18.08.1280.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MFMKT) Dosya No: 88, Gömlek No: 74, 15.02.1303.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret, Amedi Kalemi Evrakı (AAMD) Dosya No: 25, Gömlek No: 75, 20.01.1267.

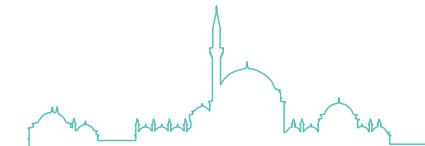
BAYRAM, Tuba, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

BİNAN, Demet, "Dünya Mirası ve Mimar Sinan", *Mimar Sinan'ın İstanbul'u*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 2016, ss. 237-405.

BUHÂRÎ, *Sahih*, Zekât:11, Vasâyâ:17.

CANTAY, Gönül, "Darüşşifalar", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri-I*, Ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 355-368.

- “Kervansaraylar”, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri-I*, Ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 369-392.
- Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- ÇAM, Nusret, “Türk Sanatında Sultanların İşveren Olarak Estetik Rolleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. 27, ss. 5-14.
- Osmanlı Güneş Saatleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- ÇELİK, Gülfettin, *16-19. Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonominik Bir İnceleme)*, Gebze Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2003.
- ÇETİNKAYA, H. Sibel, “Kütüphane Mimarisinin İki Önemli Eseri: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Kütüphanesi; Edirne, Selimiye Camii Kütüphanesi”, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XV/I, Nisan 2006, ss. 21-43.
- DEDEYEV, Bilal; NECEFLİ, Tofiq; USLU, Ramazan, “Osmanlı İmparatorluğunda Baş Mimarlığa Kadar Yükselen Tebrizli Mimar Ali'nın Hayatı ve Eserleri”, *Turkish Studies*, 9/4, 2014, ss. 329-340.
- EDHEM, Halil, “Âsâr-ı Atîka: Âsâr-ı Atîka-i Milliyemiz Nasıl Mahvoluyor?”, *Şehâl*, C. 2(Sene), S. 36 (M.15 Mart 1921/R.15 Mart 1337), ss. 226-229.
- EDİRNEVÎ, Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, Takvimhâne-i Âmire, İstanbul, 1860.
- ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ERTUĞRUL, Özkan, “Acem Ali”, C. I, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, s. 322.
- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 2. Cilt 1. Kitap, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 197.
- EYİCE, Semavi, “Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze'de Mustafa Paşa Külliyesi”, *Bilgi Dergisi*, C. 10, S. 119, 1957, ss. 9-10.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

_____ “İznik’de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Denem”, *Tarih Dergisi*, C. 11, S. 15, 1960, ss. 99-120.

_____ “Svilengrad’dı Mustafa Paşa Köprüsü”, *Belleten*, C. 28, S. 111, 112/1964, ss. 729-756.

FAYDA, Mustafa, “Cerîb”, C. VII, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, s. 402.

GALİTEKİN, Ahmed Nezih, *Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Defter ve Dosyalarda Kocaeli, İzmit-Gebze*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2010.

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ EFENDİ, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Abbâr*, C. I, Kısım II, Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997.

GOODWIN, Godfrey, *A History of Ottoman Architecture*, Thames and Hundson, London, 1971.

HADÎDÎ, *Tevârib-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1991.

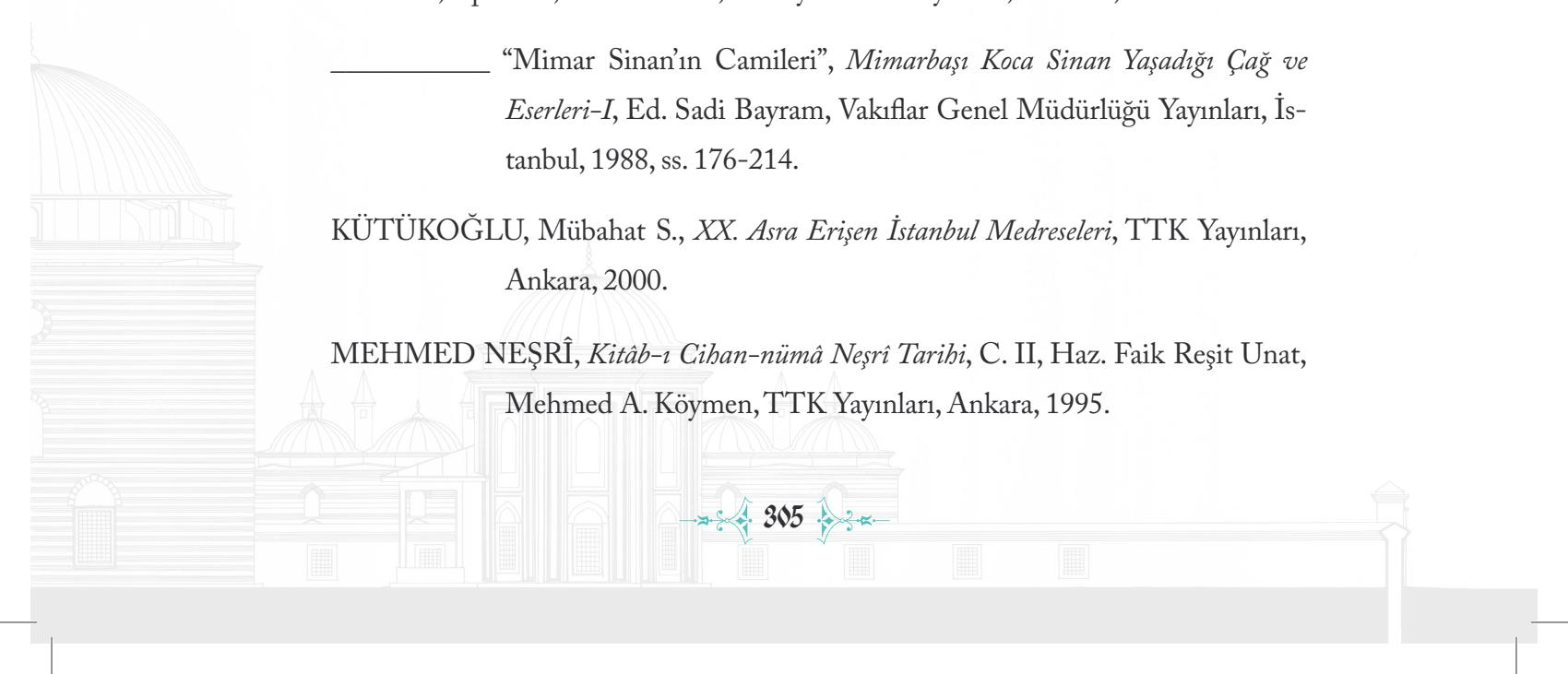
HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 2, Haz. Mümin Çevik, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2010.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevârib*, C. III, Haz. İsmet Parmaksizoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

İBRAHİMGİL, Mehmet Z., “Makedonya'da Gazi Mustafa Paşa'nın Vakıf Malları”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2012, ss. 159-180.

İDRÎS-İ BİDLÎSÎ, *Selim Şab-nâme*, Haz. Hicabi Kırlangış, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

İstanbul Deniz Müzesi, “Türklerin Rodos Adası'na Çıkışı”, Hüseyin Zekai Paşa, D.no: 1049.

Ç O B A N M U S T A F A P A Ş A K Ü L L İ Y E S İ - I I

Kâmus-ül-Alâm, "Mustafa Paşa", C. 6, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996.

KARADUMAN, Hüseyin, "Halil Ethem ve Eski Eserlerimizin Korunmasına Yönelik Bir Yaklaşım", *Vakıflar Dergisi*, S. 28, Ankara, 2004, ss. 291-306.

KÂTİP ÇELEBİ, *Cihannümâ*, (Tipkibasım) Boyut Yayıncılık, 2008.

_____ *Tuhfetü'l-Kibar fî Esfari'l-Bihar*, C. I, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman Yay., İstanbul, 1980.

KEMAL PAŞA-ZÂDE, *Tevarih-i Âl-i Osman*, X. Defter, Haz. Şefaettin Severcan, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

KIRPIK, Güray, *Nizamiye Medreseleri*, Anıl Matbaa, Ankara, 2009.

_____ "İlk Türk-İslâm Devletlerinde Eğitim", *Türk Eğitim Tarihi*, Otorite Yayınları, Ankara, 2012, ss. 33-100.

KIEL, Machiel, "Filibé", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul, 1996, ss. 79-82.

KONYALI, İbrahim Hakkı, "Gebze", *Tarih Hazinesi*, S. 12, Temmuz 1951, ss. 590-594+622.

KUBAN, Doğan, *Osmâni Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul, 2007.

Kur'an-ı Kerîm

KURAN, Aptullah, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

_____ "Mimar Sinan'ın Camileri", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri-I*, Ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 176-214.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-nûmâ Nesrî Taribi*, C. II, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köylen, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

Ç O B A N M U S T A F A P A Ş A K Ü L L İ Y E S İ - I I

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmani*, C. 4, Haz. Nuri Akbayar, trans. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

MERİÇ, Rıfkı Melül, *Mimar Sinan Hayatı, Eserleri I: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler*, TTK Yayınları, Ankara, 1965.

MÜDERRİSOĞLU, Fatih, "Bâni Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze", *Vakıflar Dergisi*, S. 25 (1995), ss. 67-124.

MÜSLİM, Sabih, *K. Zühd*, 3-4, had. nu: 2958.

ÖZCAN, Abdulkadir, "Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri-I*, Ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 131-146.

ÖZTÜRK, Nazif, "Koca Mustafa Paşa Vakıfları ve Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 28, ss. 7-76.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevi Tarihi*, C. I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992; *Tarih-i Peçevî*, C. I, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1864.

RAMAZANOĞLU, M. Gözde, "16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi", ÇÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 17, S. 3, 2008, ss. 333-344.

SAATÇİ, Suphi, İmparatorluğun Mimari Dehası Sinan Atlası, Haz. Mustafa Aksay, İstanbul, 2015.

SÂÎ MUSTAFA ÇELEBÎ, *Yapılar Kitabı, Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, Haz. Hayati Develi, K Kitaplığı, İstanbul, 2003.

SEYHAN, Köksal, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C. 8, ss. 351-354.

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ - II

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006.

ŞARLAK, Eva, İstanbul'un 100 Kilisesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2010.

TAMER, Cahide, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Restorasyonu 1961-1970*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayıncılık, İstanbul, 2004.

TANMAN, M. Bahar, "Sinan'ın Mimârî İmâretler", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri-I*, Ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 333-353.

_____ "Osmanlı Mimarısında Tarikat Yapıları/Tekkeler", *Türkler, Yeni Türkiye* Yayınları, Ankara, 2002, ss. 149-161.

TAŞ, Ela; ŞAHNA, Ekrem; ÖZTÜRK, Gamze, "Gebze Çoban Mustafa Paşa ve İzmit Pertev Paşa Camilerinin Kalem İslî Süslemeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 11, Ordu, Mart 2015, ss. 28-50.

TAŞDEMİRÇİ, Ersoy, "Osmanlı İmparatorluğunda Medreseler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 1989, S. 3.

Topkapı Müzesi Saray Arşivi (TSMA), 7003 numaralı Mustafa Paşa Vakfıyesi defteri (932.B.29-971.Za.29).

Topkapı Müzesi Saray Arşivi (TSMA), 9709 numaralı müfredat defteri (936.Ca.2).

TURAN BAKIR, Sitare, "Osmanlı Sanatında Bir Zirve İznik Çini ve Seramikleri", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Ed. Gönül Öney, Zehra Çobanlı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 279-308.

UZUNCARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Vakif Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, S. 9, ss. 13-37.

Ç O B A N M U S T A F A P A Ş A K Ü L L İ Y E S İ - I I

ÜNVER, A. Süheyl, *Gebze İmaretinin Tabhanesi*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul,
1947.

www.3dmekanlar.com, 06. 12. 2016-03.09.

www.archnet.com, 22. 11. 2016-02.33.

www.google.maps.com, 05. 12. 2016-13.05.

www.kanunivakfi.org, 12. 01. 2016-21.40.

www.tr.wikipedia.org, 12.01.2016-21.33.

YAVUZYILMAZ, Ahmet, *Gebze ve Çevresindeki Türk-İslam Devri Yapıları*, Atatürk
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans
Tezi, Erzurum, 2012.

YETKİN, Şerare, "Kütahya Dışındaki Kütahya Çinileriyle Süslü Eserler", *Kütahya,
Atatürk'ün 100. Yılına Armağan*, İstanbul, 1981-82, ss. 83-110.

YÜCEL, Erdem, "Büyük Çekmece'de Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 9, ss. 95-108.

YÜCEL, Erdem; SOYHAN, Cahit, *Gebze ve Eskihisar*, Türkiye Turing ve Otomobil
Kurumu, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1976.